

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PORTEKİZ'DEN OSMANLI TOPRAKLARINA
YAHUDİ GÖÇÜ: OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA SEFARADLARIN
SOSYO-KÜLTÜREL TARİHİ

TALHA KAAAN ÜNLÜ
2501190043

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NAMIK SİNAN TURAN

İSTANBUL – 2023

ÖZ

PORTEKİZ'DEN OSMANLI TOPRAKLARINA YAHUDİ GÖÇÜ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SEFARADLARIN SOSYO- KÜLTÜREL TARİHİ

TALHA KAAAN ÜNLÜ

Antik çağlardan beri sürgün edilerek göçe mecbur bırakılan Yahudiler dünyanın dört bir köşesine yayılmış, çok geniş bir coğrafyada varlık göstererek diaspora oluşturmuşlardır. İber Yarımadası da Yahudilerin yerleşim kurdukları ve yüzyıllar boyunca hayatlarını sürdürdükleri yerlerden biridir. Bu bölgede Romalılar, Vizigotlar ve Müslümanlar gibi farklı güçlerin yönetimi altında yaşamış, 1139 yılında Portekiz Krallığı'nın kurulmasıyla yeni krallığa dahil olmuşlardır. Portekiz'de özellikle ilk hanedan döneminde iyi şartlarda yaşamış ve krallığın önemli mevkilerinde yer almış olsalar da 1496 yılında çıkarılan fermanla geçmişteki travmaları tekrarlanmış, Portekiz'i terk etmek zorunda kalmışlardır.

İber Yarımadası'ndan ayrılmalarının ardından özellikle Akdeniz havzasındaki topraklara göç eden Yahudilerin en önemli duraklarından biri Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Sultan II. Bayezid tarafından kabul edilen Sefaradlar Osmanlı topraklarında çeşitli bölgelere yerleşmiş, imparatorluğun demografik yapısını etkilemişlerdir. Osmanlı toplumuna kısa sürede uyum sağlayarak İber Yarımadası'ndan getirdikleri bilgi, birikim ve tecrübeleriyle imparatorluğa katkı sunmuş, toplumun bir parçası haline gelmişlerdir. Sefarad Yahudilerinin İber Yarımadası'ndan Osmanlı topraklarına göçünü konu alan bu çalışma batı kaynakları, Yahudi literatürü ve Osmanlı arşiv belgelerini bir araya getirerek farklı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İber Yarımadası, Portekiz, Yahudiler, Göç, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

JEWISH IMMIGRATION FROM PORTUGAL TO THE OTTOMAN LANDS: THE SOCIO-CULTURAL HISTORY OF THE SEPHARDIM IN THE OTTOMAN EMPIRE

TALHA KAAAN ÜNLÜ

Jews, who have been exiled and forced to immigrate since ancient times, have spread to all corners of the world, and have formed a diaspora by existing in a very wide geography. The Iberian Peninsula is also one of the places where Jews settled and lived for centuries. They lived in this region under the rule of different powers such as Romans, Visigoths, and Muslims. Also, they were included in the new kingdom with the establishment of the Kingdom of Portugal in 1139. Although they lived under good conditions in Portugal, especially during the first dynasty, and took important positions in the kingdom, their past traumas revived with the edict issued in 1496 and they had to leave Portugal.

After leaving the Iberian Peninsula, one of the most important stops of the Jews who immigrated to the lands in the Mediterranean basin was the Ottoman Empire. Accepted by Sultan Bayezid II, the Sephardim settled in various regions of the Ottoman lands and affected the demographic structure of the empire. By adapting to Ottoman society in a short time, they contributed to the empire with the knowledge, and experience they brought from the Iberian Peninsula and became a part of the society. This study, which is about the immigration of Sephardic Jews from the Iberian Peninsula to the Ottoman lands, aims to present a different perspective by bringing together western sources, Jewish literature, and Ottoman archival documents.

Keywords: Iberian Peninsula, Portugal, Jews, Immigration, Ottoman Empire

ÖNSÖZ

Antik dönemlerden beri sıklıkla meydana gelen ve büyük değişikliklere sebebiyet veren bir olgu olan göç günümüzde de önemini korumaktadır. Toplumların demografik ve sosyokültürel yapısını değiştirmekte, ekonomik ve siyasi politikalarına etki etmektedir. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nin güncel politika alanlarından biri olan göç konusunda dünya tarihinde önemli yer edinmiş bir örneği literatüre kazandırmak ve bu örneğin de yardımıyla günümüz göç olaylarını anlamlandırmaya katkı sağlamaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin öncülü olan Osmanlı İmparatorluğu ve o dönem gerçekleştirdiği coğrafi keşif hareketleri ve deniz hakimiyetiyle önemli bir güç haline gelen Portekiz Krallığı arasında önemli bir mesele olan Yahudilerin zorunlu göçü, tezin ele aldığı temel konudur.

Tez, İber Yarımadası'nda Müslüman hakimiyetinin ardından başlayan ve Reconquista olarak bilinen “Yeniden Fetih” hareketinin tamamlanmasıyla göç etmek zorunda bırakılan Yahudilerin Portekiz'deki yaşam şartlarının dönüşümü, zorunlu göç sebebiyle İber Yarımadası ya da diğer Avrupa ülkeleri üzerinden Osmanlı topraklarına ulaşmaları, yerleştikleri yeni topraklarda yarattıkları demografik değişim, dahil oldukları topluma adapte olma süreçleri ve tebaası oldukları yeni devlete sağladıkları katkılar gibi konuları kapsamaktadır. Çalışma gerçekleştirilirken Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra Portekizce kaynaklar başta olmak üzere yabancı kaynakların da kullanılması ve oluşturulan zengin kaynakça çerçevesinde farklı bir perspektif sunulması hedeflenmiştir. Çalışmanın konuya dair tüm detayları içerdiği iddia edilmemekle birlikte geniş bir kaynakça oluşturma ve kaynakçada yer alan eserlerden yeterince istifade edebilme konusuna özen gösterilerek nitelikli bir çalışma ortaya koyulmaya gayret edilmiştir. Uzun mesai sonucunda tamamlanan tezin “Osmanlı-Portekiz Sosyokültürel İlişkileri” ve “Osmanlı-Yahudi Çalışmaları” alanlarına ve gelecekte bu konularda yapılacak araştırmalara katkı sağlamasını temenni ederiz.

Bu tezin hazırlanmasında emeği geçen ve akademik hayatımda bana destek olan birkaç isme değinmek isterim. Öncelikle lisansüstü eğitim sürecimde verdiği dersle bana ilham veren, tez yazım sürecinde özgür bir çalışma ortamı sunarak

tecrübelerini paylaşan, öğrencisi olduğum için kendimi şanslı hissettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Namık Sinan Turan’a teşekkürü bir borç bilirim.

Arşiv araştırması ve kaynak toplamak amacıyla gittiğim Lizbon Üniversitesi’nde bana adeta ikinci bir danışmanlık yapan, arşiv ve kütüphanelere erişimime yardımcı olan, literatürü daha iyi tanımamı sağlayan ve akademik etkinliklere katılımım konusunda beni teşvik eden Prof. Dr. José Alberto Rodrigues da Silva Tavim’e minnettarım.

Son olarak İsrail Dışişleri Bakanlığı bursunu kazanarak yüksek lisans eğitimi almak için gittiğim ve tezimi geliştirme şansı bulduğum Hayfa Üniversitesi çalışanlarına değinmek isterim. Başta birçok meselenin çözümünde bize yardımcı olan, Yahudi Çalışmaları program koordinatörümüz Dr. Micha J. Perry olmak üzere ders aldığım tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmayı hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve eğitim sürecimde beni her anlamda destekleyen aileme ithaf ediyorum.

Talha Kaan Ünlü

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBER YARIMADASI'NDA YAHUDİLER

1.1. İber Yarımadası'nda Yahudi Varlığının Kökeni	7
1.2. Antik Dönemde Yahudiler.....	11
1.3. Müslüman Yönetimi Altında Yahudiler	23

İKİNCİ BÖLÜM

PORTEKİZ KRALLIĞI'NDA YAHUDİLER

2.1. Portekiz Krallığı'nın Kurulması.....	36
2.2. Nüfus, Yerleşim Yerleri ve Organizasyon	42

2.3. Ekonomik Hayatta Yahudiler	51
2.4. Portekiz Kralları ve Krallık Yönetiminde Yahudiler.....	56
2.6. Kovulma Fermanı, Sürgün ve Göç.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARINDA YAHUDİLER

3.1. Kovulma Fermanlarından Önce Osmanlı Topraklarında Yahudiler	87
3.2. Padişah ve Osmanlı Toplumunun Yahudi Göçüne Karşı Tutumu	94
3.3. Osmanlı Topraklarındaki Yerleşim Yerleri ve Nüfusları	102
3.4. Osmanlı Yahudi Cemaatleri ve Birbirleriyle İlişkileri	118
3.5. Osmanlı Hukukunda Yahudiler ve Cemaat Organizasyonları.....	126
3.6. Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na Katkıları	133
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA	149

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İber Yarımadası Haritası	8
Harita 2: Vizigotların Hareket Yönü	20
Harita 3: Müslümanların İber Yarımadası'nda İlerleyiş Güzergahı	28
Harita 4: Portekiz'in İkinci Kontluk Dönemi Haritası	41
Harita 5: Portekiz'deki Yahudi Yerleşimleri (1279-1383).....	45
Harita 6: Yahudilerin Göç Rotaları (1100-1600).....	84
Harita 7: 1422 yılında Christoforo Buondelmonte tarafından yapılan İstanbul haritası	111

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: “Annia Salomonula”	12
Resim 2: Recaredo’nun Katolikliğe Geçışı	22
Resim 3: Bir Yahudi ve Müslüman’ın Satranç Oyunu	30
Resim 4: Alfama.....	46
Resim 5: Tomar Sinagogu	48
Resim 6: 1492 Kovulma Fermanı	79
Resim 7: Yahudilerin Kovuluşu (1497).....	85
Resim 8: 1506 Katliamında Hayatını Kaybeden Yahudiler Adına Yapılan Anıt	86
Resim 9: II. Bayezid	95
Resim 10: “Göke”	96
Resim 11: Sultan’ın Yahudileri Kabulü.	98
Resim 12: Bizanslı Yahudi	119
Resim 13: Hahambaşı.....	128
Resim 14: Yahudi Hekim ve Yahudi Tüccar	137
Resim 15: Arba’ah Turim’in Künyesi	143

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca Şehirlerindeki Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1520-1530)	103
Tablo 2: Selanik'teki Yahudi Cemaatleri (1530-1531).....	104
Tablo 3: İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri (1595-1597).....	107
Tablo 4: Edirne'deki Yahudi Cemaatleri (1519)	113
Tablo 5: Bazı Osmanlı Şehirlerindeki Nüfus Değişimleri.....	115

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

d. : Don unvanı

Ed. : Editör

no: : Numara

M.Ö : Milattan Önce

M.S : Milattan Sonra

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

v.d. : Ve diğerleri

y.y : Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlılar 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenerek Avrupa ile hegemonik üstünlük mücadelesine girişmeye başlamışlardır. Onlara benzer şekilde Portekiz Krallığı da o dönem coğrafi keşif hareketleriyle zenginleşmiş, kurduğu deniz hakimiyetiyle geniş bir coğrafyada önemli bir aktör haline gelmiştir. 16. yüzyıla bakıldığında ise bu iki güç arasındaki mücadele Umman'da, Hint Okyanusu üzerinde, Basra Körfezi'nde ve Hürmüz'de dikkat çekmektedir. Osmanlı-Portekiz ilişkileri konusunda Türkçe literatürde çok fazla çalışma bulunmamakla birlikte son yıllarda konuya olan ilgi ve yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır.

Alanın öncü isimlerinden olan Salih Özbaran'ın *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri* isimli doçentlik tezi ve *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı, Umman'da Kapaşan İmparatorluklar: Osmanlı ve Portekiz* başlıklı eserleri Osmanlı-Portekiz rekabeti konusunda önemli çalışmalardır. Bunlara ek olarak İdris Bostan'ın *XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: Süveyş, Cidde ve Muha Deniz Üsleri* adlı makalesi, Hava Önalın'ın *Osmanlı-Portekiz İlişkileri ve Hind Okyanusu Siyaseti (XVI. Yüzyıl)* konulu yüksek lisans tezi ve Samuel Fessahazion Tewolde'nin *The Ottoman-Portuguese Rivalry and its Impact on the Ethio-Eritrea Region (16th-17th Century)* isimli yüksek lisans tezi de son on yılda yapılan önemli çalışmalardandır.

16. yüzyılda Osmanlıların batıyla ya da Portekiz Krallığı'yla ilişkilerini yalnızca savaşlar ya da deniz hakimiyeti mücadelesi üzerinden değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Taraflar arasında ticari, sosyal ve kültürel temasların varlığını unutmamak gerekir. Osmanlı Devleti ile Portekiz arasındaki ticari, sosyal ve kültürel ilişkilere dair Salih Özbaran'ın *Portekizli Seyyahlar* adlı kitabı, Dejanirah Couto'nun editörlüğünü üstlendiği ve birçok araştırmacının farklı başlıklarla katkı sağladığı *Harp ve Sulh; Avrupa ve Osmanlılar* isimli çalışma ve Fabio Baladez'in *The Image of the Turks and Muslims in the 16th Century in the Portuguese Chronicles* isimli yüksek lisans tezi önemli çalışmalardan bazılarıdır.

5 Aralık 1496'da Portekiz'de çıkarılan kovulma fermanı sonrasında Osmanlı topraklarına göç eden Yahudileri konu alan bu tez de iki taraf arasındaki sosyokültürel ilişkileri yansıtan çalışmalardan biri olmaya adaydır. Osmanlı-Portekiz arasındaki sosyokültürel ilişkiler başlığının altında yer alan bu konu Türkçe literatürde yeterince çalışılmamıştır. Konuya en yakın çalışma Saffet Emre Tonguç'un 2002 tarihli *The Impact of the 1492 Mass Exodus Jews and the Ottoman Social Structure* isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışma 1492 kitle sürgününün Osmanlı toplumsal yapısına etkisini konu almaktadır. Tezimizi bu çalışmadan farkı kılan unsurlar Yahudilerin Portekiz'deki yaşam koşullarını detaylı şekilde aktarması, 1492 sürgününe değinse de 1496 Portekiz sürgününe odaklanması, çeşitli dillerde hazırlanan çalışmalardan faydalanması ve farklı kaynakların yer aldığı zengin bir kaynakça sunmasıdır.

Osmanlı-Yahudi çalışmaları üzerine tarih yazımı yüz yılı aşkın bir süre önce başlamasına rağmen¹ Sefarad Yahudilerinin Portekiz'den göçüne yönelik çalışmalar sınırlıdır. Literatürdeki çalışmalar göç konusunu Osmanlı topraklarındaki Yahudilerin tarihi kapsamında konunun detaylarına inmeden ele almaktadır. Ayrıca var olan çalışmalar göç olgusunu ele alırken İber Yarımadası'nı bir bütün olarak değerlendirmektedir. Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragón Kralı Fernando'nun 1469 yılında evlenmelerinin ardından birleşme politikası kapsamında İber Yarımadası büyük ölçüde İspanya hakimiyetine girse de o dönem Portekiz'in İspanya'dan ayrı bağımsız bir krallık olduğu unutulmamalıdır. Her ne kadar göçe zemin hazırlayan faktörler içerisinde İspanya ve Portekiz'in arasındaki meseleler etkili olsa da Yahudilerin Portekiz'den sürülmelerinin ayrı bir başlık olarak çalışılması alanı özelleştirerek literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu tezin amacı antik dönemlerden itibaren İber Yarımadası'nda varlık gösteren ve bin yılı aşkın bir süre zarfında yarımadada farklı yöneticilerin idaresi altında yaşamış olan Yahudilerin 1496 yılında Portekiz'den kovularak Osmanlı topraklarına göçü meselesini ele almak ve Portekiz kronikleri, batılı seyyahlar tarafından yazılan

¹ Salomon A. Rosanes, Moise Franco ve Abraham Galante bu alanın öncüleridir. Daha sonra Joseph Hacker, Bernard Lewis, Halil İnalcık, Gilles Veinstein Amnon Cohen, Yaron ben Naeh, Minna Rozen Avigdor Levy, Stanford Shaw, Moshe Sevilla-Sharon, Esther Benbassa, Aron Rodrigue, José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, Naim A. Güleryüz bu alandaki çalışmalarıyla literatüre katkıda bulunmuşlardır.

seyahatnameler, *rabbînik responsa literatürü* ve Osmanlı arşiv belgeleri gibi farklı kaynakları bir araya getirerek yeni bir perspektif sunmaktır. Bu çerçevede tez belirli sorulara cevap aramaktadır. Bu sorular bölümlerin tanıtımında detaylı olarak aktarılacaktır.

Çalışmada karşılaştırmalı tarih yazımı metodu farklı şekillerde kullanılmıştır. Öncelikle Sefarad Yahudilerinin İber Yarımadası ve Osmanlı topraklarındaki yaşam koşulları değerlendirilerek mekânsal bir karşılaştırma yapılmaktadır. İkinci olarak Sefarad Yahudilerinin nüfusları ve etkinliklerindeki değişimin analizi için 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın ortalarındaki durumları kıyaslanmaktadır. Son olarak batı kaynakları, Yahudi literatürü ve Türkçe çalışmalar kullanılarak karşılaştırmalı bir değerlendirme ortaya konmaktadır.

15. yüzyılın son on yılını ve 16. yüzyılı kapsayan tez üç ana bölümden oluşmaktadır. *İber Yarımadası'nda Yahudiler* başlıklı ilk ana bölüm *İber Yarımadası'nda Yahudi Varlığının Kökeni, Antik Dönemde Yahudiler, Müslüman Yönetimi Altında Yahudiler* olmak üzere üç alt başlığı içermektedir. Bu alt başlıklara *Hristiyan Yönetimi Altında Yahudiler* şeklinde bir alt başlık daha eklenmesi düşünülmüştür. Ancak Portekiz Krallığı'nda Yahudilerin durumunu aktaran ikinci bölümde tekrara düşüleceği gerekçesiyle bu fikirden vazgeçilmiştir.

Bölümün ilk alt başlığında göç kavramı ve Yahudilerin ilişkisine yönelik genel bir giriş yapılmakta, ardından Yahudilerin ne zaman, hangi sebeplerle ve hangi olaylar sonucu İber Yarımadası'na ulaştıkları sorgulanmaktadır. İspanyolca ve İngilizce kaynaklardan faydalanılarak bu konular hakkında literatürde var olan farklı iddialar ortaya konarak duruma yönelik bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. İkinci alt başlığın temel sorusu Yahudilerin Roma ve Vizigot yönetimleri altında nasıl bir yaşam sürdürmüş olduklarıdır. Öncelikle Pagan Roma döneminde Yahudilere yönelik tutum analiz edilerek yaşanan siyasi gelişmeler aktarılmış ve Hristiyanlığın Roma'da resmi din haline gelmesinden sonraki değişim yansıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra Vizigotların İber Yarımadası'na ulaşmalarına ve bölgede hakimiyet kurmalarına değinilmiştir. İlerleyen satırlarda Romalılara benzer şekilde önceleri Ariusçu olan Vizigot krallarının Katolikliği benimsemeleriyle Yahudilerin durumunda meydana

gelen değişiklik anlatılmıştır. Yahudilerin durumları üzerine değerlendirme yapılırken birincil kaynak niteliğinde olan hukuki metinler² incelenmiş ve Yahudilere karşı çıkarılan yasalar analiz edilmiştir.

Müslüman yönetimi altında Yahudileri konu alan üçüncü alt başlık ise İslam İmparatorluğu'nun genişlemesi, Müslümanların İber Yarımadası'na hâkim olma süreci ve Yahudilerin Müslüman fetihlerine karşı tutumunu ele alarak başlamaktadır. Daha sonra Müslümanların ve Hristiyanların Yahudilere bakış açısını şekillendiren coğrafi, tarihsel, teolojik ve ekonomik faktörler değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin ardından gayrimüslimlerin İslam hukukundaki yeri ve İslam yönetimi altındaki durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Portekiz Krallığı'nda Yahudiler isimli ikinci ana başlık Türkçe literatür için bir yenilik niteliğindedir. Ağırlıklı olarak Portekizce kaynaklar kullanılarak oluşturulan bölüm Portekiz Krallığı'nın kuruluş sürecine değinilerek başlamakta ve Yahudilerin Portekiz'deki yaşamlarını çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Yerleşim yerleri, nüfusları, cemaat organizasyonları ve ekonomik faaliyetlerine dair bilgi verildikten sonra toplumsal ayrışmaya ve kovulma fermanına giden sürece değinmektedir. Yahudilerin Portekiz'deki yaşamları ile ilgili olarak J. Mendes dos Remedios³, Meyer Kayserling⁴, Maria José Ferro Tavares⁵ ve Carsten Wilke⁶ gibi önemli isimlerin konuya dair çalışmalarından faydalanılmıştır. Bahsedilen konular ele alındıktan sonra göç eden Yahudilerin sayıları tespit edilmiş ve göç rotaları ele alınmıştır. Göç sürecinde Yahudilerin yaşadığı sıkıntılar ve soydaşlarının göçmenlere destekleri üzerinde durulmuştur. Bu bölüm Portekizce kaynak kullanımının yanı sıra birincil kaynak

² Elvira Konsili kararları, Codex Theodosianus, Codex Justinianus, Breviarium Alaricianum gibi hukuki metinler incelenmiştir. Bkz.: Alfred William Winterslow Dale, **The Synod of Elvira and Christian Life in the Fourth Century: A Historical Essay**, Macmillan, London, 1882. Clyde Pharr v.d., **The Theodosian Code and Novels: and the Sirmundian Constitutions a Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography**, Greenwood Press, y.y., 1969. Amnon Linder, **The Jews in Roman Imperial Legislation**, Wayne State University Press, Detroit, 1987.

³ J. Mendes dos Remedios, **Os Judeus em Portugal**, F. França Amado, Coimbra, 1895.

⁴ Meyer Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, Coleção Perspectivas, Lisboa, 1867.

⁵ Maria José Ferro Tavares, **Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos**, Edição ELO, Lisboa, 1995, Maria José Ferro Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, Guimarães Editores, Viseu, 2000, Maria José Ferro Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XV**, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa, 1982.

⁶ Carsten L. Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, Edições 70, Lisboa, 2021.

kullanımı bakımından da önemlidir. Birincil kaynak olarak Portekizli vakanüvisler Fernão Lopes ve Rui de Pina'nın kral kroniklerinden, Portekizli Yahudi tarihçi Samuel Usque'un *Consolação às Tribulações de Israel* eserinden ve bir diğer Yahudi tarihçi Eliyahu Kapsali'nin *Seder Eliyahu Zuta* adlı kroniğinden faydalanılmıştır.

Tezin odak noktası olan *Osmanlı Topraklarında Yahudiler* isimli son bölüm ise göç öncesi Osmanlı-Yahudi ilişkilerine tarihsel bir girizgâh yapılarak başlamaktadır. Bu bölümde Yahudilerin Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren Türklerle temas halinde oldukları ve Bizans döneminden beri Anadolu'da varlık gösterdikleri üzerinde durulmaktadır.⁷ İlerleyen satırlarda dönemin padişahı II. Bayezid'in ve yerli Yahudi cemaatlerin Sefaradların göçüne karşı tutumu değerlendirilmiştir. Bu konuda yararlanılan birincil kaynak ise Eliyahu Kapsali'nin kroniği olmuştur.⁸ Daha sonra Yahudilerin Osmanlı topraklarında hangi şehirlere yerleştikleri tahrir defterlerinden elde edilen nüfus verileri yardımıyla tespit edilmiştir. Bu noktada Ömer Lütfi Barkan⁹, Mark Alan Epstein¹⁰, Bernard Lewis¹¹, Heath W. Lowry¹² ve Stéphane Yerasimos'un¹³ çalışmalarından faydalanılmıştır. Elde edilen verilerle göç öncesi ve göç sonrası Yahudi sayıları karşılaştırılarak göçün Osmanlı şehirlerindeki demografik etkisi analiz edilmiştir. Demografik değişimin analizinin ardından göç eden Sefarad Yahudilerinin yerli cemaatlerle ilişkilerine, Osmanlı topraklarındaki yönetim organizasyonlarına ve Osmanlı hukukundaki yerlerine değinilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'na hangi konularda katkı sağladıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son ana başlık olan bu

⁷ Yahudilerin Bizans döneminden beri Anadolu'daki varlık gösterdikleri birincil kaynak niteliğinde olan Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesiyle kanıtlanabilir. Bkz.: Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, Çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

⁸ Kroniğin bir kısmı Nuh Arslantaş tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: Nuh Arslantaş, **Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, No: 1/1, August 1957, s. 9-36.

¹⁰ Mark Alan Epstein, **The Ottoman, Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1980.

¹¹ Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev. Belgin Çınar, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2018.

¹² Heath W. Lowry, **Defterology Revisited: Studies on 15th and 16th Century Ottoman Society**, Piscataway, Gorgias Press, 2010.

¹³ Stéphane Yerasimos, "La Communauté Juive d'Istanbul a la fin du XVIe Siècle", **Turcica**, No : 27, 1995, s. 101-130.

bölümde Osmanlı topraklarındaki Yahudiler hakkında birçok batılı seyyahın¹⁴ seyahatnamesinden yararlanılmıştır. Yolu bir şekilde Osmanlı topraklarına düşen ve döneme tanıklık eden bu kişilerin yazdıkları, üçüncü bir taraf olmaları sebebiyle konunun objektif bir bakış açısıyla sunulabilmesi adına önem arz etmektedir.

¹⁴ Stephan Gerlach, Reinhold Lubenau, Nicolas de Nicolay, Salomon Schweigger ve Cristóbal de Villalón bu isimlere örnek olarak gösterilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBER YARIMADASI'NDA YAHUDİLER

1.1. İber Yarımadası'nda Yahudi Varlığının Kökeni

Tarihin en eski toplumlarından olan Yahudiler siyasi, ekonomik, sosyal ve doğal sebeplerden dolayı sürekli hareket halinde olmuş, çeşitli toplumlarla etkileşime girmişlerdir. Bu kitlesel hareketlilik dünyanın dört bir köşesine yayılmaları ve çok geniş bir coğrafyada varlık göstererek diaspora¹⁵ oluşturmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu durumun zeminini oluşturan en büyük faktör doğal, sosyal ve ekonomik sebeplerden ziyade boyun eğmek zorunda bırakıldıkları siyasi kararlardır. Antik çağlardan bu yana farklı toplulukların yönetimi altında varlıklarını sürdüren Yahudiler, belirli dönemlerde baskıya maruz kalmış ve sürgün edilmişlerdir. Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan ayrılmalarıyla¹⁶ başlayan sürecin ardından Asur, Babil ve Roma gibi antik dönemin güçlü medeniyetleri tarafından göç etmek zorunda bırakılan bu toplum dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan büyük kırılmalar yaşamıştır.¹⁷ Maruz kaldıkları bu olumsuz durumlardan ötürü kimliklerini koruyabilecekleri, geleneklerini sürdürebilecekleri ve huzurlu bir yaşama sahip olabilecekleri yeni yurtlar bulmak üzere farklı bölgelere dağılmışlardır.

Avrupa'nın en batı yakasında bulunan, günümüzde İspanya ve Portekiz topraklarını kapsayan İber Yarımadası¹⁸ Yahudilerin yerleşim kurdukları en önemli

¹⁵ Diaspora kavramı herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer anlamına gelmektedir. “Diaspora”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, 4 Mayıs 2023. Bu kavramın kökeni antik çağlara kadar dayanır ve Yahudilerle doğrudan ilişkilidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Fırat Yıldız, “Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:18, Bahar 2013, s. 289-318. Yahudiler için önemli olan bu kavram İbranice’de *galut* (גלות) olarak geçmektedir. Haim Hillel Ben-Sasson, “Galut”, **Encyclopaedia Judaica**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/galut>, 4 Mayıs 2023.

¹⁶ Yahudilerin tarihi ve gelenekleri açısından önemli olan *Mısır’dan Çıkış (Exodus)* Tevrat’ın ilk beş kitabından biridir. Bu kitaplar sırasıyla şöyledir: *Yaratılış (Genesis)*, *Mısır’dan Çıkış (Exodus)*, *Levililer (Leviticus)*, *Çölde Sayım (Numbers)* ve *Yasa’nın Tekrarı (Deuteronomy)*.

¹⁷ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 17.

¹⁸ İber Yarımadası farklı topluluklar tarafından değişik şekillerde adlandırılmıştır. Yarımadanın tamamı Yunanlılar tarafından İberya, Romalılar tarafından Hispanya, Müslümanlar tarafından Endülüs şeklinde ifade edilirken Yahudiler tarafından ise Sefarad olarak adlandırılmıştır. William D. Phillips, Jr. Carla

mevkilerden biridir. İspanyolların şeklen boğa postuna benzettikleri yarımada, Cebelitarık Boğazı vasıtasıyla Avrupa ile Afrika'yı birbirine bağlaması ve Akdeniz ile Atlantik Okyanusu'nu birleştirmesi sebebiyle jeopolitik değeri yüksek bir coğrafyadır. Kuzey doğu bölgesinde konumlanmış Pirene Dağları'yla Avrupa'dan ayrılması sebebiyle yalıtılmış bir bölge olduğu ve yarımadadan ziyade bir ada niteliği taşıdığı belirtilir.¹⁹ Akdeniz coğrafyasının tipik özelliklerini yansıtan ve önemli bir geçiş noktası olan İber Yarımadası, birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmıştır.

Harita 1: İber Yarımadası Haritası

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/Iberian-Peninsula-topographic-map.htm>, 24 Nisan 2023.

Rahn Phillips, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2018, s. 15-16.

¹⁹ Gül Işık, **İspanya Bir Başka Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 41.

Yarımadanın ilk yerleşimcilerinin kimler olduğu hakkında kesin bir hükümde bulunmak zor olsa da M.Ö 11. yüzyılda Fenikelilerin Kuzey Afrika'dan buraya ulaşarak ticarete dayalı küçük koloniler kurdukları bilinmektedir. Ardından Kartacalılar bu kolonileri ele geçirerek bölgeye hâkim olmuş, komutan Hannibal Romalılara karşı verdiği savaşlarda bölgeyi merkez olarak kullanmıştır. Fenikelilere benzer şekilde M.Ö 9. yüzyılda Yunanlar da yarımadanın kıyı bölgelerinde koloniler kurmuştur. Çoğunlukla doğu ve güneydoğu kıyılarında kurulan bu kolonilere ek olarak Keltler kuzeyden Pireneleri aşarak yarımadaya ulaşmış ve diğer kültürlerle kaynaşmıştır. Kalıcı olmayan tüm bu istilaların ardından M.Ö 2. yüzyıldan itibaren Romalılar bölgeyi ele geçirmiş, siyasi hakimiyetin yanı sıra kültürel olarak da etkileri altına almışlardır. Romalılar yarımadanın hakimiyken Frankların saldırılarına uğramış ancak bunları savuşturmayı başarmıştır. 4. yüzyılın sonlarında ise imparatorluğun merkezi otoritesinin zayıflaması sebebiyle Romalıların barbar olarak nitelendirdikleri Vandallar, Alanlar, Süevler ve Vizigotlar yarımadayı istila etmiştir²⁰. Bu Cermen kabilelerinden bölgede en çok etki bırakan ve uzun süre kontrolü sağlayan Vizigotlar olmuş, hakimiyetleri ancak 711 yılında Kuzey Avrupa'dan gelen Müslümanların bölgeyi ele geçirmesiyle son bulmuştur.

Savaş, ticaret ya da başka sebeplerle bu topraklara yolu düşen kavimler buraya daha önce yerleşmiş diğer topluluklarla kaynaşmış ve kültürel etkileşime girmişlerdir. Bütün bu toplulukların katkısı yarımadayı kültürel açıdan zenginleştirerek bir mozaik haline getirmiş, özel bir kimlik kazanmasını sağlamıştır.²¹ *Convivencia*²² ortamının en belirgin şekilde görüldüğü bu coğrafyada farklı kavimlerin yanı sıra farklı dinler de bir arada var olmuş ve bölgede büyük etki bırakmıştır. Yarımadada hakimiyet kuran Hristiyanlar ve Müslümanların yanı sıra ilk yerleşim tarihi net olarak saptanamamakla beraber Yahudilerin de izlerine rastlanmaktadır. Yarımadaya ulaşan Yahudiler farklı

²⁰ Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 37.

²¹ Lütfi Şeyban, **Endülüs**, alBaraka, İstanbul, 2014, s. 161.

²² *Convivencia* ya da *coexistence* olarak bilinen kavram, bir arada yaşamı ifade etmektedir. Bununla beraber Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki tüm ilişkilerin toplamı olarak da tanımlanabilir. Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 91-93. Bu kavram sayesinde ortaya çıkan en pozitif örneklerden biri *mudejar* sanatıdır. Bu sanat tarzı İslam sanatının Hristiyan sanatçıları tarafından yorumlanmasıyla yeni bir kombinasyon olarak ortaya çıkmıştır. **A.g.e.**, s. 380-381.

yönetimler altında yaşamlarını sürdürmüş, zamanla nüfuslarını artırarak bölgede varlıklarını sağlamlaştırmışlardır. Bunun neticesinde ekonomik ve siyasi bakımdan güçlenerek devlet yönetim mekanizmasında önemli mevkiele elde etmiş hatta bazı tarihçilere göre entelektüel anlamda altın çağlarını yaşamışlardır.²³ Yerleştikleri topraklara rahatça uyum sağlayarak diğer topluluklar gibi yarımadaının kültür ve tarihinde en önemli elementlerden biri haline gelmişlerdir. Ancak ilerleyen süreçte meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler Yahudiler açısından tüm bu olumlu durumları tersine döndürmüş, antik çağlarda maruz kaldıkları zulümler tekerrür etmiştir. İber Yarımadasına hâkim olan yeni yöneticilerin aldığı kararlar Yahudileri göç etme, dinlerinden vazgeçme ve ölüm seçenekleri arasından bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır.²⁴

İber Yarımadasındaki Yahudi varlığını en temel hatlarıyla üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, haklarında net olarak kanıtlanamayan pek çok rivayet bulunan, Yahudilerin yarımadaaya ilk kez ayak bastıkları ve zamanla kalabalıklaşarak yerleşim kurmaya başladıkları antik dönemdir. İkincisi yarımadaının 711 yılında Kuzey Afrika'dan gelen Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlanmasıyla Yahudiler açısından tamamen yeni bir çağın başladığı Müslüman hakimiyeti altındaki dönem, sonuncusu ise Müslüman fetihlerine karşı Katolik Hristiyanlar tarafından başlatılan

²³ Moshe Sevilla-Sharon Orta Çağ'da Müslüman yönetimi altındaki Yahudilerin Hristiyan Avrupa topraklarında yaşayanlar gibi kovulma ve katliamlara maruz kalmadığını ifade etmiştir. Müslüman yönetimi altında yaşayan İspanya Yahudi cemaatinin sürgün döneminin en büyük bilgin ve edebiyatçılarını yetiştirdiğini ve İspanya döneminin İbrani edebiyatının *altın devir* olduğunu belirtmiştir. Moshe Sevilla-Sharon, **İsrail Ulusu'nun Tarihi**, Yahudi Cemaatleri Dairesi, Yeruslayim, 1981, s. 103, 113, 114,122. Yahudilerin yanı sıra İslam dünyasının da entelektüel anlamda en parlak dönemlerinden birini yaşadığını söylemek mümkündür. Orta Çağ'da Endülüs'te yaşamış âlimler için bkz.: Lütfi Şeyban, **Endülüs Âlimleri Bilginin Toplumsal Rolü**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020. Endülüs'ün bilim, sanat ve kültür dünyasına katkısı için bkz.: Juan Vernet, **Endülüs Mirası Avrupa İslam'a Neler Borçlu?**, Çev. Nesrin Karavar, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

²⁴ Lütfi Şeyban, **Mudejares & Sefarades Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 127.

*Reconquista*²⁵ hareketinden 1492 yılında Yahudilerin kovulma fermanının ilan edilmesine kadar olan zaman dilimidir.²⁶

1.2. Antik Dönemde Yahudiler

Yahudilerin İber Yarımadasına ne zaman ulaştıkları kesin olarak saptanamamakla birlikte bu konuya dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Yahudilerin ilk olarak Hz. Süleyman döneminde Fenikeliler aracılığıyla İspanya'ya ticaret ve vergi toplama işi için gittiğini öne sürerken²⁷, bazıları da bölgedeki Yahudi varlığını Babil Sürgünü sonrasına dayandırır. Tevrat'ta da değinilen bu olaya göre²⁸ Babil Kralı II. Nebukadnezar²⁹ Süleyman Tapınağı'nı yıkmış ve Yehuda Krallığı'na son vermiştir. Yahudiliğin şekillenmesinde önemli rol oynayan bu gelişmeden sonra Babil'e sürülenler dışında farklı bölgelere dağılan Yahudilerin bir kısmının yarımadağa göç ettiği belirtilir.³⁰

Yahudilerin bu tür efsanelere dayanarak bölgedeki varlıklarını olabildiğince eskiye götürmek için çaba sarf ettikleri yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu durumun birincil sebebi Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlar tarafından rutin olarak kendilerine yöneltilen Hz. İsa'nın katili olma suçunu aklama çabası olarak gösterilir.³¹ Öne sürülen bu rivayetlere göre İber Yarımadası'na bazı Yahudi topluluklarının ulaşmış olması mümkündür. Bununla beraber bölgede Yahudi varlığına dair bulunan

²⁵ İspanyolca kökenli olan bu sözcük *yeniden fetih* anlamına gelmektedir. Katolik Hristiyanlar tarafından başlatılan bir harekettir ve amacı Müslümanların İber Yarımadasında fethettikleri toprakları tekrar ele geçirerek onları yarımadağdan çıkartmaktır. İspanya'nın kuzeyinde yer alan Asturias bölgesinin Kantabria Dağları'nda Vizigot ordusundan arta kalan küçük bir grup asker tarafından 718 yılında başlatılan bu hareket 1492 yılında son Müslüman kalesi Granada'nın düşmesiyle başarıya ulaşmıştır. Şeyban, **Mudejares & Sefarades Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri**, s. 75-76.

²⁶ José Luis Lacave, "Judíos en España", **La Vida Judía En Sefarad**, Ed. Elena Romero, Ministerio de Cultura Dirección General de Bellas Artes y Archivos, Centro Nacional de Exposiciones, Madrid, 1991, s. 19.

²⁷ Richard Ayoun, **Los Djudeo-Espanyoles Los kaminos de una comunidad**, Çev. Haïm Vidal-Sepiha, Jewish Museum of Thessaloniki, Thessaloniki, 2003, s. 4-9, Lacave, "Judíos en España", **La Vida Judía En Sefarad**, s. 19-20.

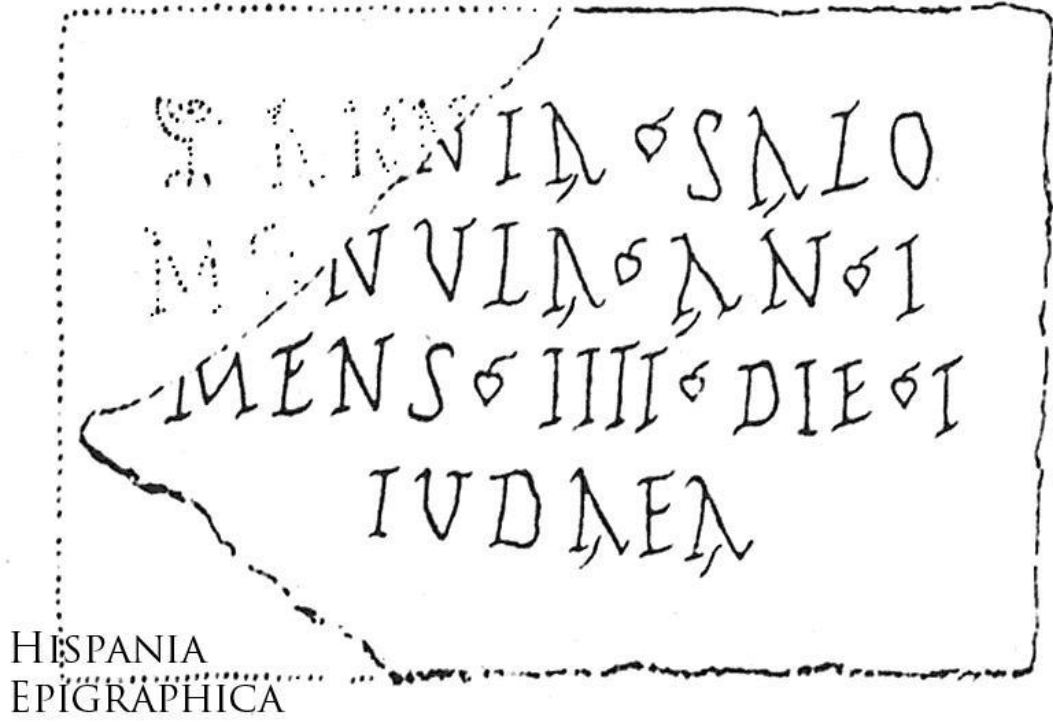
²⁸ Eski Ahit xii. 25, xiv. 36.

²⁹ Buhtunnasr olarak da bilinmektedir.

³⁰ Felipe Torroba Bernaldo De Quiros, **Los Judíos Españoles**, Rivadeneyra, Madrid, 1967, s. 12.

³¹ Scott Bradbury, "The Jews of Spain, c. 235-638", **The Cambridge History of Judaism Volume Four The Late Roman-Rabbinic Period**, Ed. Steven T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 508-509, Ulaş Töre Sivrioğlu, "Vizigot İspanya'sında Yahudiler: Antisemitizm'in Erken Bir Örneği", **İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, No: 4, Yaz 2019, s. 7.

en kayda değer kalıntı Latin harfleriyle yazılmış bir Yahudi mezar taşıdır. Bu mezar taşı *Annia Salomonula* isimli 1 yıl, 4 ay, 1 günlükken hayata gözlerini yuman Yahudi bir kız çocuğuna aittir.³²

Resim 1: “Annia Salomonula”

Kaynak: (Çevrimiçi) http://eda-bea.es/pub/record_card_2.php?page=2&rec=41, 24 Nisan 2023.

Tarihsel açıdan kanıtlanabilirliği zayıf görülen bu teorilere karşın güvenilir tarihsel veriler, Yahudilerin İspanya’ya önemli sayıda ve düzenli sayılabilecek şekilde gelişinin Kudüs’teki ikinci mabetlerinin yıkılmasından sonra olduğuna işaret etmektedir.³³ M.S 66’da başlayan Büyük Yahudi İsyanı sonrası, M.S 70 yılında Yahudilerin Kudüs’teki ikinci mabedi Roma yönetimini elinde bulunduran Flavius

³² David Noy, **Jewish Inscriptions of Western Europe**, University of Wales, Lampeter, 2005, s. 240, Yirmiyahu Yovel, **The Other Within: The Marranos: Split Identity and Emerging Modernity**, Princeton University Press, Princeton 2009, s. 5, Ed. David N. Myers, Alexander Kaye, **The Faith of Fallen Jews Yosef Haim Yerushalmi and The Writing of Jewish History**, Brandeis University Press, Waltham-Massachusetts, 2014, s. 143.

³³ María Antonia Bel Bravo, **Sefarad Los Judíos De España**, Sílex, Madrid, 2001, s. 78.

hanedanı tarafından yıkılmıştır. İkinci mabedin yıkılışının ardından Roma İmparatorluğu'nun Yahudilerin Kudüs'e girmesini yasaklamasının da etkisiyle Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler başta olmak üzere farklı birçok bölgeye göç eden Yahudiler, İber Yarımadasına da yönelmişlerdir. Başlangıçta kıyı kentlerde yerleşim kurmuşlar, zamanla İspanya'nın iç bölgelerine ilerlemişlerdir. Bazı konsil raporlarına ve mevcut diğer verilere göre bölgedeki Yahudi nüfusu o dönem için hayli fazladır ve geçimlerini çoğunlukla tarımla sağlamaktadırlar. Katalonya, Balear Adaları, Levante, Bética ve iç kesimlerde Ávila, Astorga ve Mérida gibi kentlerde Yahudi topluluklarının izlerine rastlanmaktadır. Bu bilgiler ışığında Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Yahudilerin İspanya'da varlıklarını sağlamlaştırdıklarını ve ciddi bir yerleşim kurduklarını söylemek mümkündür.³⁴

Yeni bir coğrafyaya yerleşen Yahudiler çeşitli gruplarla birlikte yaşamış, farklı idarecilerin yönetimi altında hayatlarını sürdürmüş, dolayısıyla farklı hukuk kurallarına tabi olmuşlardır. Antik dönem olarak adlandırdığımız Müslüman hakimiyetine kadar olan zaman diliminde Roma İmparatorluğu ve Vizigotlar olmak üzere iki büyük gücün boyunduruğu altında yaşamışlardır. Yahudilerin ilk dönemlerden itibaren yarımada'daki yöneticilerden gördüğü muamele dikkate alındığında Roma İmparatorluğu'nun Pagan inancını benimsediği dönemde yarımada'da yaşayan Yahudilerin Avrupa'nın diğer bölgelerindeki soydaşlarına kıyasla kötü durumda olmadıkları söylenebilir.³⁵ Ayrıca çok tanrılı dinlerde dini toleransın görece fazla olması sebebiyle Pagan imparatorlar tarafından sürekli dini baskıya maruz kalmamışlardır. Yahudi isyanları³⁶ sonrasında belirli dönemlerde Yahudiler aleyhine gerçekleştirilen bazı uygulamalar göze çarpsa da Romalılar Yahudileri dinlerinden vazgeçmeye ya da kendi tanrılarına inandırmaya yönelik baskıcı uygulamalarda bulunmamışlardır. Dolayısıyla Yahudiler bu dönemde atalarının geleneklerini devam

³⁴ Lacave, "Judíos en España", *La Vida Judía En Sefarad*, s. 19-20, Joseph Pérez, *Historia de una tragedia La expulsión de los judíos de España*, Crítica, Barcelona, 1993, s. 11.

³⁵ Lacave, "Judíos en España", *La Vida Judía En Sefarad*, s. 20.

³⁶ Bu isyanlardan ilki yukarıda bahsedilen Büyük İsyan (המרד הגדול), ikincisi Kitos Savaşı (מרד הגליות), üçüncüsü ise Bar Kohba (מרד בר כוכבא) isyanıdır. Yahudi-Roma Savaşları hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Alfred John Church, *Kudüs'ün Yıkılışı*, Çev. Elif Bulanalp, Ark Kitapları, İstanbul, 2018. John G. Gager Bar Kohba isyanının imparatorluktaki paganlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında bir dönüm noktası olduğunu ifade etmektedir. John G. Gager, *The Origins of Anti-Semitism: Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity*, Oxford University Press, New York, 1985, s. 89.

ettirebilmiş, Pagan ve Hristiyan komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu iyi ilişkiler Kiliseyi endişelendirmiş ve gelecekte diğer dini topluluklara karşı olumsuz kararlar almalarında etkili olmuştur.³⁷

Hristiyanlığın güçlenmeye başlamasıyla birlikte Yahudiler için yeni bir dönem başlamıştır. Yahudileri Hz. İsa'nın katili olmakla suçlayan Hristiyan din önderlerinin kışkırtmalarıyla bu topluma karşı toplumsal baskı ve dışlamalar ciddi derecede artmıştır. Bu dışlamaları yansıtan uygulamaları İspanya'da düzenlenen ilk konsil niteliğinde olan Elvira Konsili'nde³⁸ alınan kararlarda görmek mümkündür. 4. yüzyılın başında³⁹ Granada şehri yakınlarında⁴⁰ gerçekleşen ve Yahudilerin bahsinin ilk defa geçtiği bu konsilde alınan kararlara göre Hristiyanların Yahudilerle evlenmeleri⁴¹, birlikte yemek yemeleri⁴² ve Yahudilerle cinsel ilişkiye girmeleri yasaklanmıştır.⁴³ Alınan kararlarda görüleceği üzere Yahudiler toplumdan dışlanmaya ve Hristiyanlardan ayrıştırılmaya başlanmıştır. Elvira Konsili'nde alınan kararlar o dönemde Roma yöneticilerinin Hristiyanlığa geçmemiş olmalarından dolayı toplum tarafından pek ciddiye alınmamış, hatta birçok Hristiyan bu kararları ihlal ederek Yahudilerle olan yakın ilişkilerini sürdürmüştür.⁴⁴ Bununla birlikte konsil kararları o dönemde var olan Yahudi karşıtlığının bir göstergesi ve aynı zamanda gelecekte uygulanacak olan daha ağır yaptırımların da başlangıcı olmuştur.

4. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu büyük bir siyasi krizle karşılaşmıştır. Diocletian'ın getirdiği dört tetrarkın yönetimine dayanan *tetrarşi*

³⁷ Ulaş Töre Sivrioğlu, **Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji**, Doruk, İstanbul, 2023, s. 25-26, 33-35.

³⁸ *The Synod of Elvira* olarak da isimlendirilir. Konsil hakkında detaylı bilgi için bkz: Alfred William Winterslow Dale, **The Synod of Elvira and Christian Life in the Fourth Century: A Historical Essay**, Macmillan, London, 1882.

³⁹ Kesin tarih tam olarak tespit edilememekle birlikte farklı kaynaklarda çoğunlukla 300 ve 303 tarihleri verilmektedir. Dale, **The Synod of Elvira and Christian Life in the Fourth Century: A Historical Essay**, s. 17.

⁴⁰ Konsilin gerçekleştiği yer hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Günümüzde Granada şehrinde bulunan Puerta de Elvira'nın konumunun Konsil ile bağlantısı olduğu düşünülse de bir diğer görüş Granada'nın eski merkezinde yani şehir dışında bulunan yüksek tepelerde gerçekleştiği yönündedir.

⁴¹ Canon 16.

⁴² Canon 50.

⁴³ Canon 78.

⁴⁴ Jacques Attali, **Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**, Çev. Berna Günen, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 87.

*sistemi*⁴⁵ tetrarkların kişisel hırsları sebebiyle bir iktidar mücadelesine dönüşmüştür. Dört yönetici arasında gerçekleşen bu mücadelenin kazananı I. Konstantin olmuştur.⁴⁶ Mücadelenin sonunda rakiplerini saf dışı bırakarak siyasi gücü elde eden Konstantin, kendinden önceki yöneticilerden biri olan Diocletian'ın uyguladığı Hristiyanlara baskı politikasının faydadan çok zarar getirdiğini anlamış, bu politikanın Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırdığını görmüştür. Önceleri Pagan olan imparator, kendisini Hristiyanlığa yakın hissetmeye başlamış ve nihayetinde Hristiyanlığı benimsemiştir.⁴⁷ 313 yılında Milano Fermanı'yla Hristiyanlığa yasal statü vererek Paganlıkla eşit duruma getirmiş, ilerleyen yıllarda kiliseye daha fazla ayrıcalık tanımıştır.⁴⁸ 380 yılında I. Theodosius ve Gratianus döneminde ise Hristiyanlık Selanik Fermanı'yla Roma'nın resmi dini haline getirilmiştir. Bu tarihten itibaren diğer dini toplulukları dışlayan anlayışın temelleri atılmıştır.⁴⁹

Bundan sonraki ciddi adım 438 yılında II. Theodosius tarafından çıkarılan, imparator I. Konstantin döneminden sonra süregelen karmaşık yapıdaki yasaları düzenlemek amacıyla derlenen *Codex Theodosianus*'tur. Bu kanunlar Hristiyanlığı devletin resmî dini yapmaktan öte diğer tüm dinleri yasa dışı hale getirmiştir. Kanunlar içinde doğrudan Yahudilere yönelik başlıklar bulunmaktadır. Amnon Linder'in *The Jews in Roman Imperial Legislation* isimli kitabında detaylandığı gibi, *Codex*

⁴⁵ İmparator Diocletianus tarafından yürürlüğe konulan bu sistem çok geniş sınırlara ulaşan imparatorluğun yönetimini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda imparatorluk iki parçaya bölünmüş ve Augustus unvanıyla idareyi sağlayacak iki eşit imparator atanmıştır. Daha sonra bu iki Augustus'a yönetimde yardımcı olması amacıyla iki Sezar görevlendirilmiştir. İki Augustus ve iki Sezar'dan oluşan bu sistemde her bir yönetici tetrark olarak adlandırılmaktadır. Bkz.: Philip Kiernan, "Imperial Representation Under Diocletian and The Tetrarchy (A.D. 284-305)", Yüksek Lisans Tezi, University of Cincinnati, 2004.

⁴⁶ Francis Opoku, "Constantin and Christianity: The Formation of Church/ State Relations in the Roman Empire.", *Ilorin Journal of Religious Studies (IJOURELS)*, Vol: 5, No: 5, 2015, s. 18-19.

⁴⁷ Konstantin'in Hristiyanlığa geçişi konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bazı efsanelere göre Konstantin'in Hristiyan olması Ponte Milvio Savaşı ile başlar. İktidarı ele geçirmek için diğer bir tetrark olan Maxentius ile mücadelesinde gökyüzünden ilahi bir mesaj alır. Gökte gördüğü haç sembolü zafere işaret eder. Savaşın sonucunda Konstantin galip gelir ve tüm batı dünyasının hâkimi olur. Konstantin'e gelen ilahi mesaj hakkında bkz.: Raymond Van Dam, *Remembering Constantine at the Milvian Bridge*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 3-4.

⁴⁸ Alexander Clarence Flick, *The Rise of the Medieval Church and Its Influence on the Civilization of Western Europe from the First to the Thirteenth Century*, Perlego, 2013, (Çevrimiçi) <https://www.gutenberg.org/files/41910/41910-h/41910-h.htm>, 2 Mayıs 2023, Francis Opoku, "Constantin and Christianity: The Formation of Church/ State Relations in the Roman Empire.", s. 21-25.

⁴⁹ Şeyma Kaç, "Patristik Dönemde Adversus Judaeos Geleneği: Tertullian'ın Adversus Judaeos'u Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022, s. 38

Theodosianus kitaplara ve başlıklara bölünmüş binlerce yasayı kapsamaktadır. Yahudilere yönelik yasaların çoğu 16. kitapta yer almaktadır. Kitapta Roma hukukunun temeli olan dinî çoğulculuğa dair ibareler yer almakla birlikte Hristiyanlığın sapkınlık, putperestlik ve Yahudiliğe karşı düşmanca bakışını da görmek mümkündür. 5. başlık bu duruma örnek verilebilir. *Heretikler* isimli bu başlıkta Yahudiler kafirler ve putperestlerle bir tutulmakta, bulaşıcı ve salgın bir hastalık olarak aktarılmaktadır.⁵⁰

16. kitabın 8. ve 9. başlıkları da Yahudiler hakkındadır. *Yahudiler, Caelicolistler ve Samiriler* isimli 8. başlıkta antik dönemde Pagan Roma'dan kalan ve dini toleransı yansıtan maddeler dikkat çekmektedir. Yahudilerin dini ibadet için bir araya gelebilmeleri ve Şabat törenlerine müdahale edilmemesi Pagan Roma döneminden kalan yasalardır. Aynı şekilde Yahudilerin can ve mallarının korunmasını ve sinagoglarının yıkılmamasını emreden yasaların varlığı Pagan Roma dönemindeki hoşgörü politikasının bir devamıdır.⁵¹ Bu tür pozitif uygulamaların yanı sıra Hristiyan üstünlüğünü ve düşmanlığını yansıtan kararlar da bulunmaktadır. Örneğin yeni sinagogların inşası sınırlandırılmış, terkedilmiş bölgelerdeki sinagogların yıkılması emredilmiştir.⁵²

9. başlık bir Yahudi'nin Hristiyan bir köle sahibi olamayacağını belirtmektedir. Bu madde sosyal alanda Hristiyanların Yahudilerden daha düşük bir statüde olamayacağını göstermeye yönelik bir uygulama olarak gözüktüğü de Yahudilere ekonomik açıdan büyük bir darbe vurmuştur. Hristiyan köle sahibi olmaları yasaklanan Yahudiler tarım sektöründe tutunamamış, vergi tahsildarlığı ve faizcilik gibi parasal işlere yönelmişlerdir. Bu durum halkın Yahudilere karşı olan nefretini arttırmıştır.⁵³

Yahudiler sosyal hayatta olduğu gibi kamusal alanda da kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır. Yahudilerin Paganlar ve Hristiyanlar üzerindeki gücü Katolik kilisesini endişelendirmiştir. 404 yılında İmparator Honorius tarafından çıkarılan bir yasa

⁵⁰ Clyde Pharr v.d., **The Theodosian Code and Novels: and the Sirmondian Constitutions a Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography**, Greenwood Press, y.y., 1969, s. 458.

⁵¹ A.g.e., s. 469-470.

⁵² A.g.e., s. 490.

⁵³ A.g.e., s. 471-472.

Yahudilerin ve Samirilerin imparatorluk hizmetinde çalışmasını yasaklamıştır. Hayata geçirilen bu uygulamalar Yahudilerin Hristiyanlar üzerindeki otoritesini kırmaya yönelik olmuştur.⁵⁴

Tüm bu olumsuz kararlara ek olarak Yahudilere yönelik kullanılan dil de farklılık göstermektedir. Hristiyanlık öncesi Roma döneminde Yahudilik için *religio*⁵⁵ terimi kullanılırken, 5. yüzyıldan itibaren bu terim sadece Hristiyanlık için kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçte Yahudilik önce *superstitio*⁵⁶, daha sonra aşağılık ve iğrenç gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.⁵⁷

Roma İmparatorluğu'nda Yahudiler aleyhine alınan kararlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. 6. yüzyılın başında hazırlanan *Codex Justinianus* var olan düzenlemelerin tüm başlıklarını koruyarak yeni kanunlar eklemiştir. Ortaya çıkan gerilim ve sapkınlık korkusunun sebep olduğu yeni düzenlemeler doğrudan Yahudilerle ilgili olmuş, onlara dinî kısıtlamalar getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu duruma paralel olarak 535 yılında sinagogların kiliseye dönüştürülmesinin yanı sıra putperestlerin ve sapkınların dini törenler için bir araya gelmelerine izin verilmemesi kanunlaştırılmıştır. Bu kanunun çıkarılması Hristiyanlık öncesi Roma hoşgörü anlayışına zıt şekilde Yahudilerin özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlamıştır.⁵⁸

Yahudiler aleyhine bu tür kararlar alınırken İber Yarımadası'nın siyasi durumunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Uzun yıllardır Cermen kabilelerinin saldırılarına uğrayan ve yönetimi elinde tutmakta zorlanan Batı Roma İmparatorluğu, Hunların başlattığı kavimler göçünün etkisiyle topraklarına yönelen Got kabilelerinin saldırıları sonucu iyice zayıflamıştır. Bu göçlerin yarattığı hareketlilik sonucu Gotların en büyük iki kolundan biri olan ve farklı grupları bünyesinde barındıran Vizigotlar, 5. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Avrupa'dan hareket ederek Tuna Nehri'nin kuzeyindeki Daçya bölgesine ulaşmışlardır. Burada

⁵⁴ A.g.e., s. 469, Amnon Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation*, Wayne State University Press, Detroit, 1987, s. 76.

⁵⁵ Din anlamına gelmektedir.

⁵⁶ Hurafe anlamına gelmektedir.

⁵⁷ Mark R. Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, Çev. Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul, 2013, s. 69.

⁵⁸ A.g.e., s. 71.

Romalılarla karşılaşmış, onlara para karşılığı askeri hizmet sağlamış⁵⁹ ve yerel yöneticilere katılmışlardır. Bu etkileşim ve iş birliği sonucunda Vizigotların Roma yönetimine, geleneklerine ve kurumlarına sempatisi artmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak din anlayışları değişmiş, Hristiyanlığın alt kollarından biri olan Ariusçuluğu⁶⁰ kabul etmişlerdir.⁶¹

Bu dönemden sonra Vizigotlar ve Romalıların ilişkileri istikrarsız devam etmiştir. Daçya bölgesinin ardından Trakya'ya ulaşan Vizigotlar önce Romalılara askeri hizmet sağlamış, ardından yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Trakya'nın büyük bir bölümünü yakıp yıkarak tahribata sebep olmuşlardır. Bununla da yetinmeyip 9 Ağustos 378'de Roma ordusunu günümüzde Edirne olarak adlandırılan Hadrianapolis'te büyük bir bozguna uğratarak İmparator Valens'i öldürmüşlerdir. Roma açısından büyük bir felaket niteliğinde olan bu savaşın ardından yeni imparator Theodosius, 382 yılında Vizigotlarla anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Vizigotların Moesia bölgesinde varlıklarına müsaade edilmiş, iç yönetimde bağımsızlıkları tanınmıştır. Buna karşın dış meselelerde imparatorluğa bağlılıkları sağlanarak savaş durumunda imparatorluk adına asker tedarik etme sorumluluğu getirilmiştir. İmparator Theodosius ölene kadar bu anlaşma devam etmiş, imparatorun ölümüyle Vizigotlar anlaşma koşullarını tekrar sorgulamaya başlamışlardır. Yeni imparatora güvenmeyen Vizigotlar kendilerine kral olarak Alarik'i seçmiş ve Roma ordusuyla Peleponnez'de⁶² tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. Bir süre devam eden mücadelenin ardından 397 yılında iki lider anlaşmış, Alarik Illyricum bölgesinin⁶³ magister militum'u⁶⁴ olmuştur.⁶⁵

Bu unvanın verilmesiyle uzlaşma sağlanması beklenirken ilişkiler daha karmaşık bir hal almıştır. Kişisel hırsları ve halkına iyi bir yurt bulma isteği güçlü olan

⁵⁹ Jeremy Black, **Kısa İspanya Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, Say Yayınları, İstanbul, 2020, s. 37.

⁶⁰ *Ariusçuluk*, Hristiyan din adamı Arius tarafından geliştirilen kuramsal öğretiler. Hristiyanlığın temelini oluşturan teslis inancına karşı çıkarak baba-oğul ilişkisine farklı bir yorum geliştirmiştir. Bu öğretinin mantığına yönelik detaylı bir çalışma için bkz.: R. D. Williams, "The Logic of Arianism", **The Journal of Theological Studies**, Vol: 34, No: 1, April 1983, s. 56-81.

⁶¹ Phillips, Phillips, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, s. 44.

⁶² Mora Yarımadası'nda.

⁶³ Adriyatik'in doğu kıyısında yer alan bir bölge.

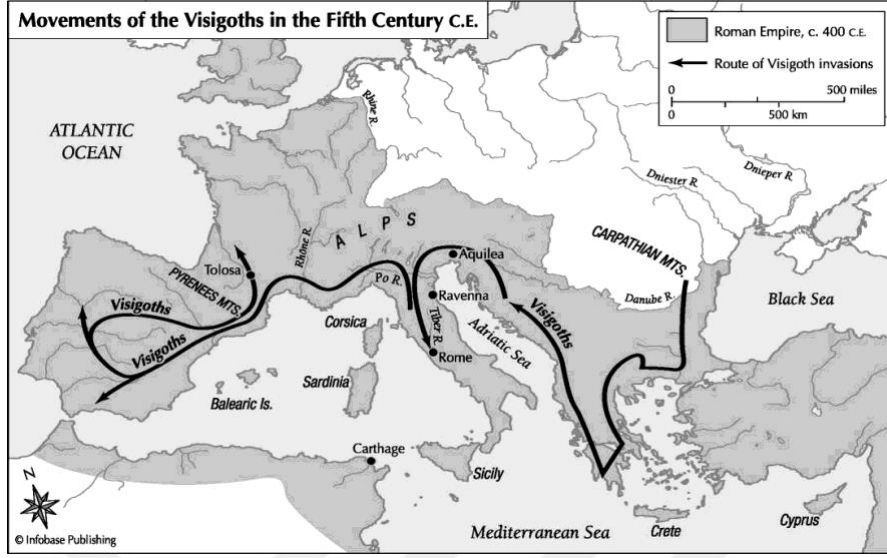
⁶⁴ Ordu başkomutanı.

⁶⁵ Phillips, Phillips, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, s. 45-46.

Alarik, İtalya'yı birçok kez kuşatarak imparatorlukla tekrar savaş haline girmiştir. İtalya yarımadasının iç bölgelerine ilerlemiş ve ordusuyla beraber Roma'yı dört gün boyunca yağmalamıştır. Bu yağmayla yetinmeyen Alarik'in hedefi önce Sicilya'ya, ardından da Afrika'ya ulaşmak olmuştur. Ancak Napoli'ye ulaşmadan ölmüş ve halefi olarak Ataulf seçilmiştir. Yeni lider Alarik'ten farklı bir politika benimseyerek imparatorlukla savaşmamış, aksine barış sağlayarak bütünleşme yoluna gitmiştir. Bu durum Got yandaşları tarafından hayal kırıklığına sebep olsa da anlaşma çerçevesinde güney Galya bölgesine ilerleyerek Narbonne, Toulouse ve Bordeaux gibi şehirlerde güçlü yerleşimler kurmuşlardır. Güney Galya'da varlığını güçlendirdikten sonra İber Yarımadası'na akınlar düzenleyen Ataulf'un 415 yılında ölümü sebebiyle bu akınlar başarıyla sonlandırılmamıştır.⁶⁶

Vizigotlar Ataulf'un ölümü üzerine Wallia'yı kral olarak seçmişlerdir. Wallia da Alarik'in halkını Afrika'ya ulaştırarak yeni bir yurt sunma idealini benimsemiştir. Bu ideali gerçekleştirebilmek için Alarik gibi imparatorluğun üzerine yürümek yerine anlaşma yapmayı tercih etmiştir. Yaptığı ilk anlaşma halkının gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik olmuştur. Sunulacak gıda kaynağı karşılığında imparatorluğun hizmetine girerek diğer Cermen kabilelerini yarımadadan çıkarmayı kabul etmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde Vizigotlar İber Yarımadası'na ulaşmış ve buradaki yaklaşık üç asırlık dönemleri başlamıştır. Yarımadaya ilk ayak bastıklarında merkezi otoriteyi sağlayacak gücü olmayan, siyasi bütünlükten yoksun bir imparatorlukla karşılaşmışlardır.

⁶⁶ Phillips, Phillips, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, s. 46-48.

Harita 2: Vizigotların Hareket Yönü

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.worldhistory.biz/modern-history/81609-visigoths-visigothi-wisigoths-west-goths-tervingians-tervingi.html>, 4 Mayıs 2023.

Roma İmparatorluğu'nun yanı sıra bölgede Süevler, Vandallar ve Alanlar gibi diğer Cermen kabileleri de varlık göstermişlerdir. Süevler ve Vandalların bir kısmı İspanya'nın kuzeybatısında yer alan Galicia bölgesinde, Vandalların çoğunluğu güneybatıdaki Bética bölgesinde, Alanlar ise Duero nehrinin güneyinde konumlanmış olan Lusitania'da yerleşim kurmuşken geriye kalan topraklarda Roma İmparatorluğu'nun kontrolü devam etmekteydi. *Pax Romana* döneminde askeri birliklerin terhis edilmesi Süevler, Vandallar ve Alanlar gibi barbar grupların yarımadayı istila etmesini kolaylaştırırken Roma yönetiminin uyguladığı vergi politikasının halkı zor duruma sokması istilacıların halkın bazı kesimleri tarafından desteklenmesine sebep olmuştur.

Vizigot Kralı Wallia İber Yarımadası'nı ele geçirmek için tekrar harekete geçmiş ve Toulouse'u başkent ilan etmiştir. Güney Galya bölgesinde Roma İmparatorluğu'na egemenliğini kabul ettiren kral, İspanya'da kazandığı toprakları da kendine bağlamıştır. İberya'nın fetih sürecini başlatan kralın ölümünün ardından I. Teodorik döneminde Vandallar İspanya topraklarından atılarak Afrika'ya sürülmüş, Süevler Galiçya bölgesinden uzaklaştırılmış ve Alanlar ise neredeyse tamamen yok

edilmiştir. 456 yılında II. Teodorik'in hükümdarlığındaysa İspanya ve Galya bölgelerinde topraklar genişletilerek krallık güçlendirilmiştir. Daha sonra yönetimi ele alan Kral Euric döneminde ise bazı küçük bölgeler dışında İber Yarımadası'nın neredeyse tamamı ele geçirilmiştir.⁶⁷

İber Yarımadası'nın kontrolünü ele alan bu yeni gücün yöneticilerinin benimsediği Ariusçuluk, bölgedeki farklı dini gruplara karşı tutumunda Paganlardan çok farklı değildi ve diğer dini grupların inançlarını Katolikler kadar kısıtlamamaktaydı. Kral II. Alarik döneminde yürürlüğe konan *Breviarium Alaricianum* yasaları Hristiyan Roma döneminde çıkanlara kıyasla daha hafif hükümleri ihtiva etmekteydi. Yahudilerin Hristiyanlarla evlenmelerini, Hristiyanları Yahudiliğe döndürmelerini, Hristiyan köle sahibi olmalarını yasaklasa da Yahudilerin toplumsal hayatına müdahale etmemekte, onlara kendi inançlarına göre yaşayabilecekleri özerk bir alan sunmaktaydı.⁶⁸

Yahudiler Ariusçu yöneticiler döneminde Roma İmparatorluğu'nun Pagan dönemine benzer şekilde daha rahat bir hayat sürdürseler de Vizigot Kralı I. Recaredo'nun 589 yılında 3. Toledo Konsilinde tüm krallığın Katolikliği benimseyeceğini ilan etmesiyle onlar açısından her şey değişmiştir. Bu karar sonrası kral ve kilisenin beraber hareket etmesiyle dinî fanatizm etkin olmuş, Yahudiler aleyhine çıkan kararlar ciddi derecede artmıştır. Yahudiler zorla vaftiz edilmiş, karma evlilik yasağı sürdürülmüş ve kamusal alanda kısıtlamalara maruz kalmışlardır. Bir diğer deyişle Yahudilerin dini, ekonomik ve ailevi hayatlarına müdahale edilmiştir.⁶⁹

⁶⁷ Phillips, Phillips, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, s. 48-49.

⁶⁸ Sivrioğlu, "Vizigot İspanya'sında Yahudiler: Antisemitizm'in Erken Bir Örneği", s. 11-15.

⁶⁹ Alfredo Mordechai Rabello, "The Legal Status of Spanish Jews During the Visigothic Catholic Era: From Reccared (586) to Reccesswinth (672)", **Israel Law Review**, Vol:33, No:4, 1979, s. 757-759, Bravo, **Sefarad Los Judíos De España**, 90-94.

Resim 2: Recaredo'nun Katolikliğe geçişini temsil eden çalışma

Kaynak: Antonio Munoz Degrain, La Conversion de Recaredo, Senate of Spain, Palace of the Senate.
(Çevrimiçi)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reccared_I_Conversión,_by_Muñoz_Degrain,_Senate_Palace,_Madrid.jpg#/media/File:Reccared_I_Conversión,_by_Muñoz_Degrain,_Senate_Palace,_Madrid.jpg
pg, 5 Mayıs 2023.

Recaredo'nun ardından gelen II. Liuva, Witteric ve Gundemar gibi kralların dönemindeki uygulamalar hakkında net bilgiler olmamasına rağmen bu üç kralın ardından gelen Sisebut döneminde Yahudi karşıtı uygulamaların güçlendiği görülmektedir. Dindar Kral Sisebut, Recaredo döneminde çıkarılan kanunları ve 3. Toledo Konsili'nin kararlarını kararlıkla uygulamış ve hayatı Yahudiler açısından katlanılamaz bir duruma getirmiştir. Bu uygulamaları dolayısıyla kilise tarafından övgüler almış, hatta dönemin en etkili piskoposlarından olan ve Yahudi karşıtlığıyla bilinen Sevilla Piskoposu Isodore, *De Rerum Natura* adlı kitabını krala ithaf etmiştir. Kilise ile yakınlaşan Sisebut, bu uygulamalarla yetinmeyip tüm Yahudileri zorla vaftiz etme yoluna gitmiştir ancak bu durum ilerleyen dönemde kilisenin yeni bir problemle karşılaşmasına sebep olmuştur. Vaftiz olarak Hristiyanlığa geçen Yahudilerin inançlı

birer Hristiyan olmadıkları düşünülmüş, bu konuda şüpheler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Sisebut döneminde kral ve kilise arasında iş birliği öne çıkmış, Yahudiler açısından olumsuz kararlar alınmıştır. Sisebut'un ölümünün ardından taht oğlu II. Recaredo'ya kalmış ancak birkaç aylık kısa bir yönetimin ardından Swinthila bir soylular meclisi tarafından tahta çıkarılmıştır. Swinthila'nın krallığı döneminde Yahudilerin durumunda birtakım düzelmeler olmuştur. Yeni kral onların İspanya topraklarına yeniden yerleşmelerini teşvik etmiş ve onlara dinlerini yaşama özgürlüğü tanımıştır. Swinthila'nın ardından gelen Sisenanth döneminde de Yahudilerin durumlarında olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. 4. Toledo Konsili'nde Yahudilerin zorla vaftiz edilmemesi gerektiğine karar verilmiş ancak aynı zamanda Sisebut döneminde zorla vaftiz edilen Yahudilerin tekrar Katolik inancına dönmeleri onaylanmıştır. Daha sonra gelen krallar döneminde 6., 9., 10. ve 12. Toledo Konsillerinde Yahudilere yönelik alınan kararlarla Yahudiler üzerindeki baskılar artmıştır. Hatta Kral Egica, kendi döneminde Yahudilerin ebedi köleliğe indirgenmesini emretmiştir.⁷⁰ Yahudiler aleyhine alınan kararlar her geçen gün bu şekilde artarken İber Yarımadası'nın hakimiyeti yeni bir gücün eline geçmiş ve Yahudiler için yeni bir dönem başlamıştır.

1.3. Müslüman Yönetimi Altında Yahudiler

İslam dini Hz. Muhammed döneminde ortaya çıkarak kısa bir zaman içerisinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. *Asr-ı Saâdet*⁷¹ olarak adlandırılan Hz. Peygamberin vefatına kadar olan dönemde Arap yarımadasının fethi başlamış, İslamiyet yayılmış ve İslam devletinin temelini oluşturacak olan siyasi yapı ve hukuk sistemi oluşmaya başlamıştır. Hz. Muhammed'in vefatının ardından yönetime geçen dört halife döneminde de İslam fetihleri devam etmiş ve bu dönem *Hulefa-yı Raşidin* olarak adlandırılmıştır.

⁷⁰ Jean Juster, "The Legal Condition of the Jews Under the Vizigothic Kings: Part I", **Israel Law Review**, No:11/2, Nisan 1976, s. 262-286. Joseph Pérez, **Los judíos en España**, Marcial Pons Historia, Madrid, 2005, s. 23-26.

⁷¹ Kavram hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saâdet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/asr-i-saadet>, 3 Mayıs 2023.

Peygamberden sonra İslam dünyasına liderlik edecek ilk halife olarak Hz. Ebubekir seçilmiştir. İlk işi Arap yarımadasında ortaya çıkan sahte peygamberlerle mücadele etmek ve bütünlüğü bozan diğer Arap kabilelerini kontrol etmek olmuştur. Bu sorunların üstesinden gelmeyi başaran Hz. Ebubekir, siyasi birliği sağlamış ve sonraki dönemlerde gerçekleşen fetihlerin zeminini oluşturmuştur. Arap yarımadasındaki otorite boşluğunu doldurduktan sonra Irak'a sefer düzenlemiş ve Yermük Savaşı'nda Bizans'a karşı zafer kazanarak Müslümanların Suriye'ye ulaşmasını sağlamıştır.⁷²

Ardından gelen ikinci halife Hz. Ömer döneminde Köprü Savaşı gerçekleşmiş ve bu savaşta Müslümanlar Sasaniler'e karşı ciddi bir yenilgi almışlardır. Ancak o dönemde Sasanilerin yaşadığı iç karışıklıklar nedeniyle Müslümanlar Fırat Nehri'ni geçerek Dicle Nehri'ne ilerleme imkânı bulmuşlardır. Kadisiye Savaşı'nda başarı elde edilerek İran'ın iç bölgelerine ulaşılmış, Batı Irak bölgesi İslam topraklarına katılmıştır. Suriye'ye sefer yapılmış ve üç din için kutsal olan Kudüs şehri savaşılmadan fethedilmiştir. Nihavend Savaşı ile İran'ın tamamı ele geçirilmiş ve Hz. Ömer'in yönetiminde bulunduğu on yıl gibi kısa bir sürede Mısır ve Horasan da fethedilerek İslam devleti toprakları büyük ölçüde genişlemiştir.⁷³

Üçüncü halife Hz. Osman, öncelikle Maveraünnehir bölgesine yönelmiştir. Buradaki kazanımların ardından yalnızca doğuya ilerlemekle yetinmeyip İslam devletini batı ve kuzey yönünde de genişletmiştir. Batıda Mısır'ın tamamı fethedilmiş, ardından Trablusgarp ele geçirilerek Kuzey Afrika'da stratejik bir konum elde edilmiştir. Batıdaki bu ilerlemeye ek olarak kuzeyde Kafkaslara ulaşılarak Hazarlarla mücadele edilmiş ve Kafkas Dağları iki taraf arasında sınır olmuştur. İlk üç halife döneminde Arap yarımadasının hakimiyeti tamamen Müslümanlara geçmiş, İslam devletinin sınırları yarımadayı aşarak doğuda Horasan'a, kuzeyde Kafkasya'ya ve

⁷² Adem Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 9 (9), 2000, s. 437.

⁷³ Marshall G. S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih 1: İslâm'ın Klasik Çağı**, Çev. Ercüment Karataş, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 142-149. Hz. Ömer dönemi fetihleri hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Mehmet Akbaş, "Hz. Ömer Dönemi Fetihleri", **Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu 1.Cilt**, Ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas, 2018, s. 421-458.

batıda Trablusgarp'a kadar ulaşmıştır. Bu genişlemeyle beraber farklı topluluklar İslamiyet'i benimsemiştir.⁷⁴

Son Halife Hz. Ali döneminde ise İslam topraklarındaki iç meseleler dışarıya yönelmeyi engellemiş ve önceki halifeler dönemi kadar fetih hareketleri gerçekleştirilememiştir. *Cemel Vak'ası* olarak bilinen olayda Hz. Ali, halifeliğini tanımayan Hz. Ayşe ve destekçileri ile Küfe yakınlarında savaşmıştır. Savaştan üstün olarak çıkan Hz. Ali, Hz. Ayşe'nin Medine'ye dönmesini sağlamış ve bu durum İslam dünyası içinde beliren ilk büyük anlaşmazlık olmuştur. Ardından Sıffin Savaşı vuku bulmuş ve Hz. Ali, halifeliğini kabul etmeyen Emevi soyundan gelen Şam valisi Muaviye ile savaşmıştır. Savaş Hz. Ali'nin lehine ilerlerken Muaviye'nin askerlerinin mızraklarının ucuna Kur'an ayetleri takmaları Hz. Ali'nin askerlerinin savaşta tereddüt etmelerine sebep olmuştur. Bu durumun çözümü için bir hakem heyetine başvurulmasına konusunda anlaşılmış, verilen karar neticesinde halifeliğin Muaviye'ye geçmesi uygun görülmüştür. İslam dünyasında karışıklığa yol açan bu gelişme sonrasında Hz. Ali taraftarları Şii, Muaviye destekçileri Emevi, her iki tarafı da kabul etmeyenler ise Hariciler olarak adlandırılmışlardır.⁷⁵

Bu hadiselerin ardından yeni halife Muaviye, otoritesini tanımayan muhalefet hareketlerini sert bir biçimde bastırarak siyasi birliği sağlamıştır. Kendisi Şam merkezli Emevi hilafetinde vergi sistemi, para basma, arazi dağılımı, idari ve adli sistem üzerinde yaptığı düzenlemeler sebebiyle bir Arap İmparatorluğu kurucusu olarak nitelendirilir. Hz. Ali dönemindeki iç karışıklıklar sebebiyle yavaşlayan fetih hareketlerini tekrar canlandıran Muaviye, Emevi egemenliğini doğuda Hindistan sınırına, batıda ise Kuzey Afrika içlerine kadar ilerletmiş, hatta kurduğu donanmayla o dönem Bizans'ın başkenti olan Konstantinopolis'e sefer düzenlemiştir. Onun döneminde halifelik saltanata dönüşmüş ve yeni bir yönetim sistemi ortaya çıkmıştır.⁷⁶

⁷⁴ Adnan Adıgüzel, "Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, No: 3 (25), Aralık 2019, s. 1192-1193, Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", s. 437-446.

⁷⁵ Hodgson, **İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih 1: İslâm'ın Klasik Çağı**, s. 156-159.

⁷⁶ **A.g.e.**, s. 160-162.

Muaviye'den sonra I. Yezid halife olmuş ve onun döneminde İslam dünyası içindeki ayrılıklar artmıştır. Bu ayrılıklar İslam imparatorluğunu zayıflatmış ve fetihlerin yavaşlamasına neden olmuştur. I. Yezid'in ölümünün ardından halifeliği devralan oğlu II. Muaviye bir seneden az yönetimde kalabilmiş, kısa zaman içinde vefat etmiştir. Vefatının ardından Emevi halifeliği iktidar gücü Süfyaniler kolundan Mervânîler'e geçmiş, I. Mervân halifeliği devralmıştır.⁷⁷

Mervânîler kolunun ilk halifesinin yönetimi sadece 9 ay sürmüş ve kendi halifeliğine karşı halifelik ilan edenlerle mücadele etmekle geçmiştir. Ölümünün ardından oğlu Abdülmelik halife olmuştur. Babasından büyümeye hazır bir devlet devralan yeni halife, öncelikle kendi otoritesine karşı çıkan isyanları bastırmıştır. İçeride huzuru sağladıktan sonra dışarıya yönelen Abdülmelik döneminde İslam tarihi açısından önemli fetihler gerçekleşmiştir. İlk olarak Maveraünnehir'e yönelen halife Abdülmelik ardından rotasını hilafet mücadelesi nedeniyle yeteri kadar önem gösteremediği Kuzey Afrika'ya çevirmiştir. Büyük fetihlerin gerçekleştiği bu dönem Emeviler'in en parlak dönemlerinden biri olarak gösterilmektedir. Siyasi ilerlemenin yanında sosyal refaha da önem verilen bu dönemde birçok imar faaliyeti gerçekleştirilmiş, sanat ve mimari alanında önemli eserler ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Abdülmelik'in ölümünün ardından I. Velid halife olmuş, Emevilerin ilerlemesi bu dönemde de devam etmiştir. Ülkenin toprakları Orta Asya, Hindistan ve Anadolu yönünde genişlemiş, 711 yılında Kuzey Afrika üzerinden İber Yarımadası'na geçiş yapılarak Avrupa'ya ulaşılmıştır.⁷⁹ İber Yarımadası'na geçişin başarıya ulaşmasında dönemin Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr'ın büyük katkısı olmuştur. Yerel halk ve yöneticilerle ilişkilerini iyi tutan vali, daha önceden siyasi birliğin sağlanamadığı bölgede istikrarı sağlamayı başarmıştır. Emevilerin merkezi Şam'dan yapılacak askeri

⁷⁷ Namık Sinan Turan, **Hilafet Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 46, Mehmet Ali Kapar, "Muaviye b. Yezid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-yezid>, 3 Mayıs 2023.

⁷⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", **TDV İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan>, 3 Mayıs 2023. Abdülmelik b. Mervân hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Fatih Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

⁷⁹ Mevlüt Koyuncu, "Velid I", **TDV İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/velid-i>, 3 Mayıs 2023.

seferlerin masraflı olacağını ve çok zaman alacağını bilmesi sebebiyle bölge halkıyla olan yakınlığını kullanarak çoğunluğu Berberilerden oluşan bir ordu kurmuş, fetihler için engel teşkil eden asker sorununu çözmüştür. İber Yarımadası'nın fethi için gönderilmek üzere yaklaşık 7 bin kişilik bir ordu hazırlatarak bu ordunun başına en güvendiği komutanlarından Tarık bin Ziyad'ı atamıştır. Bu ordunun denizi aşmasını ise Kuzey Afrika'nın yarımadaaya en yakın toprak parçası olan Sebte bölgesinin yöneticisiyle yakın ilişkilerini kullanarak sağlamıştır. Büyük bir ticaret filosunu sahip olan Sebte valisi, Vizigot kralı ile kişisel bir husumeti bulunmasının da etkisiyle gemilerini Tarık bin Ziyad ve askerlerinin hizmetine sunmuştur.⁸⁰

Gemilerle karşıya geçen Tarık bin Ziyad ve ordusu adaya ilk adımlarını atarak günümüzde Cebelitarık olarak adlandırılan bölgede konuşlanmıştır. Müslümanların yarımadaaya ulaştığı dönemde bölge Vizigotlar tarafından yönetilmekte, Vizigotların başında ise yönetimi eski Kral Wittiza'ya yaptığı bir entrikayla devralan Kral Roderik bulunmaktaydı. Roderik, krallığı devralmasına rağmen iç karışıklıklarla mücadele etmek durumundaydı. Yerel soyluların başkaldırıları ve eski kral Wittiza'nın oğlu Agila'nın taht iddiasıyla ülkenin kuzeyinde bir hareket başlatması Roderik'in o tarafa yönelmesine ve Müslüman fetihlerinin ciddi bir engelle karşılaşmadan hızlıca ilerlemesine sebep olmuştur. Durumu haber alan Roderik, güneyden gelen Müslüman tehdidine karşı krallığın yönetimi konusunda Agila ile anlaşmış ve iki lider Emevi fetihlerini durdurmak üzere ülkenin güneyine dönmüşlerdir. Böylece Roderik yönetimindeki Vizigot ordusu, Tarık bin Ziyad komutasındaki Arap ve Berberilerden oluşan ordu ile karşı karşıya gelmiştir. Gerçekleşen Guadalete Savaşı'nda Roderik, Agila ve diğer soylular tarafından ihanete uğrayarak savaş alanında yalnız bırakılmış ve orada aldığı bir darbe sonucu hayatını kaybetmiştir. Kendi ordusundan çok daha kalabalık bir orduyu mağlup eden Tarık bin Ziyad ise elde ettiği başarılar sayesinde İslâm'ı Avrupa'ya ulaştıran komutan olarak anılmıştır. Bu galibiyetin ardından Tarık bin Ziyad İslam fetihlerini hızlandırmış, ardından Musa bin Nusayr da yarımadaaya ulaşarak fetihlere destek vermiştir. İkisinin beraber hareket etmesiyle beraber kısa

⁸⁰ Mehmet Özdemir, **Endülüs**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 21-22, W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, **Endülüs Tarihi**, Çev. Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18-19.

zaman içinde İber Yarımadası'nın kuzeydeki bazı bölgeler hariç tamamı Müslümanların kontrolüne geçmiştir.⁸¹

Harita 3: Müslümanların İber Yarımadası'nda İlerleyiş Güzergahı

Kaynak: Şeyban, *Endülüs*, s. 27

714 yılında Musa bin Nusayr ve Tarık bin Ziyad halife tarafından Şam'a çağırılmış, yarımadanın idaresi ve fetihlerin devamı görevi Musa'nın oğlu Abdulaziz'e bırakılmıştır. Halifenin de bu tayini onaylamasıyla birlikte Endülüs'te *Asru'l Vülat* olarak bilinen valiler dönemi başlamıştır. 756 yılında Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluşuna kadar sürecek olan bu dönemde toplamda 21 vali görev yapmıştır. Valiler döneminde kalıcı olunamasa da Pireneler aşılıarak Frank topraklarına ulaşılmıştır.⁸²

⁸¹ Nikolas Jaspert, *Reconquista İber Yarımadası'nda Hristiyanlar ve Müslümanlar (711-1492)*, Çev. Nilüfer Epçeli, Runik Kitap, İstanbul, 2023, s. 7-9, Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, s. 52-55.

⁸² Hugh Kennedy, *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, Çev. Ayşenur Demir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, s. 29, Şeyban, *Endülüs*, s. 29-34.

Vizigotlardan sonra yarımada'nın Müslüman hakimiyetine geçmesiyle birlikte siyasi olarak yeni bir dönem başlamıştır. Fetih hareketlerinin bu denli hızlı ilerlemesinin belirli sebepleri vardır. Öncelikle Müslümanlar bölgede siyasi birlikten yoksun bir devletle karşılaşmışlardır. İç karışıklıklar sebebiyle zayıf düşen Vizigotlar, mağlup olmuş ve Müslüman fetihlerini durduramamışlardır.⁸³ Askeri başarının bir diğer nedeni ise İslam ordusunun dört halife döneminden bu yana sürekli savaşarak belli bir seviyede savaş tecrübesi elde etmiş olmasıdır. Siyasi ve askeri olarak nitelendirilebilecek bu nedenlerin dışında Müslümanların bölgedeki varlıklarını sağlamlaştıran bir diğer neden ise fetih sürecinde yerel halkın bir direnişiyle karşılaşmamalarıdır. Siyasi istikrarın sağlanamadığı Vizigot hakimiyetinin son dönemlerinde yerel halk yöneticiler tarafından büyük baskılara maruz kalmış ve ekonomik açıdan büyük zarara uğramıştır. Bu siyasi ve mali problemlerin yanı sıra Vizigot Krallığı'nın Katolik Hristiyanlığı benimsemesiyle farklı dine mensup topluluklar üzerinde başlayan dini baskı yöneticilerin meşruiyetini zedelemiştir. Durum böyleyken bölge halkı siyasi ve mali açıdan en iyi dönemlerini yaşayan ve yeni bir toplumsal yapıyla bölgeyi yöneten Emeviler'in fetih hareketlerine karşı direniş göstermemiş, Emevi hakimiyetini memnuniyetle karşılamışlardır. Bazı tarihçilere göre Vizigotlar döneminde dini baskı ve dışlamalara maruz kalan Yahudiler, Müslümanların yarımada'da hâkim güç olmasını desteklemiş ve fetih sürecinde onlara yardım etmişlerdir.⁸⁴ Bu desteğin sebebi siyasi ve ekonomik açıdan daha istikrarlı bir hayata sahip olmalarının yanı sıra Müslüman yöneticilerin idaresi altında dinî ibadetlerini özgürce yapabilmeleri, geleneklerini daha rahat bir şekilde sürdürebilmeleri ve kimliklerini koruyabilecek olmalarıdır.

Yahudiler, Müslümanlar adayı fethettiklerinde umut ettikleri gibi Vizigotların onlara gösterdiği tutumdan farklı bir tutumla karşılaşmışlardır. Müslümanlar ve Hristiyanlardan farklı muamele görmelerinin her iki dinin farklı şekilde gelişmesinden ötürü belirli sebepleri vardır. Öncelikle iki dinin ortaya çıkış şekli ve diğer dinlere bakış açısı birbirinden farklıdır. İslamiyet'ten önce doğan Hristiyanlık, Mark R.

⁸³ Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, s. 44, Kennedy, **Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi**, s. 30-31.

⁸⁴ André Clot, **Müslüman İspanya 8-15. Yüzyıllar**, Çev. Güllü Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 25, Jaspert, **Reconquista İber Yarımadası'nda Hristiyanlar ve Müslümanlar (711-1492)**, s. 8-9.

Cohen'in ifade ettiği gibi radikal ve mesihçi bir hareket olarak Yahudilikten türemiştir. Temel Yahudi öğretilerine karşı ortaya koyduğu yenilikçi yorumlar Roma yönetimindeki Yahudi dinî otoritelerini endişelendirmiştir. Yahudilerin ve Pagan Roma İmparatorluğu'nun çekincelerine rağmen Hristiyanlığın giderek güçlenmesi gerilimi arttırmıştır.⁸⁵

Resim 3: Bir Yahudi ve Müslüman'ın satranç oyunu

Kaynak: (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Social_and_cultural_exchange_in_al-Andalus#/media/File:Al-andalus_229.png, 5 Mayıs 2023.

Yukarıda aktarıldığı gibi Roma İmparatorluğu'nda Diolectian yönetimiyle birlikte Hristiyanlara karşı büyük bir zulüm başlamıştır. Bazı görüşlere göre kilise adamları, Yahudilerin siyasi bakımdan güçlü oldukları Filistin bölgesinde Hristiyanlara zulmettiklerini ve Romalı yetkililere Yahudiler hakkında istihbarat verdiklerini öne sürmüşlerdir. Bu tür vakaların gün yüzüne çıkması Hristiyanlarda bir düşmanlık yaratmış, Yahudilerin İsa ve havarilerine zulmettikleri yönünde hikayeler ortaya çıkarmış ve Yahudilere karşı nefretin temelini oluşturmuştur. Ayrıca Yahudilerin

⁸⁵ Cohen, **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**, s. 43-44.

Paganları kendi dinlerine döndürmeye yönelik çabaları Hristiyanlar açısından bir tehlike olarak görülmüş ve Yahudilere karşı rekabeti güçlendirmiştir.⁸⁶

Erken dönem Hristiyan düşünürleri, Hristiyanlığın Yahudilikten üstün olduğunu savunmuş ve Roma İmparatorluğu'nda gördükleri zulüm dini rakipleri olan Yahudileri zayıflatma isteklerini kamçılamıştır. Roma İmparatorluğu'nda Konstantin'in Hristiyanlığa geçmesi ve resmi Hristiyanlık sürecinin başlamasıyla beraber Hristiyan ve Yahudilerin rolleri değişmiş, bu sefer Yahudi karşıtı uygulamalar gerçekleşmeye başlamıştır. Tarihsel sürecin yarattığı durumlar ve inanç temelli bu tip düşmanlıklara ek olarak Yahudilerin ekonomik hayattaki faaliyetleri de Hristiyanların kin beslemesine yol açmıştır. Yahudilerin kendi dinlerine mensup olmayan kişilerden faiz alma özgürlüğü Hristiyan halkı fakirleştirmiş, borçlarını ödeyemeyen Hristiyanlar Yahudilere kötü gözle bakmaya başlamışlardır.⁸⁷

Hristiyanlık ve Yahudilik arasındaki ilişkiler genel hatlarıyla bu şekildeyken İslâmiyet farklı bir tecrübeye sahiptir. İslâmiyet, Hristiyanlığın tersine mesihçi bir hareket olarak doğmamış, Hz. Muhammed tanrılık iddiasında bulunmamış ve doğal bir şekilde vefat etmiştir. Bu sebeple Müslümanlar, Hristiyanların yaptığı gibi liderlerinin ölümüyle Yahudileri ilişkilendirecek bir durumla karşılaşmamışlardır. İki dinin Yahudilikle ilişkisini etkileyen bir diğer faktör ise coğrafi konumdur. İslam, Yahudiliğe *çeper* bir bölgede doğmuştu. Arabistan bölgesindeki Yahudiler Filistin ve Babil'dekiler gibi demografik açıdan güçlü olmadıkları için İslam'ın zaferi kolay olmuş ve Hristiyanlığın Pagan Roma İmparatorluğu'ndaki Yahudilerle mücadelesi gibi bir durum gerekmemiştir.⁸⁸

Erken Hristiyanlık ve İslam'ın sahip olduğu farklı bir bakış açısı ise kimlik meselesidir. Hristiyanlık radikal bir şekilde kendisini *Yeni İsrail* olarak ifade ederken İslam hiçbir zaman bunu yapmamıştır. Araplar soylarını Hz. İbrahim'in oğullarından olan Hz. İsmail'e dayandırmıştır. Hristiyanlığın Yahudiliği bir tehdit olarak görmesi ve öğretilerini reddetmesine karşın İslâm farklı bir tutum sergilemiştir. İnanç olarak

⁸⁶ A.g.e., s. 45-47.

⁸⁷ A.g.e., s. 133-146.

⁸⁸ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Belgin Çınar, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2018, s. 33, Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s. 53-55.

Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kutsal metinlerini tamamen reddetmemekle beraber onları gerçek bir vahyin bozulmuş kalıntıları olarak görür. Bu inançları kendinden uzak ve saçma olarak nitelemez. Aksine kendi inançları ile aynı türden, süresini doldurmuş dinler olarak görür.⁸⁹

Hristiyanlığın Yahudiliğe karşı tutumundan farklı bir tutum sergileyen İslam, Yahudilerin bazı geleneklerini sürdürmüştür. Hz. Muhammed hicri ilk ayda aşure olarak bilinen 10 günlük orucu kabul etmiş ve Yahudilerin yaptığı gibi dua ederken Kudüs'e dönülmesini söylemiştir. İslam'ın kurallarını yansıtan şeriat da Yahudilerin *halakha* olarak adlandırdıkları kanunlar ile benzerlik göstermekteydi.⁹⁰ Yahudilerin domuz eti yasağına ve hayvan kesme kurallarına benzer beslenme kuralları da Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. İslamiyet ve Yahudiliğin sahip olduğu bu tür benzer geleneklerin yanı sıra İslam hakimiyetindeki topraklarda pek çok farklı dine mensup azınlık bulunurken, erken Hristiyanlık döneminde tek azınlığın Yahudiler olması iki dinin farklı dinlerdeki azınlıkları yönetiminde belirli farklar olmasına neden olmuş olabilir.⁹¹

İslam hukuku, diğer dinlerin aksine farklı inanca sahip grupların yönetimine yönelik belirli kurallara sahiptir. Müslümanların hâkimiyeti altında olan ve İslam hukukunun uygulandığı toprakları *dârü'l-İslâm* yani İslâm yurdu olarak adlandırırken, Müslüman olmayanların yönettiği ve yaşadığı dış dünyayı ise *dârü'l-Harb* yani savaş olanı olarak betimler. İslam hukukuna göre İslam dünyası ile gayrimüslimler arasında zorunlu bir savaş durumu vardır ve bu savaş tüm dünyanın İslam'ı kabul etmesine veya İslam'ın üstünlüğünü kabul etmelerine kadar devam edecektir. Bu kutsal savaş *cihad* olarak adlandırılır. Gayrimüslim gruplar kendi içlerinde *ehl-i kitap* olup olmamalarına yani vahiy sahibi bir dine inanıp inanmamalarına göre sınıflandırılırlar. Bu noktada *dârü'l-İslâm* sınırları içinde bulunan, ehl-i kitap olarak sınıflandırılan Yahudiler ve Hristiyanlar zimmet sistemine dahil edilmiş ve belirli sorumlulukları yerine getirmek karşılığında temel hakları güvence altına alınmıştır. Bu grubun dışında kalan putperestlere ise İslamiyet'e geçiş, ölüm ya da kölelik seçenekleri sunulmuştur.

⁸⁹ Cohen, **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**, s. 55-56.

⁹⁰ A.g.e., s. 58.

⁹¹ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 141-143.

Antlaşma, ahit, eman, güvence gibi anlamlara gelen *zimmet* terimi Kuran-ı Kerim’de antlaşma ve antlaşmadan doğan yükümlülük olarak kullanılmıştır.⁹² İslam dininin temel ilkelerine dayanan bu sistem Hz. Muhammed’in Medine Yahudileriyle etkileşimi ve anlaşmazlıkları sonucunda ortaya çıkmıştır. Zimmet, ehl-i kitap olarak tanımlanan kişilerin İslam egemenliğine boyun eğmeleri ve cizye vermeleri karşılığında yaşama, inanç ve ibadet gibi temel haklarını güvence altına alır ve onlara kendi iç meselelerinde belirli seviyede özerklik tanır.⁹³

Kendi reisleri ve hâkimleri olan zimmiler kişisel, ailevi ve dini konularda kendi kanunlarına göre karar alabilmekteydiler. Bu tarz temel haklara ek olarak coğrafi bir sınırlamaya tabi tutulmamışlar, Hicaz ve bazı kutsal bölgeler dışında istedikleri yerlerde yerleşim kurabilmişlerdir. Bir arada yaşamayı tercih etseler de Müslümanlar tarafından gettolara kapatılmamışlardır. Ekonomik hayatta ve meslek seçimlerinde de önlerinde bir engel koyulmamıştır. Kamuda önemli mevkiler elde eden zimmiler bulunmakla beraber çoğu zimmi Müslümanların tercih etmediği, küçümsediği ve *kirli iş* olarak gördükleri mesleklere yönelmişlerdir. Deri tabaklama, kasaplık, cellatlık, bankerlik, diplomasi, tefecilik, casusluk, altın ve gümüş zanaatkarlığı bu mesleklerden bazılarıdır.

Bu alanlarda özgürlüklere sahip olan zimmiler birtakım kısıtlamalara da maruz kalmışlardır. Öncelikle toplumdaki statüleri Müslümanların altındadır ve yalnızca İslam’ın değil tüm Müslümanların üstünlüğünü kabul etmek durumundadırlar. Bu uygulamayla egemen sınıf konumunda bulunan Müslümanlar fethettikleri toprakların yeni yöneticileri olarak yerli halka karşı üstünlüklerinin gösterilmesini amaçlamışlardır. Bu üstünlüğün yanı sıra zimmilerin silah taşımaları, ata binmeleri, Müslümanlar gibi giyinmeleri, yeni ibadethane inşa etmeleri, toplumun göreceği şekilde ibadet etmeleri, camilerden yüksek ibadethanelere sahip olmaları, Müslüman kadınlarla evlenmeleri ve Müslüman köle sahibi olmaları yasaktı. Bu yasakların yanı

⁹² Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasinin İzinde**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 22-24, Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Profil Kitap, İstanbul, 2020, s. 21, Eyyüp Said Kaya, Hasan Hacak, “Zimmet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmet>, 4 Mayıs 2023.

⁹³ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 54-56.

sıra özel bir vergi ödemek durumundalardı ve miras konusunda bir engel söz konusuydu. Bu tarz kısıtlamalara tabi tutulsalar da bu uygulamalar toplumsal ve sembolik nitelikteydi yani katı bir şekilde uygulanmayıp göz ardı edilebiliyordu.

Bu noktada zimmileri en çok etkileyen yasaklar yüksek vergiler ve veraset kanunuydu. Yüksek vergiler zimmiler için mali bir yük oluştururken zimmilerin Müslümanlardan miras alamamasını veya tam tersini öngören veraset kanunu miras konusunda onlara zorluk çıkarmaktaydı. Olumlu ve olumsuz tüm sonuçlarına rağmen çoğulcu bir anlayışı benimseyen zimmet politikası farklı dine mensup olsalar da kitap ehl-i olarak görülen Yahudilere karşı hoşgörülü bir tutum benimsemiştir.⁹⁴

Dârü'l-İslâm'da zimmi statüsünde bulunan Yahudilerin aynı dönemde Hristiyan Avrupa ve Hindistan'daki soydaşlarına göre daha iyi durumda olduklarını söylemek mümkündür. İslam dünyasındaki zimmiler toplumdaki statüleri nedeniyle aşağılanma ve küçük çaplı tacizlere maruz kalsalar da İslam hukukunun doğrudan sunduğu güvence sebebiyle şiddet ya da zulümle karşı karşıya kalmamışlardır.⁹⁵ Haçlı Seferleri ve Reconquista gibi Müslüman varlığını tehdit eden durumlarda zimmilere yönelik şüpheler ortaya çıkmıştır. Ancak bu şüpheler Hristiyan antisemitizminin özelliklerini taşımamış, şüphelerin sebebi zimmilerin düşmanla iş birliği yapabilecek olmaları gibi rasyonel düşüncelere dayanmıştır. Zimmilerin huzuru ve İslam hakimiyetinin güvenliği doğru orantılı olmuştur. Müslüman yönetimlerin dış tehlikelerle karşılaştığı dönemlerde bazı istisnalar⁹⁶ olsa da İslam egemenliğinin güçlü olduğu dönemlerde zimmiler de güvende yaşamıştır. Bu durum İber Yarımadası'nda da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Yarımadanın ilk fethedildiği valiler dönemi ve Endülüs Emevi Devleti'nin kurulduğu dönemde Müslümanların gücü zirvedeyken zimmilerin yaşamı sürdürülebilir olmuş, bu dönemden sonra Müslümanların aşamalı olarak gücünü kaybetmesiyle zimmilerin yaşamı da giderek zorlaşmıştır.

⁹⁴ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 60-70. Daha detaylı bilgi için bkz.: Cohen, **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**, s. 94-127.

⁹⁵ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 37.

⁹⁶ 1066 yılında Granada katliamı hakkında bilgi için bkz.: Ephraïm Herrera, "Le massacre Grenade L'âge d'or andalous assassiné par l'islam orthodoxe", **Pardès**, No: 67, 2020/2 s. 61-75.

Zimmiler açısından tehlike yaratan bir diğer durum eski yöntemlere dönmeyi amaçlayan katı dindar yönetimler olmuştur. Eski yönetimleri yıkarak, fethettikleri yeni topraklarda yönetime yeni hükümdar veya hanedanları getiren bu harekete İber Yarımadası'nda da rastlanmıştır. 12. yüzyılda Muhammed Ibn Abdullah Ibn Tumart isimli Berberi dini lider tarafından öncülüğündeki Muvahhidler hareketi bunların en başarılılarından biridir. 1121 yılında Ibn Tumart müritleri tarafından İslam'ı doğru yola sokacak ve cennetin yeryüzündeki hükümdarlığını başlatacak mehdi olarak ilan edilmiştir. Ibn Tumart'ın seleflerinin yönetiminde Muvahhidler güç kazanmış ve 12. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Afrika ve İspanya'nın büyük bölümüne hâkim olmuşlardır. Sahip oldukları inanç anlayışı sebebiyle İslam'ı bire bir uygulayan bu grup şeriatın zimmilere tanıdığı hoşgörüyü reddetmiştir. Hristiyan ve Yahudilerin yanı sıra kendi kurallarına itaat etmeyen Müslümanları da acımasızca katletmişlerdir.⁹⁷

⁹⁷ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 96-97. Bu olaya dair daha fazla bilgi için bkz.: Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, Ed. Yasemin Çiçek, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 208-220.

İKİNCİ BÖLÜM

PORTEKİZ KRALLIĞI'NDA YAHUDİLER

2.1. Portekiz Krallığı'nın Kurulması

Portekiz Krallığı İber Yarımadası'nda hakimiyet mücadelesinin zirvede olduğu bir dönemde bağımsızlığını kazanmıştır. Yarımada'daki Müslüman-Hristiyan savaşlarının yarattığı otorite boşluğu ve Hristiyanların Reconquista'yı tamamlama idealinin yarattığı siyasi ortam krallığın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Portekiz, bir krallık olarak bağımsızlığını kazanmadan önce yaklaşık 300 yıl boyunca kontluk statüsünde kalmıştır. Bu süreçte iki kontluk dönemi geçirmiştir. İlk dönemde Asturias Krallığı'na bağlıyken, ikinci kontluk döneminde yarımada'da yaşanan siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak León Krallığı'na bağlanmıştır. Bağımsız bir krallık olma yolunda geçirdikleri bu süreci iyi analiz edebilmek için yarımada'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesini, bu gelişmenin ardından Hristiyanların Müslümanlara karşı gösterdiği direnci, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki çekişmeyi ve yarımada'da yaşanan siyasi gelişmeleri bilmek gerekmektedir.

Önceki bölümde aktarıldığı gibi 711 yılında Arap ve Berberilerden oluşan Emevi birlikleri Tarık bin Ziyad önderliğinde Kuzey Afrika'dan Cebelitarık bölgesine gelmiş, boğazı geçerek İber Yarımadası'na ulaşmışlardır. Yarımada'nın hâkimi olan Vizigotları mağlup etmiş, 718 yılına kadar kuzeyde kalan Asturias bölgesi hariç yarımada'nın tamamını ele geçirmişlerdir. Dağlık ve engebeli coğrafi yapıya sahip olan bu bölge onların karşılırlarına engel olarak çıkmış ve ilerleyişlerini yavaşlatmıştır. Bölgede yer alan Kantabria Dağları ise küçük Hristiyan grupların saklanarak sağ kalabilmelerine olanak sağlamıştır. 718⁹⁸ yılında Müslümanlar sayıca az bir askeri güçle Asturias bölgesinde yer alan Covadonga'da Hristiyanlarla karşı karşıya gelmiş ancak onlara karşı üstünlük sağlayamamışlardır. Vizigot soylu Pelayo önderliğinde Müslümanların hücumunu püskürten Hristiyanların bu başarılı müdafaasına

⁹⁸ Savaşın gerçekleştiği yıl konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Literatürdeki kaynakların çoğunda 718 yılı olarak geçse de bazı Portekizce kaynaklarda savaşın yılı 722 olarak geçmektedir. Bkz: Rui Ramos (coordenador), v.d., **História de Portugal**, A Esfera dos Livros, Lisboa, 2009, s. 17-18.

Müslümanlara karşı bölgede kazanılan ilk zafer olması sebebiyle büyük önem atfedilmiştir. Bu zafer, Hristiyanların Müslümanlara karşı gösterdiği direnci temsil etmesi sebebiyle sembolik bir değer kazanmış ve Reconquista hareketinin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir. Müslümanlara karşı mücadele eden ve daha sonra Pelayo önderliğinde Covadonga'daki savaşı kazanan bu Hristiyan gruplar zamanla daha çok güçlenmiş, Reconquista sürecinin başlarında Asturias Krallığı'nı kurarak bu krallık altında birleşmişlerdir.⁹⁹

Asturias'ın ilk kralı olarak Covadonga Savaşı'nda büyük kahramanlık göstererek öne çıkan Pelayo seçilmiş, onun ve haleflerinin dönemlerinde krallığın toprakları genişlemeye başlamıştır. 740 yılında, Kral I. Alfonso döneminde önce İber Yarımadası'nın kuzeybatısında yer alan Galicia bölgesi ele geçirilmiş, ardından 754 yılında ülkenin güneyinde kalan León bölgesi krallık topraklarına katılmıştır. Bu iki bölgenin kontrol edilmesinin ardından krallık sınırları Duero Nehri'nin kuzeyinde yer alan vadiye kadar genişlemiştir.¹⁰⁰ Coğrafi yapısı bakımından çöl özellikleri taşıması sebebiyle o dönemde bölgede yerleşim yeri kurulmamış, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında bir tampon bölge olmuştur.

Kral II. Alfonso döneminde Oviedo şehri krallığın başkenti olmuş ve önemli gelişmeler yaşanmıştır. 814 yılında Aziz Santiago'nun mezarı krallığın sınırları içinde yer alan Padrón'da bir balıkçı limanında bulunmuş, yeni bir kilise ve mabet inşa edilmiş ve bu bölge Santiago de Compostela adını alarak önemli bir şehir haline gelmiştir.¹⁰¹ Manevi açıdan büyük önem taşıyan bu mezar birçok Hristiyanın hac ibadeti için bölgeye gelmesini sağlamış, bölgede yeni bir hareketlilik yaratmış ve krallığın nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra yarımadanın güneyinde, Müslüman topraklarında yaşayan Hristiyanların dini duygularını canlandırarak Müslüman yönetimi altındaki bölgelerde isyanlara sebep olmuştur. Bu

⁹⁹ A. Martins Afonso, **Breve História de Portugal**, Porto Editora, Porto, 1965, s. 15.

¹⁰⁰ William C. Atkinson, **A History of Spain and Portugal**, Penguin Books, United Kingdom, 1960, s. 62-64.

¹⁰¹ H. V. Livermore, **A New History of Portugal**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 35.

isyanlar Hristiyan yöneticiler ve din adamları tarafından desteklenmesine rağmen ciddi bir başarıya ulaşamamış, Müslüman yöneticiler tarafından bastırılmıştır.¹⁰²

III. Alfonso dönemi Asturias Krallığı'nın akıbeti ve Portekiz Krallığı'nın kuruluşu açısından önemli bir dönemdir. *Büyük Kral* olarak bilinen III. Alfonso topraklarını Duero Nehri'nin güneyine doğru genişletmeyi planlamıştır. Bu planı doğrultusunda 868 yılında *Territorium Portugallense*¹⁰³ olarak adlandırılan bölgenin alınması için Galicia civarında büyük nüfuz sahibi olan Vímara Peres'i görevlendirmiştir. Kral III. Alfonso tarafından Portekiz Kontu unvanına layık görülen Vímara Peres, askeri başarılar göstermiş ve Braga şehri yakınlarında yeni bir yerleşim merkezi kurmuştur. Bu bölge Vimaranes ya da Guimaraes olarak adlandırılmıştır. Vímara Peres, 873 yılında Galicia bölgesinde ölmüştür. Onun dönemi Portekiz'in ilk kez kontluk statüsü kazanması ve kendisinin ilk kont olması sebebiyle Portekiz tarihi açısından önem taşımaktadır. Portekiz o dönemde Asturias Krallığı'na bağlı bir kontluk statüsünde olsa da bu durum bağımsız krallığa giden yolda atılan önemli bir adım olmuştur. Vímara Peres'in başarısının yanı sıra Galicia bölgesinden bir diğer soylu Hermenegildo Guterres, 871 yılında Coimbra'yı Kurtuba Emirliği'nden alarak o bölgenin kontu olmuştur. Coimbra'nın ele geçirilmesi sonucunda Portekiz'in güney sınırları kısa bir süreliğine de olsa öncelikli hedef olmaktan çıkmış, daha güneyde kalan Coimbra Müslümanlar tarafından tekrar geri alınana kadar güvende olmuştur. Bu zaman diliminde İber Yarımadası'ndaki siyasi istikrarsızlık dikkat çekmektedir. Birçok şehir Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki savaşlar sonucunda pek çok kez el değiştirmiştir.¹⁰⁴

III. Alfonso'nun saltanatı 910 yılında oğullarının baskısıyla tahttan zorunlu olarak feragat ettirilmesiyle son bulmuştur. Krallık Asturias, Kantabria Dağları'nın güneyinde kalan León ve yarımadanın kuzeybatısında yer alan Galicia olmak üzere üç bölgeye bölünmüştür. Bu bölünmenin ardından León Krallığı diğer iki krallığa karşı

¹⁰² H. V. Livermore, *A Short History Portugal*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1973, s. 24-26.

¹⁰³ Portekiz Bölgesi anlamına gelmektedir. Bu ifade 10. yüzyılın başlangıcında kuzeyde Lima Nehri, doğuda Beira Alta bölgesi ve güneyde Duero Nehri arasındaki coğrafi alanı kapsamaktadır. José Hernando Saraiva, *Portugal: A Companion History*, Carcanet, y.y., 1997, s. 11.

¹⁰⁴ Livermore, *A Short History Portugal*, s. 24-26.

üstün gelerek onları kendi çatısı altında toplamayı başarmıştır.¹⁰⁵ Bu durumun bir sonucu olarak Portekiz Kontluğu da León Krallığı'na bağlanmıştır.

Kontluğun gücü 10. yüzyılın sonlarında zirveye ulaşmış ve Kont Gonzalo Menéndez *magnus dux portucalensium*¹⁰⁶ unvanını kullanmıştır. Bu başarılı dönem yarımadaının istikrarsızlığıyla paralel olarak kısa sürmüş, ardından işler tersine dönmeye başlamış, Viking saldırıları, aristokratik çekişmeler ve siyasal gelişmeler kontluğun gidişatını olumsuz etkilemiştir. İlk kontluk dönemi Kont Nuno Mendes'in Galicia Kralı II. Garcia'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermesi ve Pedroso Savaşı olarak adlandırılan savaşta mağlup olarak hayatını kaybetmesiyle sona ermiştir. 1071 yılında gerçekleşen savaş sonucunda bağımsızlık elde etmeyi hedefleyen kont hayatını kaybetmiş, ilk kontluk döneminin sona ermesiyle Portekiz'in kontrolü Galicia Krallığı'na geçmiştir.¹⁰⁷

11. ve 12. yüzyıllarda Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında dini mücadele hat safhadadır. Bu mücadele doğuda Haçlı Seferleri olarak görülürken Avrupa'nın en batısında Reconquista olarak göze çarpmaktadır. Papa'nın teşvikiyle kutsal toprakları ele geçirmeyi hedefleyen Avrupalı soylular doğuya ilerleyerek Müslümanlarla savaşmışlardır. Dini mücadelenin gerçekleştiği bir diğer coğrafya olan İber Yarımadası'nda, bu yüzyıllarda Hristiyanlar ilerleyişlerini hızlandırmışlardır. Endülüs Emevi Devleti'nin dağılması ve bu ayrışmanın ardından *taifa* olarak adlandırılan küçük emirliklerin kurulması Hristiyanların işini kolaylaştırmıştır. Hristiyanlara karşı direnemeyeceklerini anlayan emirlikler Kuzey Afrika'da bulunan Murabıtlardan yardım istemişlerdir. Yardım talebini kabul eden Murabıtlar León Kralı VI. Alfonso'ya karşı savaşmış ve bu savaştan galip çıkmayı başarmışlardır. Sagrajas ya da Ez-Zelleka olarak adlandırılan muharebede Murabıtlara karşı ağır bir yenilgi alan VI. Alfonso son çare olarak Batı Avrupa'daki soylu ve şövalyeleri mücadelesine katkıda bulunmaya davet etmiştir.¹⁰⁸ Müslüman emirliklerin Murabıtlardan aldığı desteğe benzer şekilde

¹⁰⁵ Atkinson, **A History of Spain and Portugal**, s. 65-66.

¹⁰⁶ Portekiz Grandükü.

¹⁰⁷ A. R. Disney, **A History of Portugal and the Portuguese Empire**, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 70-71.

¹⁰⁸ David Birmingham, **A Concise History of Portugal**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 18.

Kral VI. Alfonso da Avrupalı soyluların desteğine gereksinim duymuş, Raymond ve Henry¹⁰⁹ isimli soylular Burgonya bölgesinden gelerek León kralının davetini kabul etmişlerdir. Fransız şövalyelerin Müslümanlara karşı yardıma gelmesi üzerine yarımada'daki savaşın boyutu değişmiş, Joseph F. O'Callaghan'ın ifadesiyle Reconquista bir Haçlı Seferi'ne dönüşmüştür.¹¹⁰

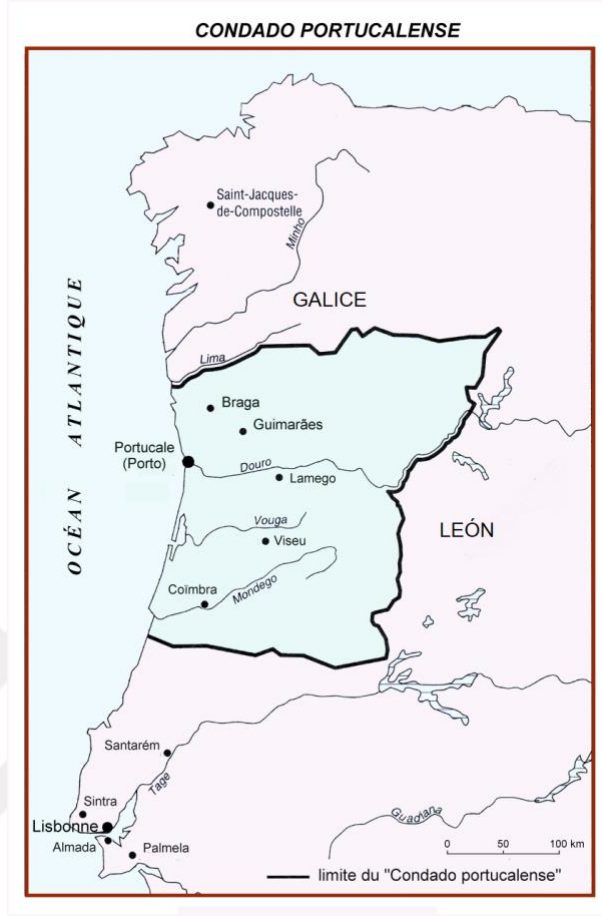
Murabıtlara karşı beraber savaşarak başarılar elde etmeleri sonucu Kral VI. Alfonso bu iki savaşçıyı kızlarıyla evlendirerek aile bağı kurmuştur. Raymond'u kızı Urraca ile, Henry'i ise gayrimeşru kızı Teresa ile evlendirmiştir.¹¹¹ Yerel yöneticilerden darbe yiyen kral, isyanları bastırdıktan sonra yerel bağlantıları az olan, isyana teşebbüs etmeyecek ve aile bağlantısından ötürü güvenebileceği damatlarını yönetici ilan etmiştir. 1093 yılında Raymond'a Galicia'dan güneydeki Müslüman sınırına kadar uzanan bölgenin yöneticiliğini vermiştir. 1095 yılında ise bu toprakların Raymond için çok geniş olduğunu düşünerek bölgeyi ikiye ayırmıştır. Bu gelişme gelecekte kurulacak olan Portekiz Krallığı için çok önemli bir gelişmedir çünkü Portucale ve Coimbra bölgeleri Galicia'dan ayrılmış ve Portekiz olarak tanımlanan bölgenin sınırları değişmiştir. Galicia'nın yönetimi Raymond'a kalırken, Henry irsî olarak devam edecek şekilde Portekiz bölgesindeki toprakların sahibi olmuş ve kaydı hayat şartıyla yönetim hakkı kazanmıştır. Kral, Raymond ve Henry'e toprakları bırakmış ve onları yaşadıkları sürece yönetici ilan etmiştir. Bu anlaşma Henry'nin kralın gayrimeşru kızı Teresa ile evlenmesiyle resmiyet kazanmıştır. Henry, bölgenin hâkimi olmasına rağmen tamamen bağımsız bir yönetici olamamış, Kral VI. Alfonso'nun baskısına maruz kalmıştır. Kralın 1109'da ölümünün ardından Kastilya ve León Krallığı'ndaki iç karışıklıklardan faydalanarak yerel yönetici sıfatını bir kenara bırakıp bağımsız bir yönetici haline gelmiştir.¹¹²

¹⁰⁹ Bazı kaynaklarda Raymond ve Henry'nin kuzen olduğu belirtilse de aralarındaki bağlantı yalnızca aile evlilikleri aracılığıyla kurulan ilişkidir. Her iki isim de Fransız Capet Hanedanı ile bağlantılıdır. Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, s. 72.

¹¹⁰ Joseph F. O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003, s. 23-25.

¹¹¹ José Hermano Saraiva, *Breve História de Portugal*, Bertrand Editora, Fribourg – Gèneve, 1979, s. 23-24.

¹¹² Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, s. 72-73.

Harita 4: Portekiz'in İkinci Kontluk Dönemi Haritası

Kaynak: (Çevrimiçi)

https://www.wikiwand.com/en/County_of_Portugal#Media/File:Condado_portucalense_carte-1070-fr.png

1112'de Burgonyalı Henry'nin ölümünün ardından taht için rekabet ortaya çıkmıştır. Kontes Teresa, oğlu Afonso'nun reşit olmamasından faydalananak kendisini Portekiz Kraliçesi ilan etmiştir. Kastilya, León, Aragon ve Galicia Krallıkları arasında denge kurarak krallığını avantajlı kılacak politikalar uygulamıştır. Caetano Beirão'ya göre Kraliçe'nin politikaları iki noktada başarısız olmuştur. Bunlardan ilki Kral Henry'nin aksine kiliseyle ilişkilerini ihmal etmesi, ikincisi ise Galicia Kontu Fernão Peres ile olan yakın ilişkisidir.¹¹³ Bu yakın ilişkiler Portekiz'deki soylu sınıfı Galicia

¹¹³ Aralarında duygusal ilişki olduğu da düşünülmektedir.

Krallığı'nın egemenliğine girileceği korkusuyla Henry'nin oğlu Afonso Henriques'i desteklemeye teşvik etmiştir.¹¹⁴ Prens Afonso, Kral VII Alfonso'ya bağlılığını beyan ederek Galicia egemenliğine girmek istemeyen baronların desteğiyle annesine karşı başkaldırmıştır. 24 Haziran 1128 yılında gerçekleşen São Mamede Savaşı sonucunda Afonso Henriques galip gelmiş, Portekiz'in yönetimi el değiştirmiştir.¹¹⁵

Afonso Henriques savaşı kazanıp Galicia Krallığı'na bağlanma tehdidinden kurtulduktan sonra Kastilya ve León Kralı'na bağlılığını sürdürmüştür. Bu doğrultuda babasının özerklik politikalarını devam ettirmiş, bunun yanı sıra Kilise ile bağımlı güçlendirmiştir.¹¹⁶ Bu noktadan sonra Afonso Henriques'in başarıları dış güçlere karşı da devam etmiştir. 1139'da Müslümanlara karşı Ourique Savaşı'nı¹¹⁷ kazanan Afonso Henriques bu büyük zaferin ardından kendini Portekiz Kralı ilan etmiştir. Bunun üzerine León Kralı VII. Alfonso 1141 yılında saldırıya geçmiş ve yarımada'daki iki Hristiyan güç arasında Valdevez Savaşı gerçekleşmiştir. Savaşın sonunda Afonso Henriques üstün gelmiş ve 1143 yılında Zamora Anlaşması yapılarak Portekiz bağımsız bir krallık haline gelmiştir.¹¹⁸ Otoritesini kabul ettirerek ilk kral olan I. Afonso bununla da yetinmeyerek topraklarını genişletmeyi sürdürmüştür. 1147'de II. Haçlı Seferi için yola çıkan ve Portekiz'de duraklayan Alman, Fransız, İngiliz ve Felemenk haçlı şövalyelerini seferlerine katılmaya ikna etmiş ve bunun sonucunda 25 Ekim 1147'de Lizbon ele geçirilerek Portekiz topraklarına dahil edilmiştir. Lizbon kuşatması Reconquista sürecinin en önemli başarılarından biri olmuş ve Portekiz Krallığı 1179 yılında Papa III. Alexander tarafından tanınmıştır.¹¹⁹

2.2. Nüfus, Yerleşim Yerleri ve Organizasyon

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi Portekiz toprakları krallığın kuruluşundan önce de Yahudilere ev sahipliği yapmaktaydı. İlk Portekiz Kralı Dom Afonso

¹¹⁴ James M. Anderson, **The History of Portugal**, Greenwood Press, London, 2000, s. 25.

¹¹⁵ Caetano Beirão, **A Short History of Portugal**, Edições Panorama, Lisboa, 1960, s. 13-16.

¹¹⁶ Kluni tarikatı keşişlerini 100'den fazla manastır inşa etmeleri için teşvik etmiştir. Braga'daki meşhur katedral bunlardan biridir. Anderson, **The History of Portugal**, s. 25.

¹¹⁷ Savaşın nerede gerçekleştiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Baixo Alentejo bölgesine yakın bir yerde olduğu tahmin edilmektedir. Bkz.: Beirão, **A Short History of Portugal**, s. 15, Disney, **A History of Portugal and the Portuguese Empire**, s. 75.

¹¹⁸ Saraiva, **Portugal: A Companion History**, s. 13-14.

¹¹⁹ Beirão, **A Short History of Portugal**, s. 17-18.

Henriques, Santarém'i Müslümanlardan almış ve bunun sonucunda ülkenin en eski sinagogu krallık topraklarına dâhil olmuştur. Şehirdeki sinagogun varlığı bölgedeki Yahudi nüfusunun bir göstergesi olduğu gibi Yahudi nüfusun belirli bir sayının üzerinde olduğunu da göstermektedir. Çünkü sinagog inşa edebilmek için bir cemaatin varlığı ve belirli bir oranda nüfusa sahip olması gerekmektedir.¹²⁰

Kuruluş öncesinden itibaren mevcut olan Yahudi nüfusu krallığın bağımsızlığını kazandığı ilk yüzyıllarda artmış, bu artış 1496 kovulma fermanına kadar devam etmiştir. Bu nüfus değişimi çeşitli iç ve dış faktörlere dayanmaktadır. Dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri Yahudilerin krallıktaki yaşamlarını ve nüfuslarını etkilemiştir. Portekiz Yahudileri hakkında önemli çalışmalara sahip isimlerden biri olan Maria José Ferro Tavares, nüfus artışını üç temel faktöre dayandırmıştır. Bu faktörlerden ilki kuruluş yıllarında Portekiz'de Yahudi karşıtı hareketlere rastlanmamasıdır. Bu durum bölgedeki Yahudilerin yaşadıkları yerleri benimsemelerine ve oralarda kalmalarına sebep olmakla birlikte dışarıdan yeni göçlerin gelmesini de sağlamıştır.

İkinci faktör ilkinin aksine bir dış faktördür. Hristiyanlığın etkisinin artması ve kilisenin otoritesinin güçlenmesiyle Portekiz'e komşu olan Navarra, Aragon ve Kastilya Krallıklarında Yahudilere karşı nefret ve şiddetin artmasıdır. Buna ek olarak Katolik hükümdarlar olarak bilinen Fernando ve Isabella döneminde Engizisyon'un kurulması ve Yahudilerin kovulma fermanının çıkarılması Portekiz'e Yahudi göçlerini en üst noktaya çıkarmıştır. İspanya'nın coğrafi olarak en yakın komşu olması da birçok Yahudi'nin İspanya'dan Portekiz'e geçmesinde etkili olmuştur.

Tavares'in saptadığı üçüncü faktör ise Portekiz'in keşif hareketleri sonucunda yeni toprakların ve deniz yollarının bulunmasıdır. Yeni keşiflerin etkisiyle ticaretin canlanması nüfus artışına yol açmıştır. Keşiflerin yarattığı büyük ticari olanaklar Yahudilere zenginleşerek huzurlu bir hayat sürmeleri noktasında cezbedici gelmiştir. Görüleceği üzere siyasi, dinî, sosyal ve ekonomik nitelikli bu faktörler Yahudilerin

¹²⁰ J. Lúcio de Azevedo, **História Dos Cristãos-Novos Portugueses**, Clássica Editora, Porto, 1989, s. 7.

Portekiz topraklarına göç etmeleri ya da Portekiz'deki Yahudilerin buradaki varlıklarını sürdürmelerinde etkili olmuştur.

Portekiz topraklarına gerçekleşen göçlerin dikkat çekici yönlerinden biri Yahudilerin isimleri üzerinde yarattığı değişimdir. Daha önce aile isimlerini soyadı olarak kullanan Yahudiler yeni yerleştikleri yerlerde *os Toledano*¹²¹, *os Segoviano*¹²², *os Navarro*¹²³, *os Valenciano*¹²⁴ gibi soyadları kullanarak aile isimlerini ikinci plana atmışlardır.¹²⁵ Yeni soyadlarını geldikleri yerlere göre almışlar, bu durum nereli olduklarının veya nereden geldiklerinin kolayca anlaşılabilmesini sağlamıştır.

Yahudiler Portekiz topraklarında çeşitli bölgelerde yerleşim kurmuşlardır. 14. yüzyıl boyunca Lizbon, Santarém, Évora ve Porto cemaatlerinin nüfusları bahsedilen sebeplerden dolayı artış göstermiş ve bu cemaatler krallıktaki en büyük Yahudi toplulukları hâline gelmişlerdir. 15. yüzyılda ise Lizbon şehri yaklaşık 500 kişi olarak tahmin edilen aktif tüccar ve zanaatkar nüfusuyla Portekiz'deki en önemli Yahudi merkezi olmuştur. Toplam Yahudi nüfusunun o dönem için 2.000'den fazla olduğu düşünülmektedir. Lizbon'da Yahudiler *judiaria grande*¹²⁶, *judiaria nova*¹²⁷ ve *Alfama* olarak adlandırılan üç farklı bölgede yaşamaktaydılar.

Demografik anlamda Lizbon'un ardından gelen Évora ve Santarém şehirlerinin nüfusu ise yüzyılın ortalarında 1000 civarındadır. Ancak Évora yüzyılın sonlarında Santarém'i geride bırakarak Yahudilere ev sahipliği yapan en büyük ikinci şehir hâline gelmiştir. Bu büyük şehirlerin yanı sıra krallığın dört bir yanına dağılmış Yahudi topluluklarının mevcudiyetleri de bilinmektedir. Beira bölgesinin iç kısımlarında yer alan Guarda ve her birinde yaklaşık 500 Yahudi'nin yaşadığı Trancoso ve Lamego'daki cemaatler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu cemaatlerin yanı sıra

¹²¹ Toledolular.

¹²² Segovialılar.

¹²³ Navarralılar.

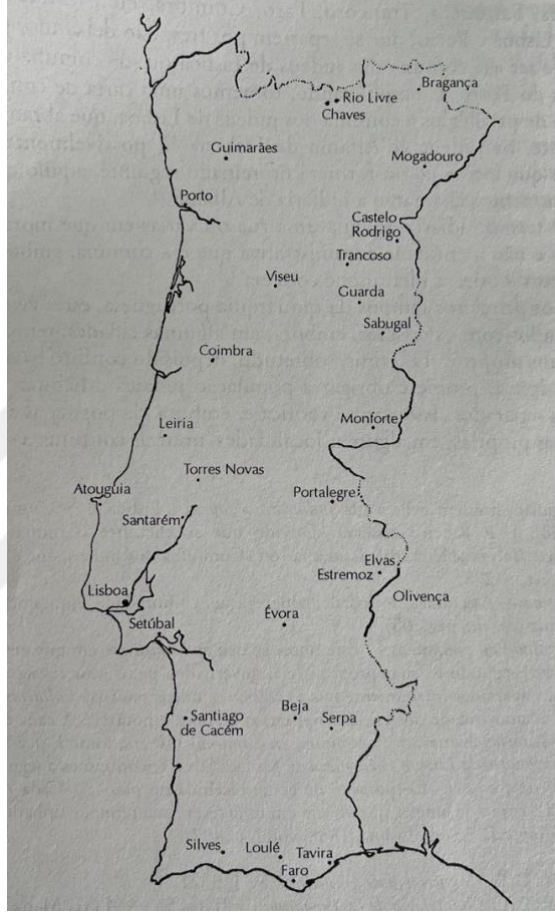
¹²⁴ Valencialılar.

¹²⁵ Maria José Ferro Tavares, *Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos*, Edição ELO, Lisboa, 1995, s. 9-10.

¹²⁶ Judiaria kelimesi Yahudilerin yaşadığı sokak ya da sokaklar olarak tanımlanabilir. Maria José Ferro Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, Guimarães Editores, Viseu, 2000, s. 23. Judiaria Grande Büyük Yahudi mahallesi olarak Türkçe'ye çevrilebilir.

¹²⁷ Yeni Yahudi mahallesi.

Covilhã, Tomar, Guimarães ve Braga’da da Yahudi toplulukları bulunmaktaydı. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde Yahudilerin nüfusunun 25.000-30.000 arasında olduğu ve krallığın toplam nüfusunun %3’üne yakın olduğu tahmin edilmektedir.

Harita 5: Portekiz’deki Yahudi Yerleşimleri (1279-1383)

Kaynak: Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 24.

Tavares’in ifade ettiği gibi İspanya’daki Yahudi karşıtı hareketler ve Katolik hükümdarlar tarafından Yahudilere yönelik 1492 yılında çıkarılan kovulma fermanının ardından birçok Yahudi Portekiz topraklarına yönelmiştir. Portekiz Kralı II. João göç eden Yahudilerin krallıkta geçici olarak ikamet etmelerine yüksek vergiler karşılığı onay vererek 600 Yahudi ailenin topraklarına yerleşmesine müsaade etmiştir. Geri kalanlar Portekiz’i bir geçiş noktası olarak kullanmak suretiyle çeşitli bölgelere göç etmişlerdir. Tavares’e göre Portekiz topraklarına resmî ya da illegal yollarla girenlerin sayısı 50.000 civarındadır. İspanyol vakanüvis Bernaldez bu sayıyı 100.000, Yahudi

vakanüvisler ise 200.000-300.000 arasında ifade eder. 5 Aralık 1496 yılında Portekiz’de çıkarılan kovulma fermanıyla krallıktaki Yahudi sayısı azalmıştır. O dönemde Portekiz’de 60.000-70.000 arasında Yahudi’nin yaşadığı bilinmektedir. Göç etmek zorunda kalanların yanı sıra vaftiz edilen Yahudiler de olmuştur.¹²⁸

Resim 4: Lizbon’daki üç temel Yahudi yerleşim yerinden biri olan Alfama, 1570

Kaynak: (Çevrimiçi) [https://en.wikipedia.org/wiki/Alfama#/media/File:Chafariz_d’El-Rey,_c._1570-80_\(Coleção_Berardo\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/Alfama#/media/File:Chafariz_d’El-Rey,_c._1570-80_(Coleção_Berardo).png), 5 Mayıs 2023.

Yahudiler on haneye ulaştıkları yerlerde *comuna*¹²⁹ olarak bilinen topluluklar oluşturmuşlar, bu toplulukların yaşadıkları yerler *judiaria* olarak adlandırılmıştır.

¹²⁸ Tavares, **Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos**, s. 10-11.

¹²⁹ Topluluk veya cemaat olarak tanımlayabileceğimiz bu kelime İspanya’da aljama olarak bilinmektedir. Arapça kökenli *aljama* kelimesi eski İspanyol ve Portekiz resmî belgelerinde kullanılmaktadır. İber Yarımadası’nda Hristiyan yönetimi altında kendi kendini yöneten Müslüman ve Yahudi cemaatler için kullanılmaktadır. İbadet için toplanma yeri anlamına da gelmektedir. Lütfi Şeyban, “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-I”, **Doğu Araştırmaları**, No: 12, 2013/2, s. 75.

Özellikle krallığın kuruluş döneminde Hristiyanlarla bir arada yaşamışlar ve yaşadıkları bölgeler genellikle şehirde ticaret, üretim ve zanaat faaliyetlerinin en yoğun olduğu yerler olmuştur. Bir arada yaşama konusunda Aviz hanedanı döneminde sıkıntılar yaşanmış, dönemin koşullarından dolayı Hristiyanlardan ayrı yaşamaya başlamışlardır. Bu durum krallığın tüm topraklarında geçerli olmamış, belirli bölgelerde gerçekleşmiştir. Yahudi ve Hristiyanların ayrı tutulmasına yönelik kararlarda yarımadanın diğer krallıkları Aragon, Kastilya ve Navarra'daki Yahudi karşıtı uygulamalar ve Hristiyan din adamlarının tutumu etkili olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Hristiyanlardan ayrı tutulan Yahudilerin yaşadıkları yerler duvarlarla çevrilmiş ya da şehir kapısıyla ayrılmıştır.¹³⁰ Bu kapılar gün doğumunda açılıp gün batımında kapatılmaktaydı. Tüm bu kısıtlamalara rağmen Yahudiler Hristiyanlarla etkileşim içinde olmuş, Yahudi mahalleleri yerli ve ithal ürünleri almak isteyen Hristiyanlar tarafından sıklıkla ziyaret edilmiştir.¹³¹

Lizbon, Évora ve Porto gibi yerlerdekiilerin başını çektiği büyük Yahudi cemaatleri iç yönetimlerinde özerk, dini, idari, adli ve malî işlerinde bağımsızlardı. Bu topluluklar sinagog, ibadethane, meclis, mahkeme ve okul gibi önemli kurumlara sahipti. Sinagoglar, inananların ibadet için toplandığı yerler olmanın yanı sıra hahambaşlıkların cemaat kurallarını düzenledikleri ve krallık kararlarını bildirdikleri yerlerdi. Bu yönüyle topluluğun yönetim merkezi olmakla beraber yargıçların seçilmesi ve atanması, ödenmesi gereken vergilerin kontrolü, dinsel işler için bağışların toplanması ve herhangi bir üyenin aforoz edilmesi gibi işler de buralarda görülmekteydi. Bu tür konuların hahambaşlıkları tarafından yürütülmesi Portekiz krallarına kolaylık sağlamaktaydı. İdari işleve sahip bu kurumların yanı sıra mezarlıklar, hapishaneler, hamamlar, hanlar, kasaplar ve Talmud'un öğretildiği kurumlar sosyal hayata katkı sağlamıştır.¹³²

¹³⁰ Burada ifade edilen duvarlar her zaman şehrin surları şeklinde olmamış, bazen de sıralı dizilen evlerle birlikte Yahudi ve Hristiyan yaşam alanları birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca bu kapılar her zaman kale kapıları şeklinde değil tahtadan yapılmıştır. Bu kapılarda *porteiro* olarak adlandırılan gardiyanlar bulunmuş ve Hristiyanların şehre girişlerini belirli saatlerde yasaklamışlardır.

¹³¹ Bu uygulama Dom Duarte döneminde yoğun olarak uygulanmış, V. Afonso ve II. João dönemlerinde sürdürülmüştür. Alınan karar krallığın her bölgesinde bir anda değil, aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Tavares, **Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos**, s. 13-14, Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, s. 23-25.

¹³² Tavares, **Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos**, s. 14-15.

Resim 5: Tomar Sinagogu

Kaynak: (Çevrimiçi) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tomar_-_Synagogue.JPG, 5 Mayıs 2023.

Carsten Wilke'nin ifadesiyle Yahudi cemaatlerinin örgütlenme ve temsil şekilleri eski Yahudi adetleri ile Portekiz idari geleneklerinin bir senteziydi. Her topluluk seçimle yönetime gelen cemaat hahamı, meclis üyeleri ve yargıçlar tarafından idare edilmekteydi. Bu yetkililerin sayıları cemaatlerin büyüklüğüne göre farklılık göstermekteydi. Örneğin Lizbon'da *vereadores* olarak adlandırılan meclis üyelerinin sayısı bir dönem on ikiyken başka bir dönem sekizdi. Aynı şekilde daha küçük cemaatlerde daha az temsilci bulunmaktaydı. Bu yönetim mekanizmasının temel işlevi vergilerin belirlenmesi, dinî ve ahlaki disiplinin sürdürülmesi gibi meselelerin maddi ve bedensel ceza, geçici aforoz ve şehirden ihraç gibi yaptırımlarla sürdürmekti. Yargıçlara *homens bons*¹³³ adı verilen bir danışma heyeti yardımcı olmaktaydı.¹³⁴

¹³³ İyi adamlar anlamına gelen bu kelime bir danışma heyetini ifade etmektedir. Bu heyet cemaatteki zengin ve nüfuzlu Yahudilerden oluşmaktaydı. Heyet üyelerinin oylarıyla hahambaşı seçilmekteydi.

¹³⁴ Carsten L. Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, Edições 70, Lisboa, 2021, s. 43-44.

Meclis üyeleri diğer yargıçlar gibi Yahudi yeni yılı¹³⁵ yakınında seçilmekte ve görev dönemlerine Yahudi yeni yılında başlamaktaydılar. Görevleri cemaatteki disiplini sürdürmek, ahlaki, sosyal ve dinî yaşam üzerinde sıkı bir denetim uygulamaktı. Bu denetimi sağlarken aforoz etme veya fiziksel ceza uygulama yetkilerini kullanabilirlerdi. *Almotace*¹³⁶, *tesoureiro*¹³⁷ ve *procuradores*¹³⁸ ile birlikte cemaatlerin varlıklarını, kiralarını ve paralarını idare etmekten sorumluydular. Bu memurlara ek olarak Yahudi cemaatlerinde *tabeliães* ve *escrivães* olarak adlandırılan iki farklı görevli daha bulunmaktadır. Bu görevlilerden ilki noterlerin gerçekleştirdiği işlerle ilgilenirken, ikincisi sözleşmeler ve alınan kararlardan sorumludur. Bunlar topluluk yargıçları tarafından dosyalanan her türlü belgeyi düzenlemekle yükümlüdürler. Bu dosyalar arasında eğitim işlerinin düzenlenmesi, bağış ve yardımların toplanması, ibadetlerin sürdürülmesi ve kurban kesmenin Yahudi gelenekleri doğrultusunda gerçekleşmesi gibi meseleler vardır.¹³⁹

Tüm krallıktaki Yahudi cemaatlerinin krallık içindeki genel örgütlenmesini ele aldığımızda hiyerarşik olarak üç basamak olduğunu söylemek mümkündür. Dom Dinis döneminden itibaren şekillenen bu üçlü hiyerarşik düzenin en üst basamağında *rabi-mor*'un¹⁴⁰ yönetiminde olan *arrabiado-mor*¹⁴¹ makamı bulunmaktadır. Hahambaşı dinî hiyerarşide en yüksek konumda olmaktan ziyade saraylı bir Yahudi, hükümdar ile Yahudiler arasında bir aracı görevi üstlenmekteydi. Buna ek olarak sarayda baş hazinedarlık, finansörlük ya da doktorluk gibi görevlere sahipti. Çoğunlukla zengin ve kültürlü kişiler olan baş hahamlar kralların güvendikleri kişilerdi ve geniş yetkilere sahipti. Dom Pedro, Dom Fernando ve I. João dönemlerinde onların yetkilerine yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Hahambaşının kraliyet sarayında yeri olan ve Hristiyan saray mensuplarına özgü ayrıcalıkları bulunan en üst karar alma yetkilisi olduğunu söylemek mümkündür. Hahambaşının görevleri kral tarafından belirlenirken cemaat hahamlarının seçiminde danışma heyeti üyelerinin tercihleri etkili olurdu.

¹³⁵ Rosh Hashana (ראש השנה) olarak bilinmektedir.

¹³⁶ Fiyatların kontrolü gibi maddi işleri ilgilenen kişi anlamına gelmektedir.

¹³⁷ Hazinedar anlamına gelmektedir. Önceki bölümlerde açıklanan almoxarife ile aynı görevlere sahiptir.

¹³⁸ Yargı ve hukuki işlerden sorumlu kişileri ifade etmektedir.

¹³⁹ Maria José Ferro Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XV*, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa, 1982, s. 122-124, Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 37-39.

¹⁴⁰ Hahambaşı.

¹⁴¹ Hahambaşılık.

Ardından cemaat hahamı hahambaşının onayını almak durumundaydı. Cemaat hahamları bu onaydan sonra sinagoglarda görevlerine başlamaktaydılar. Lizbon dışındaki cemaatlerin tek hahamı olduğu bilinmektedir, Lizbon’da ise belirli dönemlerde iki cemaat hahamının varlığı göze çarpmaktadır.¹⁴²

Hahambaşı olarak seçilen kişi ombudsman olarak adlandırılabilir yedi delegeye sahipti ve bu delegeler üçlü hiyerarşinin ikinci basamağını oluşturmaktaydı. Krallığın yedi bölgesinin her birinin merkezinde bulunan bu ombudsmanlar hahambaşına bağlı olmakla birlikte bulundukları bölgenin en üst yetkili kişileri idi. 1412 tarihli bir belgeye göre Entre-Douro-e-Minho bölgesinin idari merkezi Porto’da, Trás-os Montes’teki Torre de Moncorvo’da, Beira’nın iki bölgesindeki Viseu ve Covilhã’da, Estremadura’nın Santarém’de, Alentejo’nunki Évora’da ve Algarve’nin ise Faro’daydı.¹⁴³

Hiyerarşinin üçüncü yani en alt basamağını ise *rabi-menor* olarak tanımlanan, seçimle başa geçen, kral ve hahambaşı tarafından onaylanan cemaat hahamları oluşturmaktaydı. Bu hahamlar her bir cemaatin yöneticileri konumundalardı. Yahudilerin yaşadıkları hukuki anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan davaları yargılama yetkileri vardı. Bunun yanı sıra hahambaşının emirlerini yerine getirmek ve cemaatiyle ilgili meseleleri çözüme kavuşturmakla yükümlüydüler. Topluluğu sayıları iki ila on iki arasında değişen temsilcilerin yardımıyla yönetmekteydiler.¹⁴⁴

Yahudi cemaatleri idari ve dinî açıdan bağımsız, doğrudan krala bağlı olarak varlıklarını sürdürseler de komşularıyla sosyal ve ekonomik anlamda iletişim hâlinde bulunmuş, onlarla birçok konuda iş birliği içinde olmuşlardır. Krallığa vergi ödemekten askerlik hizmetine kadar çeşitli görev ve sorumluluklarla yükümlü

¹⁴² Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XV**, s. 107-118, Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 43-47,

¹⁴³ Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, s. 29, Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 44.

¹⁴⁴ Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 44, Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XV**, s. 118-120.

olmuşlardır. Bir diğer deyişle teorik olarak ikamet ettikleri bölgeden bağımsız olsalar da pratikte bölgeyle etkileşime girmiş, temas halinde olmuşlardır.¹⁴⁵

2.3. Ekonomik Hayatta Yahudiler

Yahudiler Portekiz Krallığı'nın ekonomisine doğrudan dâhil olmuş ve çeşitli sektörlerde faaliyet göstermişlerdir. Kralların yakınında üst düzey pozisyonlarda bulunan Yahudiler kralların gözünde yalnızca işlerindeki başarılarıyla dikkat çekmemişler, aynı zamanda önemli bir vergi kaynağı olarak değerlendirilmişlerdir. Krallığın kuruluşundan ülkede ikamet eden Yahudilerin finansal kaynakları en üst seviyede vergi ödemelerini sağlamak adına titizlikle kaydedilmiştir. Diğer Avrupa krallıklarında olduğu gibi Portekiz'de de krallar Yahudi toplumundan elde ettikleri geliri sarayın, saray erkanının veya soyluların yararına kullanmışlardır. Yahudi cemaatlerinin vergilerinin belirlenmesi ve tahsil edilmesi yerel düzeyde vergi toplamakla görevli alt topluluk yetkililerini denetleyen hahambaşına veya yüksek bir Yahudi kraliyet görevlisine düşmüştür.

Yahudiler doğrudan ve dolaylı olmak üzere çeşitli vergiler ödemektedirler. Miktarı mükellefinin yaşına, cinsiyetine, medeni durumuna göre değişen ve kraliyet hizmeti olarak nitelendirilen vergiye ek olarak Yahudi toplumuna özel olarak çıkarılmış vergi çeşitleri doğrudan vergileri oluşturmaktaydı. Düzenli olarak ödedikleri doğrudan vergilerin yanı sıra Yahudiler tüm kazançları ve ticari işlemleri için dolaylı vergiler ödemektedirler. Balık, ekmek, un, meyve, bal, zeytinyağı gibi gıdaların alım satımı, şarap üretimi ve satışı, hayvan kesimi ve hahamlık kurumu, din okulları ile diğer cemaat kurumları için ödenen özel vergiler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Tüm bunlara ek olarak krallığın acil durumlarda paraya ihtiyaç duyduğu dönemlerde Yahudilerin üzerine düşen pay çok ağır olmuştur. Dolayısıyla krallığın vergilendirme sistemi Yahudiler için büyük yük oluşturmuştur. 14. yüzyıl başlarında vergilerini ödeyemedikleri için hapiste tutulan birçok Yahudi vergi mükellefi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Dom Dinis genel bir vergi affı çıkarmak ve vergi düzenlemesi yapmak zorunda kalmıştır. Zaman zaman Yahudilerin vergi yükünü ciddi

¹⁴⁵ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 49.

derecede artıran kararlar alınmışsa da IV. Afonso döneminde de 1342 yılında vergi ödemelerine yönelik yeni bir af çıkarılmıştır.

Orta Çağ Portekiz monarşisinde idari ve mali alanlarda ön planda olan Yahudiler, mali yükümlülükler konusunda büyük sıkıntılar çekmişler de krallar tarafından desteklenmiştir. Krallar onları bir nakit kaynağı olarak gördüğünden çıkarlarını gözetmek durumunda kalmışlardır. Yahudilerin mali güçleri zor zamanlarda başvurabilecekleri bir güvence olmuştur. Bir diğer deyişle ekonomik anlamda güçlü olmaları daha çok vergi ödemeleri demek olduğundan bu durum kralların işine gelmiştir. Bundan dolayı Avrupa'daki birçok krallığın aksine Portekiz'de Yahudilerin ekonomik faaliyetleri fazla kısıtlanmamıştır.¹⁴⁶

Portekiz Krallığı'nın kurucusu olan Burgonya hanedanı döneminde krallık nüfusunun büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktaydı. Tarımın krallık ekonomisinin önemli bir parçasını oluşturduğu bu dönemde Yahudiler de toprağı işlemekle ilgilenmişlerdir. Portekiz'de, İber Yarımadası'nın diğer krallıkları ve Avrupa'nın kalan kısmının aksine Yahudilerin gayrimenkul satın almaları engellenmemiş, kuruluştan itibaren krallar tarafından toprağı bağlanmak istenmişlerdir. İlk kral Dom Afonso Henriques, üst düzey mevkilerde görevlendirdiğı Yahya ibn Yaish'in sunduğı hizmetlerden dolayı ona ödeme yapmış ve mülk vermiştir. Bir diğer kral Dom Dinis, tarımsal kalkınma politikası kapsamında Bragança Yahudilerini 3.500 maravedis değerinde mülk satın almaya mecbur bırakmıştır. Bu mülklerin dağılımı 2.000 maravedis üzüm bağı, 1.000 maravedis arazi ve kalan 500 maravedis de ev şeklindedir. Kral bu hamlesini sadece Yahudilerin ödemekle yükümlü oldukları yıllık vergiyi elde etmek için değil, aynı zamanda onları toprağı bağlamak ve Trás-os-Montes bölgesinde tarımı geliştirmek maksadıyla gerçekleştirmiştir. Yahudilerin söz konusu mülkleri satmaları veya devretmelerinin yasaklanması bu düşüncenin bir kanıtı niteliğindedir.

Bağcılık ve asma yetiştiriciliğı Orta Çağ'da hem halkın tüketimi için hem de dışa satım için önemli bir meslekti ve tarımla uğraşan Yahudiler arasında da çok yaygındı. Buna dair en eski referans yukarıda bahsedilen Dom Dinis ve Bragança

¹⁴⁶ Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 29-31, Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, s. 103-108.

Yahudileri arasındaki anlaşmaya işaret etmektedir. Kral, Bragança Yahudilerine 2.000 maravedis değerinde üzüm satın almalarını emretmiştir. Aynı şekilde oğlu IV. Afonso krallıktaki Yahudilere kraliyet hizmeti vergisi için tüm mallarını yazmalarını emrettiğinde evlerin ve malikanelerin yanındaki üzüm bağları da listeye dahil edilmiştir. Bu iki tarihsel olay Yahudilerin bağıcılıkla ilgilendiğini göstermektedir.

Mülklerinin büyük bölümünü oluşturan üzüm bağlarının yanı sıra şarap mahzenleri, değirmenler, arı kovanları, zeytinlikler, çiftlikler ve meyve bahçeleri Yahudilerin tarım sektöründeki varlığının diğer göstergelerindendir. Dönemin kaynakları bu bahçelerde hangi ürünlerin yetiştirildiğine dair net bir bilgi sunmasa da yetiştirilen ürünlerin Hristiyan halkın ürünleriyle benzerlik gösterdiği varsayılmaktadır. Çiftlikler, genellikle evlerle dip dibe veya yakınında yer almaktadır. Buralarda tahıl, üzüm, kestane ve çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmiştir. Bunun yanı sıra Beira Alta ve Alto Alentejo bölgelerindeki Yahudiler koyun yetiştiriciliği yapmaktayken Bragança bölgesindeki Yahudiler arasında ipekböceği yetiştiriciliği yaygındı. Taşrada yer alan mülklerin çoğu başkentteki Yahudi finansörler ve doktorlar için yatırım aracı olmuştur. Bunun yanı sıra Hristiyan aristokratların topraklarını işleten Yahudilerin varlığı da bilinmektedir. Yahudilerin tarımsal faaliyetlerinde önlerine çıkan en büyük engel kilise tarafından uygulanan Hristiyan işçilerin Yahudiler tarafından çalıştırılmayacağını ön gören kısıtlamaydı. Kraliyet muafiyeti elde etmiş olan bazı nüfuzlu aileler dışındakiler ve bazı din görevlilerinden oluşan Yahudi çiftçiler topraklarını ekip biçen küçük üreticileri oluşturmaktaydı.¹⁴⁷

Tarım sektöründe görülen bu yoğun faaliyetlere rağmen Yahudilerin zenginliği Hristiyanların aksine tarım ve hayvancılıktan değil, taşınır mal, para, altın, gümüş ve ticari gelirden oluşmuştur. Mal veya para üzerinden gerçekleştirilen ticari işlemlerde Yahudiler sadece yerel ölçekte değil toptancı olarak da krallık ekonomisinde önemli yer tutmuştur. Yahudi tüccarlar krallığın kuruluşundan beri yerli ve yabancı pazarlar arasında bağ kurmuşlardır. Bu şekilde aracılık yapanların yanı sıra seyyar satıcıların varlığı da bilinmektedir. Krallık büyüdükçe ticaretin gelişmesiyle

¹⁴⁷ Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, s. 110-115, Wilke, **História Dos Judeus Portugueses** s. 29-31.

Yahudi ve Hristiyan tüccarlar zenginleşmiş ve aralarındaki rekabet artmıştır. Zenginleşen Yahudiler krallıkta tutulmak istenmiş, 10 Temmuz 1354'te IV. Afonso 500 pound veya daha fazla serveti olan herhangi bir Yahudi'nin kraliyet izni olmadan krallığı terk etmesini yasaklamıştır. Bu yasa dışı pazarda faaliyet gösteren Yahudileri olumsuz etkilemiş, etkilenen Yahudiler büyük kayba uğradıklarını ve bu durumun krallığa zarar vereceğini ileri sürerek şikâyetle bulunmuşlardır. Anlatılanlar Yahudi tüccarların dış ticaretteki varlığının ve aktifliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Porto cemaatinin Fransa ile ticaret yaptığı bilinmektedir. Porto cemaati ve Fransa arasındaki ticaret Portekiz'in Hristiyan tüccarlarının yaptığı ticarete benzer şekilde en çok ihraç edilen şarap, tuz, kuru meyve, kurutulmuş balık, mantar tıpa gibi Portekiz ürünlerine dayanmaktadır. Ticari faaliyetlerini tamamlayan Yahudi tüccarlar gittikleri ülkelerdeki dindaşlarıyla temasları sayesinde geri dönüşlerinde biber, tütün, çivit, kadife gibi doğu mallarını Portekiz'e getirmişlerdir.

Tarım sektöründe olduğu gibi ticari hayatta da en yaygın olan ürünlerden biri şaraptı. Genellikle Yahudi fabrikalarında üretilen, Yahudi mahallelerinde veya Hristiyan pazarlarında toptan veya perakende olarak satılan şarap yurtdışına da götürülmekteydi. Dom Dinis'in hükümdarlığı döneminde Yahudiler şarap ticaretinde önemli bir pozisyona gelerek Hristiyan tüccarlara rakip olarak ortaya çıkmışlardır.

Şaraba ek olarak bal, balmumu, yağ, kumaş, deri, tahıl, meyve ve canlı hayvan gibi kendi yetiştirdikleri veya ticari gayelerle satın aldıkları diğer ürünlerin ticaretini de yapmaktaydılar. Küçük tüccarlar kapı kapı dolaşarak seyyar satış yaparken diğerleri Yahudi mahallelerinde kalmışlardır. Bir kısmı kasap dükkanlarında, bir kısmı da kendi dükkanlarında toplumun ihtiyaç duyduğu günlük ürünler ve giyim eşyalarının ticaretini yapmışlardır. Dom Pedro döneminde Hristiyanların Yahudi mahallelerine girişine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Buna göre Hristiyan kadınların mal satın alma dışında Yahudi mahallelerine girmeleri yasaklanmıştır. Ziyaret sırasında evli kadınlara iki, dul ve bekar kadınlara ise bir Hristiyan refakatçinin eşlik etmesi gerekmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 116-120.

Yahudiler ticari faaliyetlerine ek olarak faizle borç vermekte, aracılık ve komisyonculuk yapmaktaydılar. Faizle borç verme uygulaması Orta Çağ Avrupa'sında tartışmalı bir konu olmuş, olumsuz birçok duruma sebebiyet vermiştir. Portekiz'de, tefecilik tartışması 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yatışmış, kredi işlemleri ve faize karşı yumuşama meydana gelmiştir. Kral V. Afonso döneminde kamu maliyesinin yönetimine geri dönen Lizbon'un Yahudi tüccarları kraliyet hanedanının, manastırların ve tarikatların gelirlerini yönetmek için Hristiyanlarla birlikte karma şirketler kurmuşlardır. Kral V. Afonso krallığın borçlarını ödemek zorunda kaldığında borcun yarısından fazlası Yahudiler tarafından finanse edilmiştir.¹⁴⁹

Portekiz Yahudileri zanaat alanında da ön plana çıkmıştı. Nüfusun üçte ikisinden zanaatkarlıkla uğraşmaktaydı. Terziler, ayakkabıcılar, demirciler ve kuyumcular en yaygın mesleklerdi. Orta Çağ Portekiz'inde, zanaat faaliyetlerinin dağılımı dinî topluluklara göre değişmekteydi. Çanak çömlekçilik ve halıcılık Müslümanların, inşaat ve gıda Hristiyanların, giyim, hammadde ve mücevhercilik Yahudilerin alanıydı. Meslek edinimi genellikle aileden gelmekteydi. Yahudilik yasaları gereğince cemaatlerde tüketilen yiyeceklerin büyük bir kısmı dindaşları tarafından hazırlanmak zorundaydı. Bununla birlikte Yahudi kasaplar Hristiyan müşterilere de hizmet vermektedir. Yöneticilerin Yahudi zanaatkarların mallarını Hristiyan mahallelerinde satma hakkına müdahale etmediği Portekiz'de Hristiyanların protestoları başarılı olmamıştır. Belirli durumlarda Hristiyan ve Yahudi zanaatkarların rekabetten kaçındığı, kalite ve fiyat seviyelerini ortak bir anlayışla belirledikleri de bilinmektedir.¹⁵⁰

Hekimlik Yahudiler tarafından en sık icra edilen öğrenilmiş mesleklerden biriydi. 15. yüzyılda Portekiz şehirlerinin çoğunda, Yahudi doktorların sayısı Hristiyan doktorlardan fazlaydı. Bazı Yahudi hekimler özel izinle bir Hristiyan üniversitelerinde eğitim görmüşlerdi. Ancak hekimlerin büyük çoğunluğu bu mesleği daha yaşlı hekimlerin rehberliğinde öğrenmişti. Hekim adayları daha sonra kraliyet doktorlarının

¹⁴⁹ Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, s. 33-35, Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XV*, s. 275.

¹⁵⁰ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 121-123, Tavares, *Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos*, s. 54.

önünde bir sınavdan geçmek zorundaydı. Sınavı başarılı şekilde tamamlayanlar görevlerine başlamadan önce mesleklerini sadakatle icra edeceklerine ve Yahudi, Hristiyan veya Müslüman tüm hastalara eşit oranda özen göstereceklerine dair Tevrat üzerine yemin etmekteydiler.¹⁵¹

Sonuç olarak, Portekiz'deki Yahudi cemaatlerinin mesleki ve sosyal profili çok çeşitliydi. Bir yanda hekimlerin, finansörlerin ve büyük tüccarların yer aldığı güçlü oligark sınıf, diğer yanda çiftçiler, zanaatkarlar, küçük tüccarlar yer almaktaydı. Bunun yanı sıra topluluk yardımıyla yaşayan çok sayıda yoksul da bulunmaktaydı. Yaygın düşüncenin aksine Yahudiler yalnızca tefecilik, faizcilik, komisyonculuk gibi mali alanlarda değil, Hristiyanlara benzer şekilde tarım, toprak işletmeciliği, zanaatkarlık ve hekimlik gibi krallık ekonomisinin birçok alanının çeşitli basamaklarında faaliyet göstermekteydi.¹⁵²

2.4. Portekiz Kralları ve Krallık Yönetiminde Yahudiler

Portekiz'deki Yahudilerin yaşam şartları ve toplumsal durumları yönetimdeki kralların uygulamalarına göre şekillenmiştir. Portekiz Krallığı kuruluş yılı 1139'dan 1383'e kadar Burgonya hanedanı tarafından yönetilmiştir. Bu hanedan döneminde Yahudiler sonraki hanedan dönemlerine göre daha rahat bir hayat sürmüşler, yönetimle iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Özellikle ilk krallar onlara değer vererek kilit mevkilere getirmiş ve önemli ayrıcalıklar sunmuşlardır. Yahudiler krallardan gördükleri bu destekle yerlerini sağlamlaştırmış, ekonomik güçlerini artırarak zenginleşmiş ve entelektüel açıdan gelişerek krallığın elit tabakasında yer almışlardır.

Portekiz Yahudileri hakkında önemli çalışmaları olan Carsten L. Wilke, Yahudilere karşı kovulma fermanına kadar devam eden olumlu tutumu kısmen de olsa ilk kralların yönetimlerinde yer alan Yahudilerin etkisine dayandırmaktadır. Endülüs Emevi Devleti'nde altın çağlarını yaşayan bu grup sahip oldukları donanım ve becerilerle tabi oldukları yeni krallığa sadık bir şekilde hizmet etmişlerdir. Bunun neticesinde krallarla yakın ilişkiler kurmuş, onlar tarafından mükafatlandırılmış ve çok

¹⁵¹ Wilke, *História Dos Judeus Portugueses* s. 34.

¹⁵² A.g.e., s. 35, Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 147.

küçük bir azınlık olmalarına rağmen Yahudilerin krallıktaki genel durumunu olumlu yönde etkilemişlerdir.

Portekiz Krallığı'nın kurucusu Dom Afonso Henriques krallığın topraklarını yeni fetihlerle genişletmiş ve fethettiği topraklara Yahudileri yerleştirmiştir. Yahudilerin nüfusu yerleşim kurdukları bu topraklarda hızla artmıştır. İlk kralın Yahudilere karşı olumlu tutumu yalnızca nüfus politikasına dayanmamış, onları yönetime de dahil etmiştir. Müslümanlara karşı zaferleri sonucunda kazandığı topraklarda mali işleri Yahudilere bırakmıştır. Bunun yanı sıra İber-Romen dillerini ve Arapçayı iyi bilmeleri, her iki kültürü de yakından tanımaları ve krallığa olan bağlılıkları saraydaki yerlerini sağlamlaştırmıştır.

Santarém şehrinin Portekiz topraklarına katılmasının ve büyük bir Yahudi cemaatinin krallığa dahil olmasının ardından 1147 yılında Kral Afonso *almoxarife-mor*¹⁵³ görevini Yahya ibn Yaish'e emanet etmiştir. Dönemin ileri gelen Yahudilerinden olan Yahya ibn Yaish kralı Müslümanlara karşı savaşında desteklemiş, 1151 yılında ise Alcácer do Sal'a yönelik saldırıda hayatını kaybetmiştir. Buna karşılık I. Afonso Yahya ibn Yaish'e irsî *dom*¹⁵⁴ unvanı vermiş, yeni fethedilen Aldeia dos Negros¹⁵⁵ topraklarını ona bırakmış ve bu toprakların hakimiyetini simgeleyen devlet nişanını ona ithaf etmiştir. Ibn Yahya soyadını veya Negro lakabını taşıyan torunları, Yahya ibn Yaish'in krallığa hizmetleri ve krala bağlılığı sayesinde 400 yıla yakın bir süre boyunca kraliyet yönetiminde yer alarak yüksek mevkilere sahip olan bir aile haline gelmişlerdir.¹⁵⁶

Afonso Henriques'in Yahudilere karşı uyguladığı olumlu politika oğlu I. Sancho tarafından sürdürülmüştür. Sancho, Hristiyanlardan zarar görmeleri durumunda Yahudilerin hukuksal yollara başvurabilmelerini sağlamıştır. Bunun yanı

¹⁵³ Arapça el-Müşrif kelimesinden türeyerek Portekizceye geçen *almoxarife* kelimesi vergi tahsildarı, ambar sorumlusu olarak Türkçeye çevrilebilir. Sondaki *mor* eki ise baş anlamına gelmektedir. Şeyban, "Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-I", s. 80.

¹⁵⁴ Don unvanı.

¹⁵⁵ Bu kelime Portekizcede "zencilerin köyü" anlamına gelmektedir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni bölgenin Müslüman hakimiyeti altında olmasıdır. Bölge Müslümanlardan alındıktan sonra kral tarafından Yahya ibn Yaish'e hibe edilince ibn Yahya ailesi Negro lakabını almıştır.

¹⁵⁶ Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 23-24.

sıra Yahudiler yine devletin önemli noktalarında görev almaya devam etmiş ve nüfusları artmıştır. Kral, önceki vergi baş tahsildarı Yahya ibn Yaish'in torunu José ibn Yahya'yı dedesinin makamına getirerek Lizbon'da sinagog kurulmasına onay vermiştir.¹⁵⁷

1211-1223 yılları arasında tahtta kalan kral II. Afonso döneminde bir grup yazılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasalar özel mülkiyet, adalet ve para basımı gibi konuların yanında Yahudi-Hristiyan ilişkilerine yönelik düzenlemeleri de içermiştir. Kral, saltanatının ilk yıllarında kendi egemenliğini genişleterek kilisenin gücünü kırmak istemiş¹⁵⁸ ancak Papa III. Honorius tarafından aforoz edilince söz konusu politikasından vazgeçmiştir. Bu gelişmenin ardından çıkarılan yasalar Papalığın uygulamalarıyla benzerlik göstermiş, Yahudilerin kraliyet için çalışamayacakları ve herhangi bir resmi görev üstlenemeyecekleri karara bağlanmıştır. Bu düzenlemeler kendilerini haksızlığa uğramış hisseden Hristiyanları memnun etmek ve kiliseyle zayıflayan ilişkileri tekrar güçlendirmek amacıyla yapılmıştır.¹⁵⁹ Bu yasalarla Yahudilerin mesleki hayatı kısıtlandığı gibi inançlarına, geleneklerine ve hukuklarına da müdahale edilmiştir. Hristiyanlığı benimseyen Yahudilerin aile, evlilik ve miras hukukuyla ilgili durumları belirlenmiş, Hristiyanlığı kabul eden bir Yahudi'nin tekrar eski inancına dönmesi halinde ölüm cezasına çarptırılacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁰

II. Afonso'dan sonra tahta çıkan II. Sancho döneminde Yahudiler aleyhine çıkarılan yasalar yürürlükte kalmış ancak yeni kral tarafından uygulanmamıştır. Kral II. Sancho'nun Yahudileri kamu görevlerinde ve kraliyet hizmetinde çalıştırmaya devam ettiği hususunda Portekizli tarihçiler hemfikirdir. Bunun sebebi Yahudileri Hristiyanlara tercih etmesi değil onları en yetenekli finansörler olarak görmesidir.

¹⁵⁷ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 14.

¹⁵⁸ Krallığın kurucusu Dom Afonso Henriques Portekiz'e bağımsızlığını kazandırdıktan sonra krallığın Papa tarafından tanınması için kiliseye birçok ayrıcalık vermişti ve bu durum kralların bağımsızlığını kısıtlamaktaydı. II. Afonso'nun da bu durumu kırmak için böyle bir girişimde bulunması muhtemeldir.

¹⁵⁹ Bu yasalar 1215'te gerçekleşen 4. Lateran Konsili'nde alınan kararlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Kararlar içinde Canon 67 Yahudilerin haddinden fazla faiz almasını yasaklar, Canon 68 Yahudilerin ve Sarazenlerin farklı kıyafetler giyerek Hristiyanlardan ayrılmasını emreder, Canon 69 ise Yahudilerin devlet kurumlarında çalışmasını yasaklar. Henry Joseph Schroeder, *Disciplinary Decrees of the General Councils, Text, Translation, and Commentary*, B. Herder Book Co., St. Louis, 1937, s. 289-291.

¹⁶⁰ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 14-15.

Kralın Yahudilerin yeteneklerine güvenerek onları devlet görevlerinde çalıştırması kamu gelirlerinden büyük karlar elde eden ruhban sınıfını rahatsız etmiş ve kralın Papa'ya şikâyet edilmesine yol açmıştır. Portekiz'deki durum karşında büyük şaşkınlık yaşayan Papa IX. Gregory, krala kiliseye karşı sorumluluklarını ve dini yükümlülüklerini hatırlatmıştır. Kral II. Sancho'nun en güçlü rakipleri Lizbon, Astorga ve Lugo piskoposlarını kraliyet gücünün suiistimallerini açıkça denetlemeleri konusunda görevlendirmiş ve Hristiyan bir müfettişe Yahudi finansörlerin olası ihlallerini takip etmesi ve Hristiyan din adamlarının haklarının korunması konusunda emir vermiştir.¹⁶¹ Askeri seferlere ve Reconquista'ya önem veren kral iç dengeleri iyi yönetememiştir. Soylu sınıfın isteklerini karşılayamamış, din adamlarıyla ilişkileri kötü olmuş ve bunun neticesinde Papa IV. Innocent 1247 yılında görevden alınmasını emretmiş ve böylece krallığını kaybetmiştir. Yerine bazı soylular tarafından desteklenen kardeşi III. Afonso geçmiştir.¹⁶²

III. Afonso tahta çıktığında abisinin yaptığı hataları yapmamış, orta sınıf, tüccarlar ve toprak sahiplerinin isteklerini dikkate almıştır. 1254 yılında Leiria'da gerçekleşen *cortes*'te¹⁶³ soylular, orta sınıf ve tüm belediye temsilcileri katılmış ve toplumun farklı kesimleri bir arada bulunmuştur. Çıkardığı yasalarla üst sınıfın diğer sınıflar üzerindeki etkisini kısıtlayan kral, yeni şehirler kurmuş ve yönetim konusunda reformlar yapmıştır.¹⁶⁴

Kral, Aragon Kralı I. James ve Kastilya Kralı X. Alfonso gibi Yahudilere yönelik yasalarda düzenlemeler yapmıştır. Yahudiler devletin üst düzey mevkilerinde yer almaya devam etmiş, kiliseye vergi vermemişlerdir. 4. Lateran Konsili'nde alınan kararlar dahilinde Yahudi olduklarını belli eden semboller taşımaları veya kıyafetler giymelerine yönelik karar da sıkı şekilde uygulanmamıştır. Kral aldığı kararla borç faizlerinin borç alınan paranın miktarını geçmesini yasaklamış ve Santarém Yahudi cemaatinin şikâyeti üzerine taksitli ödeme yapan borçluların borçlarına sadık kalarak ödemelerini tamamlamalarını garanti etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Meyer Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, Coleção Perspectivas, Lisboa, 1867, s. 38.

¹⁶² Jeremy Black, **Kısa Portekiz Tarihi**, Çev. Berna Asuman Uzun, Say Yayınları, İstanbul, 2021, s. 50.

¹⁶³ Parlamento anlamına gelmektedir.

¹⁶⁴ Afonso, **Breve História de Portugal**, s. 24.

¹⁶⁵ Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, s. 39-41.

III. Afonso mali konularla ilgili bu kararlara ek olarak hukuki davalarda eşitliği sağlamıştır. Bir Yahudi ve bir Hristiyan'ın karşı karşıya geldiği davalarda her iki dine mensup kişilerin de şahitlik yapabilmesini onaylamış ancak Hristiyanlar arasındaki davalarda Yahudilerin şahitliği kabul edilmemiştir. Davalarda şahitlik yapmadan önce Yahudiler sinagoglarda haham ve konsey yetkililerinin huzurunda Tevrat üzerine yemin etmişlerdir.¹⁶⁶ 1278 yılında III. Afonso'dan Bragança belediye meclisine gönderilen bir mektupta, Yahudiler arasında iç yönetimi merkezileştirmek ve vergi toplama işini düzenlemek için oluşturulan *arrabi-mor*¹⁶⁷ konumundan ilk kez bahsedilmiştir. Bu makamın oluşturulması, Yahudilerin krallar önünde daimî bir yöneticiyle temsil edilmesi Yahudiler için bir avantaj olmasının yanı sıra kralların topluluk yaşamına dolaylı olarak müdahale edebilmesine de olanak sağlamıştır.¹⁶⁸ Kralın yenilikçi uygulamaları kiliseyi rahatsız etmiş ve Papalıkla gerginlik yaratmıştır.

Meyer Kayserling'e göre Portekiz Yahudilerine yönelik yasalar yalnızca III. Afonso'nun isteklerine bağlı olsaydı Yahudiler diğer azınlıklardan çok daha avantajlı konuma sahip olacaktı ancak krallığın anayasası kralın istekleriyle çelişmekteydi.¹⁶⁹ Portekiz kralları, genellikle dinsel güdüleriyle hareket eden ve her durumda Yahudilerin özgürlüklerine karşı çıkan, toplumun ileri gelenlerinin oluşturduğu parlamento tarafından kısıtlanmışlardır. Krallar Yahudilerin lehine olacak uygulamaları, parlamentolarının kutsal bir kurum olduğuna inanan halkın tepkileri nedeniyle her zaman uygulayamamışlardır. Parlamento ve halkın kralların kararlarını kısıtlayıcı tutumları yalnızca Portekiz'de değil İber Yarımadası'nın diğer krallıklarında¹⁷⁰ da söz konusu olmuş, siyasi anlamda da sonuç vermiştir.

¹⁶⁶ J. Mendes dos Remedios, **Os Judeus em Portugal**, F. França Amado, Coimbra, 1895, s. 135-136, Elvira Cunha de Azevedo Mea, **Jewish Porto**, Evoluia Edições, Rio Tinto, 2020, s. 35-36.

Bu olumlu kararlara ek olarak Beja Mahkemelerinde alınan kararlar doğrultusunda Hristiyanlara zarar veren herhangi bir Yahudi'nin ölümle cezalandırılmasına karar verilmiştir. Tavares, **Os Judeus em Portugal no Século XIV**, s. 17-18.

¹⁶⁷ Hahambaşı.

¹⁶⁸ Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s.24.

¹⁶⁹ Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, s. 40. Ayrıca Meyer Kayserling yüzyılın başka hiçbir hükümdarının alay ve küçümsemeye maruz kalan Yahudilere III. Afonso kadar adil davranmadığını ifade etmiştir. Kayserling, **A.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁰ Kastilya, Aragon, León ve Navarra'da.

Toplumsal bir değerlendirme yapıldığında Hristiyanların ve Yahudilerin sorunsuz ilişkileri, iki tarafın birbirlerine zarar verici davranışlardan kaçınmaları ve karışıklık yaşanmaması dikkat çekicidir. Ancak zaman zaman Yahudiler kilise soygunları için kullanılmışlar ve bunun cezası ölüm olmuştur. Yahudileri azmettiren kişiler alt sınıfa mensupsa ölüm cezasına çarptırılmışlar, asilzade iseler para cezası ve krallıktan bir yıl uzaklaştırılma cezası almışlardır. Genel olarak belirli dönemlerde baskı altında kalsalar da ilk beş kral döneminde Yahudilerin bir barış ortamında yaşadığını ve krallar tarafından korunduğunu söylemek mümkündür. Bu zaman diliminde Yahudilerin baskı altında kaldıkları dönemler Papalığın etkili, kilisenin güçlü olduğu dönemlerdir.¹⁷¹

I. Dinis'in tahta çıkışıyla Yahudi nüfus krallığın tüm bölgelerine yayılmıştır. Bu dönemde Yahudiler hahambaşı¹⁷² tarafından yönetilen cemaatler oluşturmuş, bu cemaatlere imtiyazlar verilmiş ve kraliyet koruması altında yaşamışlardır. Kral Dinis'in onlar için çıkardığı fermanla Yahudilerle ilgili tüm uygulamalar ve ayrıcalıklar bilinmese de ibadethane inşa etmeleri, ibadetlerini özgürce yapabilmeleri, ibadet veya diğer sebeplerle toplanmaları, kendi hakimlerini seçmeleri, vergi toplamaları ve Musa kanununa göre yönetilmelerine müsaade edilmesi hususları göze çarpmaktadır. Bazı topluluklara, kraliyet yönetiminde yer alanlara ve yerel idarecilere emeklilik ve askerlik hizmetinden muafiyet gibi avantajlar da sağlanmıştır. Krallıktaki barış ve güven ortamında Yahudi cemaatleri ülkenin her bir yanına yayıldığı gibi yönetim organizasyonu ve adalet de hahambaşı delegeleri aracılığıyla farklı bölgelere taşınmıştır.¹⁷³ Bu bölgeler bugünkü isimleriyle Porto, Torre de Moncorvo, Viseu, Covilhã, Santarém, Évora ve Faro'dur. Kral Dinis önceki hukuki düzenlemeleri onaylamanın ötesinde onları daha da geliştirmiştir. Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki borç ilişkisini denetlemek ve Hristiyanların Yahudilere olan borçlarını ödemelerini sağlamakla görevli iki yargıç görevlendirmiştir. Bu durum bir skandala yol açmıştır çünkü borçlarını ödemedikleri için hapisle tehdit edilen piskoposlar ve din

¹⁷¹ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 17-18.

¹⁷² Bu unvanın ilk sahibi D. Guedelha'dır. Ardından görev 1295 civarında oğlu Judah'a geçmiştir. D. Judah 1307 yılında Lizbon Büyük Sinagogu'nu inşa etmiştir. 1316'da ölen Judah'ın ardından oğlu Guedelha onun makamını devralmıştır. Kayserling, *História Dos Judeus em Portugal*, s. 24.

¹⁷³ Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XIV*, s. 19.

adamları da bulunmaktadır. Bunun neticesinde bir kez daha kral ve Papa arasında gerilim yaşanmıştır.¹⁷⁴ Ayrıca kral, Yahudileri kiliseye ondalık vergi vermekten muaf tutmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi, I. Dinis, Papalar tarafından Yahudiler aleyhine uygulanması emredilen yasaları reddedip onları devlet görevlerinde çalıştırmaya devam etmiştir. Örneğin onun döneminde Hahambaşı D. Judah, kamu hazinesinin işlerinden sorumlu olmuş, krallığın ekonomik refahı için çalışmıştır. D. Judah'ın bu üst düzey görevi üstlenmesi ve kralla yakın ilişkiler kurması diğer Yahudilerin belirli ayrıcalıklar elde etmesinde etkili olmuştur. Büyük bir servete sahip olan Juda'nın ardından yerine bir yazar ve aynı zamanda kralın yakın arkadaşı olan oğlu D. Guedelha geçmiştir. D. Guedelha, göreve başladıktan sonra kralın annesi Donna Brites'in hazinedarlığını üstlenmiş ve kral tarafından büyük saygı görmüştür. Kraliyet ailesine yakınlığından dolayı ona mülk olarak Beja'da iki kule hediye edilmiştir. D. Guedelha, göreve başladığı andan itibaren Yahudi toplulukların haklarını savunmuş ve krala Hristiyan hakimlerin keyfi uygulamalarından dolayı şikâyetle bulunmuştur. Onların görevlerini dürüstçe yapmadıklarını ve davalara adil yaklaşmadıklarını ileri sürmüştür. Kral bu adaletsiz duruma karşı çıkarak Hristiyan yargıçlara illegal şahitler kabul etmeyi yasaklamış ve Yahudilerle ilgili davalarda tarafsız davranmalarını emretmiştir. Kralın adaleti sağlamaya yönelik bu davranışı halk tarafından Yahudilere ayrıcalık olarak yorumlanmıştır. Yahudiler kraldan ve soylu sınıftan destek görürken kilise ve ruhban sınıfından nefret görmüşlerdir. Her dönem Yahudilerle zıtlaşan alt sınıf ruhban topluluğu onların Lizbon'daki gösterişli konutlarına imrenerek bakmışlar ve kralın yeni donanma cephaneliğini Yahudi mahallesine yakın bir yere konumlandırmasına karşı çıkmışlardır.¹⁷⁵

Kralın Bragança Yahudileriyle yaptığı anlaşma Yahudilere yönelik politikasının değerlendirilmesi açısından bir diğer önemli örnektir. Anlaşma Bragança'ya yerleşen tüm Yahudileri kapsamaktadır. Yöneticiler anlaşma gereği krallığa ödenecek yüksek vergiler karşılığında Yahudilere sıkı koruma sağlayarak

¹⁷⁴ Azevedo Mea, *Jewish Porto*, s. 35-36.

¹⁷⁵ Kayserling, *História Dos Judeus em Portugal*, s. 55-56. Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, s. 24.

onları kötü muamele ve şiddete karşı korumuşlardır. Bu koruma onların lehine olmuş, gelişmelerine yol açmıştır.¹⁷⁶

1325-1357 yılları arasında krallık yapan IV. Afonso döneminde toprakların verimsizleşmesi, iklim değişiklikleri gibi doğal faktörler açlık, hastalık ve kara vebayı getirmiş, bu felaketler Tanrıdan gelen bir ceza olarak görülerek Yahudilere karşı bakış açısında radikal değişikliklere yol açmıştır. Yahudilerin toplum içinde kendilerini belli eden simgeler taşımalarına yönelik yasa tekrar uygulamaya konmuştur. Kral, halihazırda ödedikleri vergilere ek olarak Yahudiler için kraliyete hizmet olarak bir dizi yeni vergi çıkarmıştır. Yahudi alacaklılar aleyhine düzenlemeler yapılmış, bu düzenleme çerçevesinde kral tefeciliği yasaklamıştır. Varlıklı Yahudilerin izin almadan ülkeyi terk etmeleri yasaklanmış, yasağa uymayanların mal varlıklarına el konulmasına karar verilmiştir. Bu durum birçok temelsiz iddiaya ve müsadereye yol açmıştır. Kayserling, Kral IV. Afonso'nun ilerleyen yıllarda krallık yapmış olan Kral II. João ve onun halefi I. Manuel'in ardından Yahudilere en çok zulmeden kral olduğunu iddia etmektedir.¹⁷⁷

Bazı kesimler tarafından adil bazıları tarafından ise zalim olarak nitelendirilen kral Pedro adalet konusunda iyi bir örnek teşkil etmiş ve suçları cezasız bırakmamıştır. İki yaverini zengin bir Yahudi'yi haksız olarak öldürdükleri için idam ettirmiştir.¹⁷⁸ Saltanatının ilk yıllarında Coimbra'daki St. Tiago kilisesinin rahipleri ve Yahudiler arasında geçen bir olay dikkat çekicidir. Hristiyan halktan bağış toplayan rahipler Yahudilerden de para talep etmiş, Haham Solomon Catalan ve toplulukta yönetici olarak görev yapan Isaac Passacon dilenci tarikatların Yahudi mahallelerinden zekât isteyemeyeceklerini söyleyerek bu talebi reddetmişlerdir. Gerekçe olarak Yahudilerin kendi mahallelerinde onların cemaatlerinden bağımsız şekilde kralın koruması altında yaşamalarını öne sürmüşlerdir. Verilen cevaptan memnun kalmayan rahip ve keşişler Jaco Alfaiate adında bir Yahudi'nin evini soymuş ve şiddet olayları gerçekleştirmişlerdir. Yahudiler bu saldırılara karşı koymayı başarmış, din adamlarını

¹⁷⁶ Remedios, **Os Judeus em Portugal**, s. 138.

¹⁷⁷ Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, s. 57-58.

¹⁷⁸ Bu olay dönemin kraliyet vakanüvisi Fernão Lopes'in Dom Pedro dönemini yazdığı kronikte geçmektedir. Fernão Lopes, **Chronica de El-Rei D. Pedro I**, Escritorio, Lisboa, 1895, s. 31-33.

mahallelerinden uzaklaştırmışlardır. Olay gerçekleşikten kısa bir süre sonra kral durumdan haberdar olmuş ve Yahudileri dilenci tarikatları karşı korumuştur.

Kral Pedro toplumsal düzeni sağlamak için 1361'de Elvas Parlamentosunu toplamıştır. Bu parlamentoda Yahudilerle de ilgili kararlar alınmıştır. Örneğin müzakerelerin onuncu maddesi Yahudilerin tefeciliğinden ve bunun halka verdiği zarardan bahsetmekteydi. 40. madde Hristiyan ve Yahudilerin birlikte yaşamaları konusundaki rahatsızlığa yönelikti. Bir arada yaşamaları iki topluluk arasında gerilime sebebiyet verebileceğinden Yahudilerin kendi toplumlarıyla kendi mahallelerinde yaşamaları kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Yahudilerin veya Müslümanların gün batımından sonra şehirde kalmaları yasaklanmış, Hristiyan kadınların gece veya gündüz yanlarında bir erkek olmadan Yahudi mahallelerine girmelerini yasaklayan yasa yürürlüğe konmuştur.¹⁷⁹

Toplumsal hayatı düzenleyen kararlara ek olarak yönetimde yer alan Yahudilere yönelik değişiklikler de yapılmıştır. Kral IV. Afonso'ya uzun süre hizmet eden hahambaşı Guedelha, Kral Pedro döneminde gözden düşmüş, onun yerine yarımada'nın en zengin Yahudilerinden biri ve kralın kişisel doktoru olan D. Moisés Navarro hahambaşı makamını devralmıştır. D. Moisés Navarro o dönemde yalnızca hükümdarın kişisel doktoru değil, aynı zamanda kralın konseyinde yer alan bir memurdu. Görev yaptığı otuz yıl boyunca kraliyet hekimi, hahambaşı ve genel vergi tahsildarlığı görevlerini üstlenmiş, kraliyet tarafından ona sunulan bağışlarla Hristiyan aristokratlar gibi büyük topraklara sahip olmuştur.¹⁸⁰

Dom Pedro döneminde alınan kararlara Yahudiler toplumdan ayrıştırılrsa da genel durumlarının iç savaşlar nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşan Kastilya'daki soydaşlarına kıyasla daha iyi olduğu söylenebilir. Portekiz'de barış ve huzur içinde yaşamışlar, herhangi bir müdahale olmaksızın ticari faaliyetlerini sürdürebilmişler ve bu faaliyetleri genellikle kralın kendisi tarafından kolaylaştırılmıştır. Yahudilerin sıklıkla suçlandığı tefeciliğe verilen ağır cezalar kral tarafından askıya alınmıştır. Kral ayrıca bir Yahudi'nin Hristiyan mallarını alması, satması, kiralaması veya takas etmesi

¹⁷⁹ Kayserling, *História Dos Judeus em Portugal*, s. 59-60.

¹⁸⁰ Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, s. 24-25.

durumunda, yerel yargıç veya noter huzurunda sözleşme yapılmasını emretmiştir. Bu uygulama yapılan ticarete Yahudilere güvence sağlamış ve servetlerini arttırmalarına katkı sağlamıştır.

Burgonya hanedanının son kralı Fernando Portekiz'deki en yüksek Yahudi otoritesi olan hahambaşı makamıyla ilgili yasayı sürdürmüştür. Hahambaşı her zaman kralın güvendiği, eğitilmiş, genellikle zengin, Yahudi topluluklarından sorumlu ve geniş yetkilere sahip biri olmalıydı. Krallığın kritik mali durumu göz önüne alındığında gelirlerin yönetimi mali işlerdeki bilgi ve tecrübeleri nedeniyle Yahudilere devredilmiştir. Kral Fernando 1369'da Moisés Chavirol'u vergi baş tahsildarlığı görevine getirmiştir. Halefi D. Judah Aben Menir sarayda önemli görevler üstlenmiştir. 1373'ten 1383'e kadar sahip olduğu hahambaşı makamına ek olarak krallığın hazinedarlığını üstlenmiştir. Kral görev süresinin sonunda ona hem kentsel hem de kırsal alanda birçok mülk vermiştir. D. Judah, Kral Fernando yönetiminde ülkenin bir bütün olarak mali idaresini sağlayan geniş bir Yahudi finansörler ağının merkezindeki en önemli isim olmuş, ikinci bir önemli şahsiyet olan D. David ben Guedelha Negro ise vergi ve gümrük konularında önemli görevler yürütmüştür.

Üst düzey görevlerde yer almalarına rağmen Yahudiler bu dönemde toplumsal tepkilerle karşı karşıya kalmışlardır. Yanlış mali politikalar uygulanması halkın krala ve kısa bir süre sonra Yahudilere karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. Kral Fernando halkı kontrol etmeyi başaramamış, özellikle *Semana Santa*¹⁸¹ boyunca Yahudiler kötü muameleye maruz kalmışlardır. Leiria Yahudileri Şubat 1368'de krala şikayetlerini dile getirmişlerdir. Bunun sonucunda toplumsal gerginliği azaltmaya ve Yahudileri korumaya yönelik kararlar alınmıştır. Kral, geçit törenleri ve Hristiyanların kutsal günlerinde Yahudilerin evlerini terk etmelerini yasaklamış ve Yahudileri rahatsız eden her Hristiyanlara para cezası verilmesini emretmiştir.

Yahudilere karşı gösterilen tepkinin sebebi bozulan ekonomik durumdan mali işlerden sorumlu hazinedar Judah'ın sorumlu tutulmasıdır. Krallığın ekonomisini sarsan asıl olay ise kral Fernando'nun Kastilya Krallığı'ndaki Trastamaralı Henrique

¹⁸¹ Kutsal Hafta anlamına gelmektedir.

ile kendi hataları sebebiyle mağlup olduğu bir savaşa girişmesiydi. Tecrübeli danışmanlarını dinlemek, kış mevsiminde savaşmamak ve Henrique'nin sunduğu barışı kabul etmek yerine savaşın sürdürmekte ısrarcı olmuş, bunun sonucunda 1373 yılı kış aylarında Lizbon yağmalanmıştır. Bu yağmada Yahudi mahallelerinden biri olan Rua Nova yakılmış, çıkan kargaşa ve tahribatın sonunda önde gelen Yahudilerin önemli bir kısmı krallığı terk ederek Kasilya Krallığı'na göç etmiştir. Portekiz'i terk edenler arasında yaşlı Salomão ibn Yahya ve oğulları Guedelha ve José gibi kişiler dikkat çekmiştir. Portekiz kralının özel cerrahı olan Guedelha, Kastilya Krallığı ile savaş istemediği için gözden düşmüş ancak sahip olduğu beceriler sayesinde Trastamaralı Henrique'nin özel doktoru olmuştur. Guedelha, Kastilya'da önemli bir nüfuz elde etmiş ve ülkedeki dindashları üzerinde büyük bir güce sahip olmuştur. Fiziksel güzelliğiyle ünlü olan kardeşi José ise Talmud yorumlarının yazarı ve bir şair olarak ünlenmiştir. Haham Salomão ben Aderet'in bir öğrencisi olarak, onun ölümü üzerine birkaç kez basılmış bir ağıt yazmış, atalarından biri olan Aarão ben Yahya tarafından Calatuyud'da inşa edilen bir sinagogun restorasyonunu emretmiştir.¹⁸²

Kral Fernando 1383 yılında arkasında erkek bir varis bırakmadan ölmüş, bunun neticesinde Portekiz Krallığı'nda taht mücadelesi yaşanmıştır. Fernando'nun ölümünden sonra dul kalan eşi Leonor, damadı Kastilyalı João'yu varis olarak göstermiş, D. Judah ve D. David de onun yanında yer alarak Kastilyalı João'ya destek vermişlerdir. Kastilyalı'nın rakibi ise Aviz tarikatına mensup olup ve kraliyet ailesinde gayrimeşru bir çocuk olan D. João idi. D. Juda ve D. David'in aksine onların rakibi olan Navarro, D. João'yu desteklemiştir. Tarihçilerin kayıtlarına göre 1384 yılında hahambaşının atanması konusunda çıkan bir tartışmanın ardından Kraliçe Leonor damadından nefret etmeye başlamış ve ona suikast düzenlemeyi planlamıştır. Bu suikast planı D. David tarafından öğrenilince Kastilyalı João kayıvalidesini ve D. Judah'ı tutuklatmış ve Portekiz'i askeri güçle zapt etmeye çalışmıştır. 1385'te Aljubarrota'da D. João'nun birliklerinin yenilgisine uğrayan Kastilyalı, seferlerinde kendisine yardım eden D. David'i de alarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. D. David

¹⁸² Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, s. 59-62. I. Fernando dönemi yaşanan olaylar ve kralın ölümünün ardından hanedanın değişmesi sebebiyle bir kriz dönemidir. Bu dönemdeki siyasi ve ekonomik olaylar hakkında daha fazla bilgi için bkz.: J. P. Oliveira Martins, **História de Portugal**, Livraria Bertrand, Lisboa, 1882, s. 127-159.

Kastilya Yahudi topluluklarının en yüksek temsilcisi ve kralın özel konseyinin bir üyesi olmuş ancak aynı yılın Ekim ayında ölmüştür. Mezartaşı Toledo'da korunmaktadır. Bu mücadele hanedan değişimine sebep olmuş ve savaştan galip çıkan Aviz tarikatı üyesi D. João tahta oturmuş, böylece Portekiz'de Aviz hanedanı yönetimi başlamıştır. I. João, tahta oturduktan sonra D. Judah ve D. David'in mal varlıklarına el koymuş ancak D. David'in oğlu Salomão Negro'nun vergi baş tahsildarlığı görevini üstlenmesinde bir sakınca görmemiştir. Salomão Negro bu görevi babası Moisés'den kraliyet başhekimliği ve hahambaşılık pozisyonlarını devralan ve bu pozisyonları daha sonra Moisés de Leira olarak bilinen kendi oğluna devreden Judah Navarro ile paylaşmıştır.

Yahudilerin bu tarz önemli pozisyonlarda bulunmaları İspanya'daki Yahudi karşıtı isyanların Portekiz'e yayılma tehdidinin bulunduğu 1391 yılı için çok önemliydi. Moisés de Leira'nın isteği üzerine I. João, krallık genelinde Yahudilere kötü davranılmasını, baskıyla Hristiyanlığa geçirilmelerini ve mezarlıklarına saygısızlık edilmesini yasaklamıştır. 17 Temmuz 1392'de yayınlanan fermanla, I. João ruhban sınıfı ve halkın İspanya'da görülen Yahudi karşıtı hareketlere dahil olmalarını ve bu hareketlerin Portekiz'e sıçramasını engellemiştir. Hahambaşı ise Portekiz'e gelen ve burada vaftiz olmaktan vazgeçen İspanyol Yahudilerini iradeleri dışında onlara dayatılan uygulamalardan korumuştur. 1405'te hahambaşı olarak atanan Judah Cohen, selefinden daha etkisiz olmuş ve gücünü kötüye kullanma suçlamalarının baskısı altında istifa etmek zorunda kalmıştır. Hahambaşılık görevi bir kez daha hahamlık ve hekimliği bir arada sürdüren ibn Yahya'ya geçmiştir. Guedelha ben Salomão ibn Yahya Negro, krallar I. João, I. Duarte ve V. Afonso'nun kişisel doktorluğunu yapmış ve astronomi bilgisi sebebiyle tercih edilmiştir.

48 yıllık bir saltanatın ardından I. João 14 Ağustos 1433'te hayatını kaybetmiş, aynı tarihte yerine en büyük oğlu Duarte geçmiştir. Taç giyme hazırlıkları sırasında Guedelha ben Salomão ibn Yahya Negro Jüpiter ve güneşin konumunun uğursuzluk getireceğini öne sürerek merasimin ertelenmesini tavsiye etmiştir. Kral Duarte, astrolojik kehanetlere inanmayarak bu teklifi kibarca reddetmiş ve planlarını uygulamaya devam etmiştir. Guedelha bu gelişmeler üzerine insanların kaderinin Tanrı

tarafından yazıldığını söyleyen kralın birkaç yılının endişe ve talihsizliklerle dolu geçeceğini öngörmüştür.¹⁸³ Bu kehanetler gerçekleşmiş ve kral vebaya yakalanarak 9 Eylül 1438’de hayatını kaybetmiştir. Kralın kısa süren yönetimi iyi sonuçlanmamış ve planlarını hayata geçirememiştir. O zamanki söylentilere göre I. Duarte’ın saltanatının beş yıl gibi kısa bir sürede sona ermesi taç giyme tarihini Yahudi doktorun astrolojik hesaplarına göre belirlemeyi reddetmesinden kaynaklanmıştır.¹⁸⁴

Meyer Kayserling’e göre Portekiz Yahudileri selefinden daha çok kral Duarte zamanında ezilmiştir. Ayrıca 5 yıllık hükümdarlık süresi boyunca halefinin 30 yıldan fazla hükümdarlık süresine kıyasla Yahudiler aleyhine daha çok yasa çıkarmıştır. Hristiyan ve Yahudileri birbirinden ayırmak ve Yahudileri toplumun kalanından soyutlamak için elinden geleni yapmıştır. Onların kiliselerden, manastırlardan, şapellerden mülk kiralamalarını yasaklayarak serbest alım satım haklarını kısıtlamıştır.¹⁸⁵

I. João ve Duarte dönemlerinde öne çıkan bir diğer önemli karakter Prens Infante Dom Henrique’dir.¹⁸⁶ I. João’nun oğlu, I. Duarte’ın ise kardeşi olan prens, Portekiz’in deniz aşırı fetihlerine büyük bir ivme kazandırmıştır. Çevresine Portekizli ve yabancı bilim adamlarını ve denizcileri toplamıştır. Yahudi doktorların doğa bilimleri, astronomi ve matematik alanlarındaki bilgilerinden yararlanmak istemiştir. Deniz haritaları ve seyir aletleri üretiminde uzman bir Yahudi olan Judah ben Abraão Cresques’i Mallorca’dan getirtmiştir. Bahsedilen iki kral parlamentonun baskısı altında Yahudi vergi tahsildarlarının sayısını azaltmak zorunda kalsalar da kraliyet hanedanı terzi, kuyumcu veya saray ayakkabıcısı adı altında resmi olmayan danışmanlar kullanmışlardır. Bu pozisyonlar aslında idari hatta askeri nitelikteydi. Infante D. Henriques’in kuyumcusu usta José Arama Afrika seferlerinde bir şövalye olarak yer almıştır.

¹⁸³ Ruy de Pina, **Chronica D’el-Rei D. Duarte**, Escritorio, Lisboa, 1901, s. 22-24.

¹⁸⁴ Bu kehanetlerin gerçekleşmesi ve kralın ölümü Guedelha ben Salomao ibn Yahya Negro ve diğer Yahudilere karşı halk tarafından bir nefret yaratmıştır.

¹⁸⁵ Kayserling, **História Dos Judeus em Portugal**, s. 80.

¹⁸⁶ Literatürde The Navigator olarak bilinir ve denizci veya gemici anlamlarına gelmektedir.

I. João ve I. Duarte dönemlerinde uygulanan kısıtlamalardan birçoğu kral V. Afonso döneminde kaldırılmıştır. 1438'den 1481'e kadar hüküm süren ve iyi anlamına gelen *O Bom* lakabıyla bilinen hükümdar, Yahudilere karşı en olumlu tutuma sahip olan krallardan biridir. Onun döneminde birçok Yahudi krallık yönetimi ve kilit noktalarda görev almıştır. D. José ben David ibn Yahya onun en yakın danışmanı ve sırdaşı olmuştur. Dönemin vakanüvislerinden Salomão ibn Verga, Hristiyan kral ve onun Yahudi bilgisi arasında gerçekleşen dini konuşmalardan bahsetmiştir. D. José ben David ibn Yahya'nın Küçük kardeşi Guedelha ben David Ibn Yahya, bir hekim ve kraliyet astroloğu olarak görev yapmıştır. Kastilya elçisi Mestre Nacim, V. Afonso'nun 1476'daki işgal girişiminin öncesinde komşu krallıkta sürdürdüğü geniş bir casusluk ağını yönetmiştir.

Kral V. Afonso'nun saltanatı aynı zamanda 15. yüzyılın sonlarında Sevilla'dan göç etmiş Yahudi bir aile olan Abravanellerin altın çağıydı. Krallığın saymanı Isaac Abravanel bu görevi önceden yürüten babası Judah Abravanel'in yerine geçmişti. Entelektüel kişiliği ve sahip olduğu eserlerle dikkat çeken sayman, ilk peygamberler hakkındaki çalışmasının önsözünde Kral V. Afonso'nun mutlu Lizbon'unun Yahudi seçkinlerine sağladığı koruma ve refaha dikkat çekmiştir. V. Afonso'nun saltanatı, Portekizli Yahudilerin zihninde refah içinde yaşadıkları bir dönem olarak kalmış ve kralın 1481'de hayatını kaybetmesi Yahudilerin büyük üzüntü duymalarına ve yas tutmalarına sebep olmuştur.

Afonso Henriques'in Portekiz Krallığı'na bağımsızlığını kazandırmasından I. Fernando'nun ölümüne kadar olan zaman dilimini kapsayan Burgonya hanedanı yönetiminde Yahudilerin kendi mahkemelerine, din ve gelenek özgürlüğüne sahip olduklarını, hahambaşı liderliğinde kendi cemaatleri içinde örgütlendiklerini ve krallığa tabi olarak kraliyet korumasından yararlandıklarını söylemek mümkündür. Bu koruma sayesinde nüfusları artmış, cemaatleri güçlenmiş ve Portekiz topraklarının dört bir yanında yerleşim kurmuşlardır. Belirli dönemlerin dışında tarım, ticaret, sanayi, ordu, tıp ve hukuk gibi alanlarda kısıtlamaya maruz kalmamışlar, diledikleri meslekleri icra edebilmişlerdir. Bilgi ve birikimleri sebebiyle özellikle mali konularda

krallar tarafından tercih edilmiş, yönetimin en kritik noktalarında yer alarak kralların kararlarını etkilemişlerdir.

Dom João'nun taht mücadelesinden galip çıkması ile başlayan Aviz hanedanı dönemiyle Yahudiler için yeni bir çağ başlamıştır. Yeni hanedanın ilk kralı João döneminde onlar için iyi başlayan süreç ikinci kral Duarte döneminde sekteye uğrasa da hanedanın üçüncü kralı V. Afonso ile zirveye çıkmıştır. V. Afonso'nun halefi II. João döneminde olumlu ve olumsuz birçok durum gün yüzüne çıkmış, 1492'de Yahudilerin İspanya'dan kovulması Portekiz'deki Yahudilerin durumunda büyük değişikliklere sebep olmuştur. Sürgün edilen Yahudilerin büyük kısmı Portekiz topraklarına yönelmiş ve *converso*¹⁸⁷ problemi ortaya çıkmıştır. 1495'te II. João'nun ölmesiyle yerine geçen I. Manuel, saltanatının başlarında Yahudilere yönelik kısıtlamaları kaldırmıştır. Yahudiler için iyi başlayan bu dönem kralın siyasi çıkarlarına yönelmesiyle tersine dönmüştür. Yahudiler 1496 yılında çıkan fermanla sürgün, vaftiz ya da ölüm seçeneklerinden birini seçmeye zorlanmışlardır.¹⁸⁸

2.5. Toplumsal Ayrışmanın Başlangıcı

Portekiz krallarının ekonomik ve idari çıkarları Yahudi karşıtı politikalar izlenmesini ve onlar aleyhine yasalar çıkarılmasını uzun süre geciktirmiştir. Yahudilerin toplumdan dışlanmasını isteyen ve onların Hristiyanlardan ayrıştırılması gerektiğini savunan Kilise'nin talepleri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Yahudilere karşı olan din adamları ve kanonistler¹⁸⁹ krallığın kurulduğu 12. yüzyıldan itibaren Hristiyanlar arasında yaşayan tüm Yahudilerin tabi olacağı aşağılayıcı ve baskıcı önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

¹⁸⁷ Bu kelime İspanya ve Portekiz'de Yahudilikten vazgeçerek Hristiyanlığı kabul eden kişiler için kullanılmaktadır ve Türkçe'ye dönme olarak çevrilebilir. Bu kişiler çoğunlukla engizisyon tehlikesinden korunmak için dinlerini değiştirmiş, Yahudi inanç ve geleneklerini gizlice sürdürmüşlerdir. Bu sebeple Hristiyanlar onlara şüpheyle yaklaşmış ve kimlik sorunu yaşamışlardır.

¹⁸⁸ Yahudilerin durumundaki değişiklikleri ve nihayetinde kovulma sürecini doğru analiz edebilmek için II. João ve I. Manuel dönemlerindeki gelişmeleri iyi değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle bu iki kral döneminde Yahudilerin durumu ve yaşanan gelişmeler daha detaylı şekilde Kovulma Fermanı ve Göç başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁸⁹ Kilise hukukçuları olarak çevrilebilir.

1179'da gerçekleştirilen 3. Lateran Konsili için çağrılan kardinaller, Yahudilerin Hristiyanlardan ayrı mahallelerde yaşamaları ve altlarında Hristiyan işçi çalıştıramamaları gerektiğine kanaat getirmiş, Hristiyanların aleyhine açılan davalarda Yahudilerin ifadesinin kabul edilmesini yasaklamışlardır. 1215'teki 4. Lateran Konsili'nde ise faiz oranları Yahudiler aleyhine olacak şekilde sınırlanmış, Yahudilerin kamu görevleri üstlenmelerinin önü kapatılmıştır. Aynı konsilde toplum içinde Yahudi-Hristiyan ayrımını belirginleştirmeye yönelik bir karar da alınmıştır. Bu karar Yahudilerin kıyafetlerine söz konusu ayrımı belirginleştiren işaretler dikmelerini ya da üzerlerinde gözükecek ayırt edici semboller taşımalarını zorunlu kılmıştır.¹⁹⁰ Bu tedbirin amacı farklı dinlere mensup erkek ve kadının farkında olmadan veya dinsel farklılığı görmezden gelerek cinsel ilişkiye girmelerini engellemektir. 1267'de Viyana Konsili'nde ise bu tür toplumlar arası yakınlaşmaya karışanlara ölüm cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.

Portekiz kralları üç monoteist dinin geçmişten o güne kadar bir arada yaşadığı İber Yarımadası'nda halkın da desteğiyle Roma'nın taleplerini göz ardı etmişlerdir. 1179 yılında Papalık makamı Portekiz Krallığı'nın bağımsızlığını konsillerde ilan edilen tüm Yahudi karşıtı kararları onaylaması ve uygulanması şartıyla tanımıştır. Bu karara rağmen konsillerde alınan kararların krallık mevzuatının bir parçası haline gelmesi bir yüzyıl, bu yasaların uygulanması ise ikinci bir yüzyıl gerektirmiştir. Orta Çağ boyunca Yahudilerin sahip olduğu muafiyet ve ayrıcalıklar bu yasaların sıkı bir şekilde uygulanmasının önünde engel teşkil etmiştir. Portekiz yasalarında ve döneme dair belgelerde Yahudiler aleyhine ifadelere rastlansa da kararların uygulanması sıkı bir şekilde takip olunmayarak göz ardı edilmiştir.

4. Lateran Konsili'nin gerçekleştiği dönemde kral olan II. Afonso, Yahudilerin kamu görevlerinde bulunmalarını ve Hristiyanları çalıştırmalarını yasaklamış, Hristiyanlığı teşvik eden Coimbra Kararnamelerini onaylamıştır. Bu kararnamelerde yer alan kararların bir sonucu olarak Yahudi ebeveynler reşit olmayan çocuklarının vaftiz edilmesine karşı çıkamamıştır. Söz konusu kararnamelere rağmen

¹⁹⁰ Canon 68'de geçmektedir. Bkz: Schroeder, **Disciplinary Decrees of the General Councils, Text, Translation, and Commentary**, s. 290.

kral Yahudi karşıtı yasaları gerçek anlamda uygulamamıştır. Papa tarafından aforoz edilerek ölmesinin nedenlerinden biri de bu olarak gösterilmektedir. Yahudileri korumakta ısrar ettikleri için halefleri de Roma'nın gazabına uğramışlardır. Papa IX. Gregory, *De Judaeis et Sarracenis* adlı fetvasında II. Sancho döneminde Hristiyan olmayanların özgürlüklere sahip olmasını kınamıştır. O dönemde Paris'te Talmud yakılırken Portekiz kralı kendisini aynı eylemi yapmaya teşvik eden papazın çağrılarını görmezden gelmiştir. Duruma öfkelenen IX. Gregory onun tacına layık olmadığını ilan ederek memnuniyetsizliğini göstermiştir. 1289'da Kral Dinis, Papa IV. Nikolay'ın taleplerine aldırış etmemiş ve kendi inisiyatifleriyle Yahudi karşıtı yasalar çıkaran Portekiz piskoposlarını isyan ettikleri gerekçesiyle cezalandırmıştır.

4. Lateran Konsili'nden yüzyılı aşkın süre sonra 1361'de Elvas'ta toplanan krallık parlamentosu I. Pedro'yu kilisenin taleplerini dikkate alması ve kilisenin istekleri doğrultusunda kararlar çıkarması konusunda ikna etmiştir. Krallıktaki Yahudi ve Hristiyan mahallelerinin birbirinden ayrılması ve ayrıştırıcı işaretlerin taşınma zorunluluğu bu dönemde de alınan önemli kararlardandır. Kral, 1366'da Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki yakın ilişkilere yönelik ağır yasalar çıkarmıştır. Hristiyan bir kadının evine girmesine izin veren herhangi bir Yahudi'ye, Yahudi mahallesine refakatsiz olarak giden herhangi bir Hristiyan kadına, bir Hristiyan ve Yahudi'nin buluşması için evini teklif eden herhangi bir Hristiyan'a idam cezası uygulanacaktı. Ancak yine de tüm bu yasalar arasında yalnızca sembol taşıma zorunluluğunun fiilen uygulandığı söylenebilir.¹⁹¹

I. João'nun 1385-1433 arasında devam eden uzun saltanatı döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Halihazırda var olan ayrılık yasası, Yahudilerin kendilerine ayrılmış bölge dışında ikamet etmelerinin yasaklanması suretiyle uygulamaya konmuştur. Porto'da ıssız bir tepe olan Campo do Olival, 1386'da şehirde ve varoşlarda dağınık şekilde yaşayan Yahudilere tahsis edilmiştir. Porto'daki uygulamanın yanı sıra kral 1395 yılında Lizbon belediyesinin istekleri doğrultusunda başkentteki Yahudilerin ilk dönemden itibaren yaşadıkları iki mahalle dışında herhangi bir yerde yaşamalarını yasaklamıştır. Aynı yıl Coimbra'da da bu tür bir

¹⁹¹ Tavares, *Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos*, s. 63

karara rastlanmaktadır. Yahudiler Santa Cruz Manastırı'nın batısında yeni inşa edilmiş bir mahallede kendilerine ait bir bölgede krallık koruması altında yaşamaya başlamışlardı. 3 Eylül 1400'de Braga'da yayınlanan bir ferman ise ayrışmayı krallık genelinde zorunlu hale getirmiştir.

Portekiz'in çoğu şehrinde ayrışma yeniden yerleştirme şeklinde gerçekleşmemiştir. Ancak Yahudilerin yaşadığı genellikle limanlara ve iletişim yollarına yakın olan mahallelerin izolasyonu sonuçlanmıştır. Lizbon'daki Judiaria Grande, Rua Nova ve şehrin önemli yerlerinden olan Terreiro do Pao'ya yakın mesafedeki konumunu korumuştur. Güney kapısı Porta da Palmeira'nın çevresinde bulunan Évora'nın Yahudi mahallesi şehir merkezine giden Rua do Tinhoso¹⁹² ve Rua dos Mercadores sokaklarını kapsamaktaydı. Bu ayrıştırılmış alanlarda Yahudilerin ekonomik faaliyetleri bazı durumlarda kentsel gelişimin yönünü etkilemiştir. Özellikle Porto'daki Olival mahallesinin¹⁹³ gelişimi buna örnek olarak gösterilebilir. Ulaşılması zor ve ıssız olan tepe, iki yüzyıl sonra imrenilen bir mahalle haline gelmiştir.

Yahudi mahallelerine yönelik kapatma hükümleri sürekli olarak uygulanmamıştır. 1465 yılında Guarda şehrinde getto olarak adlandırdığımız Yahudi mahallelerinin gece kapatılmadığı bilinmektedir. Covilhã'da ise 1468'den önce gettonun kapıları yoktu. Lagos, Estremoz ve başka bölgelerde, hatta Lizbon'da bile birçok Yahudi, kendi mahallelerinde yer bulamadığını iddia ederek 15. yüzyıl boyunca Hristiyanlar arasında yaşamıştır. Portekiz'de azınlık nüfusu izole etmeye ve ayırmaya yönelik çaba ekonomik niteliktekiler hariç iki toplum arasındaki komşuluk ilişkileri, dostluk ve cinsel ilişki gibi yakınlaşmaları kısıtlamaya yönelikti.

Aşk sebebiyle topluluk sınırlarının aşılması hem hahamları hem de Hristiyan yetkilileri endişelendirmiştir. Karşı taraftan gelen baştan çıkarma korkusu karşılıklı bir duygu olmuştur. 15. yüzyılın son on yılında Guimarães'de bir vaiz olan Abraão Saba, dinleyicilerini getto kapılarının etrafında Hristiyan kızların cazibesine karşı uyarmıştır. Benzer şekilde 1481 yılında mahkemelere yansıyan şikâyetlerde, Yahudi erkekler Hristiyanlar tarafından pahalı giysiler giydirilmiş atları ve katırları olan, altın kılıçlara

¹⁹² Bugünkü adıyla Rua da Moeda.

¹⁹³ Bugünkü adıyla Vitória mahallesi.

sahip ve tanınmalarını imkânsız kılacak şekilde süslenmiş kişiler şeklinde tasvir edilmişlerdir. Yahudi erkekler ayrıca gizlice kiliselere girmek, kutsal ayinle alay etmek ve kutsal Katolik inancına karşı ciddi bir günah işlemekle suçlanmışlardır.

Orta Çağ Yahudi'sinin *cesur ve baştan çıkarıcı* bu şaşırtıcı portresi, Portekiz'de topluluklar arasındaki gerilim ve sosyokültürel karşıtlıkların yanı sıra iki grubun yakınlığından duyulan rahatsızlığın da bir göstergesidir. Hristiyanların Yahudileri hor gören teolojik bakış açısı dönemin edebi eserlerinde de kendini göstermektedir. Bu eserlerde Yahudiler genellikle köpek, İsa'nın katili, inançsız, kötü niyetli, tefeci, korkak veya hain olarak yansıtılmaktadır. Tüm bunlara rağmen Portekiz'deki din adamları bu olumsuz bakış açısını Avrupa'nın geri kalanında olduğu kadar güçlü bir dini ideolojiye dönüştürmeyi başaramamışlardır.

Yahudi karşıtı eserlerin varlığı bilinmekle birlikte bunlar çok sayıda değildir. Avrupa'nın diğer krallıklarının aksine kan iftiraları suçlamaları da Portekiz'de yaygın olarak görülmemektedir. Hatta 1497'de Yahudilere yönelik zorunlu vaftizden önce Portekiz toplumu, rahiplerin vaazlarında Yahudileri hedef aldığı, öfkeli kalabalıkların saldırıya geçtiği Orta Çağ sahnelerini de yaşamamıştır. Ancak belirli dönemlerde Kutsal Hafta vaazları Yahudi evlerine taş atılmasına sebep olmuştur. Bu eylemlerin ötesine geçen fiziksel saldırılar nadir olarak gerçekleşmiştir.

Lizbon'un Yahudi mahallesine ilk saldırı girişimi 1383 iç savaşı sırasında gerçekleşmiş ancak başarısız olmuştur. 1449 yılının Aralık ayında daha ciddi bir olay vuku bulmuştur. Birkaç genç adam balık pazarında Yahudilere karşı kötü muamelede bulundukları için mahkeme tarafından fiziksel cezaya mahkûm edilmiştir. Bu karar üzerine halk, intikam almak duygusuyla Gueto'nun güney bölgesine saldırmış, evleri yağmalayarak birkaç Yahudi'yi öldürmüşlerdir. Bu şiddet eylemlerinin ardından ayaklanmayı kışkırtan kişiler kırbaçlanmış, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmişlerdir. Toplumsal gerilimi artıran bu gelişmelerin hemen ardından kraliyet yönetimi ciddi önlemler almış, onların bu etkin tutumu şiddetin yayılmasını engellemiştir. V. Afonso döneminde, Portekiz'in kuzeybatısındaki Yahudi toplulukları yerel yetkilileri Yahudilere karşı kışkırtan Üstat Paulo'nun vaazının sebep olduğu ayaklanmaya karşı bir tutum sergilemişlerdir. Yöneticilerden destek görmeyen din

adamı Lizbon'a çağrılmış ve eylemini durdurmak zorunda kalmıştır. 1484 ve 1490 yıllarında yaz ayları boyunca Lizbon'da Yahudi karşıtı ayaklanmaların çıkma ihtimalinden korkulmuş ancak Yahudi mahallelerinin girişlerine güvenlik birimlerinin yerleştirilmesiyle sükûnet sürdürülmüştür. Ayrıca kapalı olan mahalleler sahip oldukları duvarlar ve kapı sayesinde belirli dönemlerde Hristiyan çetelerin saldırılarından korunmuşlardır.

Sonuç olarak krallığın kuruluşundan itibaren Papalık ve din adamları tarafından dayatılmaya çalışılan dinsel arka plana sahip Yahudi karşıtı politikalar kralların tutumunun da etkisiyle ilk yüzyıllarda halkta karşılık bulmamıştır. Ancak din adamlarının nüfuzu sonraki yüzyıllarda güçlenmiş, ayrıştırıcı politikaları krallar tarafından uygulandıkça halk üzerindeki etkileri de artmıştır. Yahudilerin faizcilik yapmaları ve Hristiyan halkın fakirleşmesi de onlara karşı olan düşünceleri güçlendirmiştir. Avrupa'nın diğer krallıklarına kıyasla Portekiz'de Yahudi karşıtı eylemler daha az görülmüş olsa da bir ayrışma süreci başlamış ve bu ayrışma kovulma fermanına kadar artarak devam etmiştir.¹⁹⁴

2.6. Kovulma Fermanı, Sürgün ve Göç

O Príncipe Perfeito yani mükemmel prens olarak tanınan II. João 1481 ve 1495 yılları arasında hüküm sürmüştür. Portekizli tarihçiler tarafından Portekiz'in ilk modern kralı olarak nitelendirilir. Tahta çıktığı andan itibaren babası V. Afonso döneminde zayıflayan krallığı güçlendirmek için büyük çaba sarf etmiştir.¹⁹⁵ Kendi hükümetini kurarak krallığı merkezileştirmek istemiş, bu çerçevede babasının bakanlarını ve çalışanlarını görevden almış ve rakibi Bragança Dükü Fernando'nun çevresinde toplanan Yahudi ve Hristiyan aristokrasisine karşı genel bir takip başlatmıştır. Haziran 1483'te idam edilen dükün yakın arkadaşı ve Yahudi toplumunun ileri gelenlerinden olan Isaac Abravanel, bir süvari alayı sayesinde tasfiyelerden kurtulmuştur. II. João'nun kendisini yok etme planlarının son dakikasında uyarılan eski baş sayman şafaktan önce Lizbon'dan ayrılmış ve kralın askerlerinden kaçmayı

¹⁹⁴ Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, s. 35-43.

¹⁹⁵ François Soyer, "King João II of Portugal "O Príncipe Perfeito" and the Jews (1481-1495)", *Sefarad*, No: 69:1, 2009, s. 75-76.

başarmıştır. Tagus boyunca çölde bütün gün at sürerek Kastilya'da bulunan Segura de la Orden bölgesine gece yarısı ulaşmış, Kastilya yönetimine sığınmıştır. Yönetimin başında olan Katolik monarklar ona Portekiz'de sahip olduğu gibi önemli görevler vermişlerdir.¹⁹⁶ Burada dikkat edilmesi gereken nokta II. João'nun ona karşı bu tavrının Yahudi olmasından dolayı değil, karşı tarafta yer alması sebebiyle olduğunun anlaşılmasıdır.

Merkeziyetçi kral II. João, saraydaki Yahudilerin sahip olduğu bazı ayrıcalıkları kaldırarak Yahudi karşıtı birçok yaptırıma onay vermiştir. Örneğin 1481 Kasım'ında Évora'da gerçekleştirilen parlamento toplantısında Yahudilerin ipek yerine alt sosyal statülerini yansıtacak yünden yapılan daha mütevazı kıyafetler giymelerini emretmiştir. Bir diğer karar 1490'da Évora'daki parlamentolarda Hristiyanlık inancına geçen kölelerin belirli bir zaman içinde özgür bırakılmasının emredilmesidir. Kral bu uygulamalarla halkın ve parlamentonun taleplerini karşılamak istemiştir. II. João halk temsilcileriyle iyi ilişkilerini korumak için bu kararları kabul etmek durumunda kalmıştır ancak bu kararların ne kadar sıkı şekilde uygulandıklarını değerlendirmek zordur.

Halkı ve parlamentoyu memnun etmek için bu tarz politikalar üreten II. João Yahudiler aleyhine uyguladığı politikaların yanı sıra nakit para için birçok zengin Yahudi'ye büyük ayrıcalıklar sunarak onları yasal kısıtlamalardan muaf tutmuştur. Kralın Yahudilere bakışı Orta Çağ Hristiyanlarının Yahudilere karşı sahip olduğu önyargıdan farklı olmuştur. Onlara karşı pragmatik bir tutum sergilemiş, çıkarları doğrultusunda politika izlemiştir. Bu tutumunu yukarıda bahsedilen Isaac Abravanel olayında da görebilmekteyiz. Abravanel'in peşine düşen kral diğer Yahudi topluluklarına ya da görevlilerine bir zarar vermemiş, onlarla iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Bir diğer örneğe 1490 yılında düzenlenen bir parlamento toplantısında rastlamak mümkündür. Halk temsilcileri parlamentoda Yahudilerin iltizam usulüyle vergi toplamasına itiraz etmiş, ancak kral itirazı kabul etmeyerek bu işi Yahudilerin Hristiyanlardan daha iyi yaptığını belirtmiştir. Yine başka bir örnek Lizbon

¹⁹⁶ Wilke, *História Dos Judeus Portugueses*, s. 28.

Yahudilerine karşı çeşitli şiddet olaylarının haberini alan kralın şehrin belediye konseyinde temsilcilere Yahudilerin korunması emrini vermesidir.¹⁹⁷

Yahudilere karşı pragmatik bir politika izleyen kral, onları kamu görevlerini üstlenmekten mahrum etmemek konusunda çok titiz davranmıştır. Kaldırılan ayrıcalıklarına rağmen Samuel Benazo, kraliyet terzileri Isaac Brachelam ve Abraão Abet gibi isimler her zaman konseyde ve sarayda yer almışlardır. Abraão Abet birkaç askerî seferde şövalyelik yapmıştır. Bunun yanı sıra Prens Infante Dom Henrique döneminde olduğu gibi Yahudiler Portekiz'in keşif hareketlerine dâhil olmuşlardır. II. João tarafından 1487'de Mao'da Ortadoğu'ya ve Hint Okyanusu'na gönderilen Pêro da Covilhã, iki Hristiyan ve usta hekim Moisés'in iş birliğiyle tasarlanan bir dünya haritası kullanmıştır. Yolculuğu sırasında haham Abraão de Beja ve José Sapateiro de Lamego gibi isimler ona yardım etmişlerdir. José Sapateiro de Lamego Hindistan'a yaptığı yolculukta Pêro da Covilhã'ya eşlik etmiş, haham Abraão de Beja ise Portekiz'e Portekizli denizcileri gelecekteki ticaret ve fetih yolculukları için etkin bir şekilde hazırlayacak mesajlar getirmiştir.¹⁹⁸

İspanya'da Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragon Kralı Fernando'nun evlenmesiyle yürütölmeye başlanan İspanya'yı tek bir devlet ve din altında birleştirme politikası önceki dönemlerde gerçekleşen Yahudi karşıtı hareketlerde olduğu gibi Portekiz'e doğru önemli bir göçe sebep olmuştur.¹⁹⁹ 1480'de İspanyol Engizisyonu faaliyete geçtiğinde 1391 katliamları sırasında zorla vaftiz edilen Yahudilerin soyundan gelen çok sayıda converso Portekiz'e sığınmıştır. François Soyer'in altını çizdiği gibi II. João'nun Portekiz Yahudileri ve İspanya'dan gelen Yahudilere karşı tutumu çok farklı olmuştur. Portekiz Yahudileri kralın mülkü²⁰⁰ sayılmış ve verdikleri ağır vergiler karşılığında kraliyet tarafından korunmuşlardır. Kastilya Krallığı'nda ise kralların Yahudilerle ilişkileri 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın başlarında ortaya çıkan conversolar yüzünden bozulmuştu. Converso kimliği krallarda Yahudilere karşı şüphe yaratmış ve onlarla aralarındaki güveni kırmıştır. Portekiz ve Kastilya

¹⁹⁷ Soyer, "King João II of Portugal "O Príncipe Perfeito" and the Jews (1481-1495)", s. 79-80.

¹⁹⁸ Wilke, **História Dos Judeus Portugueses**, s. 28-29.

¹⁹⁹ Rui de Pina, **Crónica de D. João II**, Publicações Alfa, Lisboa, 1989, s. 135-139.

²⁰⁰ II. João fermanlarında Yahudiler için *cousa nosa* yani bizim mülkümüz ifadesini kullanmaktadır.

krallıklarındaki Yahudilerin durumunu farklılaştıran en önemli faktörlerden biri converso hususuydu ve Portekiz’de o dönemde Kastilya’daki gibi conversolar ortaya çıkmamıştı. 1482’de İspanyol engizisyonundan kaçan bu grup Portekiz Yahudilerinde converso karşıtı güdülerle ortaya çıkabilecek hareketlerden dolayı canlarına ve mallarına saldırılar olabileceği düşüncesiyle korku yaratmıştır. 20 Kasım 1484’te bir şikâyet dilekçesi alan II. João, Lizbon belediye konseyinde Yahudi topluluğunun korunması için önlemler alınmasını emretmiştir.²⁰¹

Halkın hoşnutsuzluğu ve baskısı nedeniyle Portekiz belediye yetkilileri İspanya’dan gelen bu gruplara atfedilen *sapkınlığı* araştırmaya başlamış, hatta onları kitleler halinde kovmuşlardır. Katolik hükümdarlar 3 Nisan 1487’de topraklarına sığınan İspanyol *judaizerleri*²⁰² engizisyoncu Torqumeada’nın temsilcilerine teslim etmeyi ve İslam ülkelerine nihai kaçışlarını önlemek için tedbir almayı tüm Katolik hükümdarlara zorunlu kılan papalık fermanını Papa VIII. Innocentus’tan almışlardır. İspanyol engizisyonunun kendi topraklarında aktif hale gelmesinden çekinen II. João, sınır dışı edilmeleri yasadışı ilan etmiş, 8 Nisan 1487’de *sapkınlığın* bastırılmasından sorumlu bir piskoposluk engizisyonu kurmuştur. Bu engizisyon Kastilyalı conversolara yönelik olmuş Portekizli Yahudileri etkilememiştir. Yahudi geleneklerini sürdürenlerden birkaç kişiye ölüm cezası uygulanırken, Lizbon’da onlara yardım ederek engizisyon mahkemelerine bildirmeyen Portekizli Yahudilere para cezası verilmiştir. Kral, 1488 yılının Ekim ayında diğer conversoların ülkeye girişini yasaklamıştır. 6 yıl sonra hala Portekiz’de bulunanların sınır dışı edilmesine yönelik karar alınmaya devam edilmektedir.

²⁰¹ Soyer, “King João II of Portugal “O Príncipe Perfeito” and the Jews (1481-1495)”, s. 77-78.

²⁰² Judaizer kelimesi Yahudi olmadıkları halde kısmen ya da tamamen Yahudiliğe uyan veya Yahudi olduklarını iddia eden kişiler için kullanılmaktadır. Cecil Roth, Yehuda Slutsky, “Judaizers”, **Encyclopaedia Judaica**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/philosophy-and-religion/bible/biblical-proper-names/judaizers#2587510450>, 14 Şubat 2023.

Resim 6: 1492 Kovulma Fermanı'nın bir kopyası

Kaynak: (Çevrimiçi)

https://en.wikipedia.org/wiki/Alhambra_Decree#/media/File:Alhambra_Decree.jpg, 5 Mayıs 2023.

31 Mart 1492'de Granada'nın Katolik hükümdarlar tarafından ele geçirilip Reconquista'nın tamamlanmasının ardından İspanya Yahudilerinin sınır dışı edilmesine ilişkin ferman imzalanmış ve bu fermanla Yahudilere vaftiz olma, sürgün ya da ölüm seçenekleri sunulmuştur. Göç etmeyi tercih eden Yahudilerin ayrılımları için son tarih 31 Temmuz 1492 olarak belirlenmiştir. Dönemin kaynakları göç edenlerin ya da Hristiyanlığa geçenlerin sayısına dair net bir bilgi sunamamakla beraber genel görüş İspanyol Yahudilerinin yarısının Hristiyanlığı benimsediğini varsaymaktadır. Ayrıca sürgün sonrasında İber Yarımadası'nı terk eden Yahudilerin sayısı konusunda İspanyol ve Yahudi tarihçiler arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. İspanyol tarihçi Luis Suárez Fernández, Kastilya Krallığı'nda yaşayan yaklaşık

100.000 Yahudi'nin göç ettiğini yazarken, bir diğer tarihçi Miguel Angel Ladero Quesada krallığa yapılan vergi ödemelerini baz alarak bu rakamı 75.000 olarak belirlemiştir. İspanyol tarihçilerin görüşlerinin aksine İsrailli tarihçi Yitzhak Baer, göç edenlerin sayısını 200.000'e dayandırmıştır.²⁰³ İki tarafın görüşlerinin yanı sıra Portekizli tarihçi J. Lúcio de Azevedo, o dönem için İber Yarımadası'nda yaşayan toplam Yahudi sayısını 235.000 olarak hesaplamış ve bu sayının 75.000'inin Portekiz'de yaşadığını öne sürmüştür. Ona göre kalan 160.000 Yahudi'nin 120.000'i Kastilya'dan Portekiz'e geçmiş, 40.000'i ise din değiştirmiş ya da yarımadayı terk ederek başka topraklara göç etmiştir.²⁰⁴

İber Yarımadası'nı terk edenler özellikle doğuya yönelmiş, çoğunlukla Akdeniz havzasında yer alan topraklara yerleşerek oralarda yeni yerleşimler kurmuşlardır. O dönem yaşamış Yahudi tarihçi Elihayu Kapsali, *Seder Eliyahu Zuta* isimli kroniğinde 1492 yılında İber Yarımadası'ndan kovulan Yahudilerin göç rotalarını Oran, Napoli, Portekiz ve Fas olmak üzere dört temel yönde sınıflandırmıştır.²⁰⁵ Yitzhak Baer göç eden 200.000 kişinin 120.000'inin komşu Portekiz Krallığı'na, kalan 80.000'inin ise Kuzey Afrika, İtalya ve Balkanlara göç ettiğini savunmuştur. Alisa Meyuhas Ginio da çıkarımları sonucu göç rotalarını Portekiz, Navarra, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, İtalya²⁰⁶ ve Osmanlı toprakları²⁰⁷ olarak belirlemiştir. Göç eden Yahudiler sinagoglarını, ibadet alanlarını, çalışma mekanlarını, mezarlıklarını ve evlerini geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca yanlarında altın, gümüş ve mücevher gibi değerli eşyalarını götürmelerine de izin verilmemiştir. Geride bıraktıkları mallar kraliyet, kilise ve yerel yönetimler arasında paylaştırılmıştır. Yahudiler maddi varlıklarını geride bırakmak zorunda kalsalar da kutsal kitaplarını, edebi eserlerini,

²⁰³ Alisa, Meyuhas Ginio, **Between Sepharad and Jerusalem: history, identity and memory of the Sephardim**, Brill, Leiden, 2015, s. 37-40, (Çevrimiçi) https://doi-org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/9789004279582_003, 24 Şubat 2023.

²⁰⁴ J. Lúcio de Azevedo, **Historia Dos Cristãos-Novos Portugueses**, s. 43.

²⁰⁵ Nuh Arslantaş, **Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 246-255.

²⁰⁶ O dönem İtalya'da siyasi birlik bulunmamaktadır ve Alisa Meyuhas Ginio İtalyan Yarımadası'nı kastetmektedir. Yarımada üzerinde belirlediği bölgeler Napoli, Roma, Ferrara, Venedik, Sardinya ve Sicilya'dır. Ginio, **Between Sepharad and Jerusalem: history, identity and memory of the Sephardim**, s. 54.

²⁰⁷ Osmanlı topraklarında Yahudilerin yerleştikleri şehirler; İstanbul, Selanik, Üsküp, Manastır, Belgrad, Edirne, Halep, Şam, Safed, Kudüs, Kahire'dir. Ginio, **a.g.e.**, s. 56.

müzik kültürlerini, yönetsel organizasyonlarını, zanaatlarını ve yaşam tarzlarını gittikleri yerlere götürmüşlerdir.²⁰⁸

Bahsedilen rotalar içinde en çok tercih edilen coğrafi yakınlığından dolayı kolay ulaşılabilir, daha az maliyetli ve daha güvenli olması sebebiyle Portekiz olmuştur. Coğrafi konumunun sağladığı bu avantajların yanı sıra dilsel, kültürel ve etnik yakınlık da Yahudiler için cezbedici olmuştur. Güvenli bir sığınak arayışı içinde olan Kastilya Yahudi toplulukları bahsedilen sebeplerden ötürü Lizbon'a önemli rabbinik otoriteleri Isaac Aboab ve önemli bir kişi olan Don Vidal Benveniste'yi göndermiştir. Onları yapmayı planladığı Fas seferinin finansmanı olarak gören II. João Yahudi heyetini memnuniyetle karşılamış, çok sayıda mülteciyi kişi başı 8 *cruzados*²⁰⁹ ücret karşılığında 8 ay süre için kabul etmeye hazır olduğunu belirterek onların yerleşimine onay vermiştir. Özellikle silah yapımı ve gemi inşasıyla meşgul olan bazı Yahudilerin ücret ödemediği yerleşmelerine izin verildiği bilinmektedir. Ayrıca kralın Yahudilere verdiği 8 aylık geçici süre sonunda 600 aile 100 *cruzados* karşılığında krallıkta kalabilmeyi başarmışlardır. Kral Kastilya'dan gelen Yahudiler için 5 yasal giriş noktası belirlemiş, bu noktalar dışında krallığa yasadışı olarak girip yakalananlar ve yasal olarak girdikleri halde ödemeleri gereken miktarı ödeyemeyenler köleleştirilerek krallığın hizmetine girmek zorunda kalmışlardır.²¹⁰ Kral bu köleleri Hristiyanlaştırmak amacıyla 19 Ekim 1492 tarihinde vaftiz olanlara çeşitli haklar verileceğini beyan etmiştir.²¹¹

Kralın Hristiyanlığa teşvik amaçlı yaptığı bu düzenlemenin yanında zorunlu vaftiz planlarının da olduğu bilinmektedir. Bu planları sürgünler arasındaki çocuklar

²⁰⁸ Ginio, **a.g.e.**, s. 44-56. Ayrıca 1492'de Kastilya Krallığı'nı terk edip daha sonra memleket hasreti, gittikleri yerlerdeki iklimin farklılığı ve arkada bıraktıkları mülklerini geri alma istekleri sebebiyle geri dönen Yahudiler de vardır. Kastilya yöneticilerinin geri dönüp Hristiyan olan Yahudilerden bazılarının mülklerini geri verdikleri bilinmektedir. Bkz: Haim Beinart, "Vuelta de judíos a España después de la expulsión." **Judíos, Sefarditas, Conversos: La expulsión de 1492 y sus consecuencias**, Ed. Ángel Alcalá, Ambito, Valladolid, 1995, s. 181-183.

²⁰⁹ Cruzado kelimesi Portekiz'de kullanılan bir altın para birimidir. Geoffrey C. Gunn, "Note on Weights and Currencies", **World Trade Systems of the East and West**, Brill, Leiden, 2017, (Çevrimiçi) <https://brill.com/view/book/9789004358560/front-9.xml>, 25 Şubat 2023.

²¹⁰ Kapsali Krallığa gizlice girmeye çalışırken yakalananların öldürüldüğünü, ödemeleri gereken miktarı ödemeyenlerin ise köleleştirildiğini yazmıştır.

²¹¹ Ginio, **Between Sepharad and Jerusalem: history, identity and memory of the Sephardim**, s. 46-47, Renée Levine Melammed, **A Question of Identity Iberian Conversos in Historical Perspective**, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 52-55.

ve yasal olarak giriş yapmalarına rağmen borçlarını ödeyemeyen Yahudilere yöneliktir. Portekizli vakanüvis Rui de Pina kralın saltanatını anlattığı kroniğinde 1493 yılında birçok Yahudi çocuğun São Tomé adasına sürgün edilerek orada vaftiz edildiğini yazmıştır.²¹² Bu olay Yahudi tarihçi ve hahamların eserlerinde de doğrulanmaktadır. Portekizli vakanüvisin ifadelerine ek olarak Kapsali, ailelerinden kopararak sürgün edilen çocukların 10-15 yaşlarında olduğunu belirtmiş, São Tomé’yi yılan, akrep ve timsahlarla dolu bir ada olarak tasvir etmiş ve oraya getirilen Yahudi çocukların vahşi hayvanlar tarafından parçalanarak hayatlarını kayb ettiklerini ifade etmiştir.²¹³ Portekiz kökenli marrano tarihçi Samuel Usque, Kapsali’ye benzer şekilde 1493 yılında Yahudi çocukların büyük kertenkelelere av olduğunu, sağ kalanların ise açlıktan ve terk edilmişlikten eriyip bittiklerini yazmıştır.²¹⁴ Bir diğer önemli isim Solomon ibn Verga ise São Tomé’yi *Islas Perdidas* yani kayıp adalar olarak tanımlamış ve birçok Yahudi çocuğun yolda ya da adaya ulaştıktan sonra timsahlar tarafından yenerek öldüğünü aktarmıştır.

Çeşitli bilgiler sunan söz konusu kaynaklarda ailelerinden alınarak adaya sürgün edilen çocukların sayısı belirsizdir. Yaygın görüşlerden biri 2.000 çocuğun sürüldüğü ancak 600 tanesinin hayatta kalabildiği yönündedir. Bu durumda o dönem tırmanışta olan sıtmanın etkisinin olduğu tahmin edilmektedir. Vaftiz edilen Yahudi çocukların adaya gönderilmesinin sebebi krallıkta artan Yahudi nüfusunu dengelemek ve adanın gelişimine katkı sağlamak olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra vaftiz edilen çocukların İber Yarımadası’ndaki bağlantılarının koparılmasıyla şüpheyle yaklaşılacak olan gizli Yahudilik durumu ortadan kalkmış olacaktı. Renée Levine Melammed’in ifadesiyle Portekiz kaynakları onlara karşı kötü bir muamele gerçekleşmediğini, aksine birçoğunun zenginleşerek güçlendiğini yansıtmaktadır.²¹⁵

Sayıları 60.000 ile 120.000 arasında tahmin edilen İspanyol Yahudilerinin Portekiz Krallığı’nda süregelen nüfus artışı taht değişimiyle sekteye uğramıştır. II.

²¹² Pina, *Crónica de D. João II*, s. 142.

²¹³ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali’nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, s. 246-250.

²¹⁴ Martin A. Cohen, *Samuel Usque’s Consolation for the Tribulations of Israel*, Varda Books, Skokie, 2002, s. 201-202.

²¹⁵ Melammed, *A Question of Identity Iberian Conversos in Historical Perspective*, s. 53.

João'nun ardından tahta çıkan kral Manuel ilk yılında Yahudilere karşı olumlu bir tutum sergilemiş, onlara yönelik kısıtlamalardan bazılarını kaldırmış ve daha önce köleleştirilen Yahudileri özgürleştirmiştir. Ancak saltanatının ikinci yılında siyasi gerekçelerle Yahudileri kovan bir ferman çıkarmıştır. Aralık 1496'da çıkarılan bu ferman Yahudilere krallığı terk etmeleri için Ekim 1497'ye kadar zaman tanımış ancak kovulma fermanına rağmen kral onların gitmelerini istememiştir. Katolik hükümdarlar Yahudilerden arındırılmış bir İber Yarımadası istemelerine rağmen Kral Manuel Yahudilerin topraklarından ayrılmasının krallık ekonomisine zarar vereceğini bilmekteydi. Fermanı çıkarma nedeni ise siyasi amaçları doğrultusunda Katolik hükümdarların en büyük kızı Prenses Isabella ile evlenmek istemesidir. Bu çerçevede Katolik hükümdarların İber Yarımadasını birleştirme politikasına uyması gerektiği için fermanı çıkarmak durumunda kalmıştır.

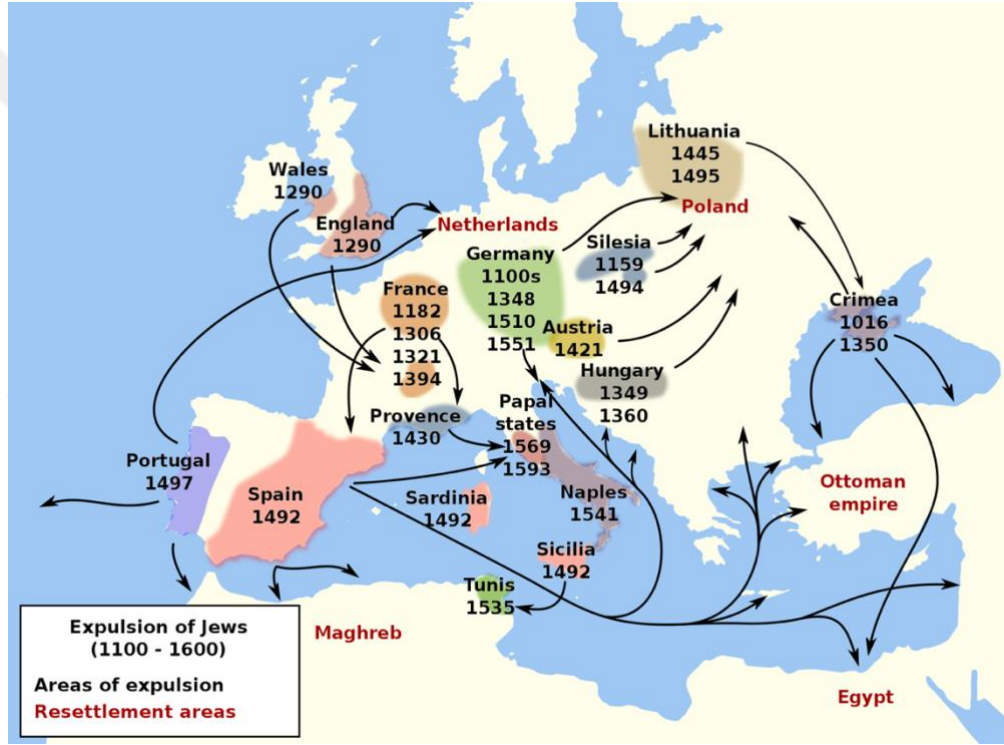
Kral çıkardığı fermanın ardından Portekiz topraklarını terk etmek isteyen Yahudilerin Lizbon'da toplanmalarını emrederek oradan istedikleri yere gitmelerine müsaade edeceğini beyan etmiştir. Buna rağmen çoğunluğun gitmesine izin vermeyerek onları himayesi altında tutmuştur. Kapsali'nin *Tanrı'nın terk ettiği şahsiyet* olarak betimlediği kral sinagoglara, dini eserlere ve mezarlıklara el konulmasını emretmiştir. Selefî II. João gibi çocukları ailelerinden ayırıp vaftiz ederek Hristiyan olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Kapsali bu çocukların 15-18 yaş aralığında²¹⁶, Yosef Hayim Yerushalmi 14 yaşın altında olduğunu ifade ederken Samuel Usque ise 25 yaşın altındaki tüm çocukların ailelerinden ayrıldığını belirtmiştir. Damião de Gois ise Kral Manuel dönemini anlattığı kroniğinde 14 yaşın altında ailelerinden koparılan çocukların krallığın farklı köyleri ve bölgelerine dağıtılarak Hristiyan inanç ve düşüncesi öğretilmek suretiyle yetiştirildiğini yazmıştır. Manuel döneminde kitlesel bir vaftiz hareketi görülme de özellikle Lizbon'da küçük gruplar üzerinden devam eden sürekli bir Hristiyanlaştırma vardır.²¹⁷

Daha önce belirtildiği gibi Kral Manuel krallığa ekonomik katkısı bulunan Yahudilerin Portekiz topraklarını terk etmesinden onları krallıkta tutarak

²¹⁶ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, s. 246-252.

²¹⁷ Melammed, *A Question of Identity Iberian Conversos in Historical Perspective*, s. 54.

Hristiyanlaştırmayı tercih etmiştir. Krallıkta kalan Yahudiler arasında İspanya'dan gelenler ya da Portekiz Yahudileri şeklinde bir ayrım yapılmamıştır. Kral Yahudilerin Hristiyanlığa geçmelerini teşvik etmek amacıyla din değiştirenlere belirli haklar verileceğini ve tolerans gösterileceğini beyan etmiştir. Hristiyanlığı yeni benimsemiş Yahudileri denetleyecek bir engizisyon mahkemesi öngörülmemiş, kanunlarda yeni ve eski Hristiyanlar arasında bir ayrım yapılmamıştır.²¹⁸ Kral, Hristiyanlığı yeni benimseyen Yahudilerin zamanla asimile olarak krallığın Katolik nüfusuna uyum sağlayacağını düşünmüştür.

Harita 6: Yahudilerin Göç Rotaları (1100-1600)

Kaynak: (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Alhambra_Decree#/media/File:Expulsion_judios-en.svg, 5 Mayıs 2023.

Renée Levine Melammed'in belirttiği gibi Katolik hükümdarlar tarafından çıkarılan kovulma fermanları onların saltanatının başlangıcından beri uyguladıkları politikalar sebebiyle tahmin edilebilirdi. İspanyol Yahudileri çıkarılan kovulma

²¹⁸ A.g.e., s. 55.

fermanının ardından daha güvenli buldukları Portekiz'e ve özellikle Akdeniz havzasında bulunan yeni topraklara göç etmişlerdir. Kısa zaman sonra 1496 yılında çıkarılan ferman ve Kral Manuel'in vaftiz politikası ise Yahudiler için beklemedik bir durum olmuştur. Vaftiz edilmeden Portekiz'den ayrılmayı başaran birçok Yahudi Kastilya Krallığı'nda olduğu gibi yüzyıllar boyunca yaşadıkları ve üst düzey görevlerde bulunarak hizmet ettikleri krallığı terk etmek durumunda kalmışlardır. Böylece Kastilya'nın ardından Portekiz'den de sürülen Yahudiler başta Kuzey Afrika, İtalya ve onlar için parlak bir dönemin başlayacağı Osmanlı topraklarına yönelerek kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır.²¹⁹

Resim 7: Yahudilerin kovuluşunu temsil eden bir eser (1497)

Kaynak: Alfredo Roque Gameiro, “The Banishment of the Jews”, Quadros da História de Portugal, 1917.

²¹⁹ Kovulma fermanlarının sebep olduğu göçlerin ardından 1506 yılında ortaya atılan bir kan iftirası sonucunda başkent Lizbon'da yeni Hristiyanlara karşı bir ayaklanma çıkmıştır. O sırada başkente olmayan Kral Manuel hızlıca başkente dönmüş, isyanı bastırmış ve isyancıları cezalandırmıştır. Bu olayın sonucunda kral belirli bir süre için yeni Hristiyanların Portekiz'den ayrılmalarına müsaade etmiştir. Bu durum İber Yarımadası'ndan dışarıya doğru yeni bir göç dalgası başlatmıştır. Ginio, *Between Sepharad and Jerusalem: history, identity and memory of the Sephardim*, s. 47.

Resim 8: Lizbon’da 1506 yılındaki katliamda hayatını kaybeden Yahudiler adına yapılan anıt

Kaynak: (Çevrimiçi)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4f/Homenagem_aos_Judeus_-_Massacre_de_Lisboa_de_1506.jpg, 5 Mayıs 2023.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARINDA YAHUDİLER

3.1. Kovulma Fermanlarından Önce Osmanlı Topraklarında Yahudiler

Türkler ve Yahudiler yaygın görüşün aksine 1492 yılında değil çok daha öncesinde birbirleriyle tanışmış, etkileşim halinde olmuşlardır. Yahudilerin Osmanlı Devleti kurulmadan önce Anadolu'da ve daha sonra Osmanlı topraklarına katılacak olan coğrafyadaki varlıklarına yönelik deliller bulunmaktadır. Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin 12. yüzyılda yazdığı seyahatnamesinde bahsedilen yerleri tasvir etmenin yanı sıra buralardaki Yahudi nüfusuna dair bilgiler de vermiştir. Benjamin'in seyahatnamesine göre o dönem Rumların başkenti olan İstanbul'da 2000 *Rabbini*²²⁰ Yahudi, 500 *Karaim*²²¹ bulunmaktadır. Seyahatnamede ayrıca İstanbul'un yanı sıra Selanik, Drama, Tekirdağ, Sakız Adası, Rodos, Kıbrıs ve birçok Ortadoğu şehrindeki Yahudi varlığından söz edilmektedir.²²²

1071 yılında Selçuklu Devleti'nin Malazgirt Meydan Muharebesi'ni kazanıp Anadolu'da hakimiyet kurması üzerine çok sayıda Yahudi Türk idaresine dahil olmuştur. Stanford Shaw'ın ifadesiyle Bizans zulmünden kaçan Yahudiler daha önce Ortadoğu ve İspanya'da olduğu gibi kendilerine hoşgörü ve refah sunan İslam yönetimini sevinçle karşılamışlardır. Bunun sonucunda binlerce Yahudi Selçuklulara yardım ederek onların hakimiyeti altına girmiştir.²²³ Diğer İslam topraklarında olduğu

²²⁰ Rabbani Yahudilik olarak da bilinen Rabbini Yahudilik Yahudiliğin ana akım formunu oluşturan dini harekettir. Sözlü ve Yazılı Yasa'nın her ikisini de kabul eder. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Rabbinic Judaism", *Encyclopedia Britannica*, September 10, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/Rabbinic-Judaism>, 27 Şubat 2023.

²²¹ Bu kelime Yahudilik'ten kaynaklanan ve hahamlık geleneğinin, özellikle Mişna ve Talmud'da derlenen Sözlü Yasa'nın bağlayıcı niteliğine karşı çıkarak yalnızca Tora'nın buyruklarını kabul eden cemaattir. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt II)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001, s. 311.

²²² Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 32-48.

²²³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 40.

gibi burada da Bizans zulmünden kaçarak Selçuklu Devleti'ne sığınan Yahudilere vergilerini ödemeleri karşılığında din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır.²²⁴ Hatta Selçuklu hükümdarlarından birinin Yahudi veziri olduğu iddia edilmektedir.²²⁵ Selçukluların ardından Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve genişlemesi ile bu süreç devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 13. yüzyılın sonu ya da 14. yüzyılın başında²²⁶ Anadolu'nun kuzeyinde kurulmuş, bir asır içinde hızla genişleyerek sınırlarını Balkanlara kadar genişletmiştir. Osmanlıların hızla devam eden fetih hareketleri Anadolu ve Balkanlardaki Yahudilerin durumunda büyük bir değişim yaratmıştır.²²⁷ Hristiyanlara boyun eğmekten, onlardan zulüm görmekten, onlar tarafından aşağılanmaktan ve onlara köle olmaktan bıkan Yahudiler Osmanlı fetihlerini desteklemişlerdir. Bizans İmparatorluğu'nun idari merkezlerinden biri olan Bursa'nın fethinde Yahudilerin Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e yardım ettikleri bilinmektedir. Orhan Bey fethin ardından şehrin nüfusunu arttırmak ve gelişimini sağlamak amacıyla Şam ve Edirne'den birçok Yahudi esnaf ve sanatkâr getirtmiş, Bursa'yı başkent yapmıştır. Yahudi nüfusunda kısa sürede meydana gelen artış sonucunda bir sinagoga ihtiyaç duyulmuştur. Orhan Bey fetih sürecinde kendisine yapılan yardımları mükafatlandırmak maksadıyla tarihi *Etz Ahayim* sinagogunun yenilenmesini emretmiştir. Yahudilerin bu sinagogun çevresinde yerleşim kurmalarıyla o bölge Bursa'da Yahudi mahallesi haline gelmiştir.

I. Murad, babası Orhan Bey'inkine benzer bir durumla karşı karşıya kalmış ve onunla paralel hareket etmiştir. Edirne'yi kuşatırken, o bölgede Bizans'ın zulmüne uğrayan küçük ve yoksul Yahudi topluluklarının desteğini almıştır. Edirne'yi fethedip başkent yaptıktan sonra, şehrin ekonomik gelişimi için Balkanlardaki Osmanlı

²²⁴ Moshe Sevilla-Sharon, **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1993, s. 29.

²²⁵ Naim A. Gülleryüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2012, s. 22.

²²⁶ Kuruluş yılının 1299 veya 1301 olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.

²²⁷ Walter F. Weiker, **Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey**, University Press of America/ Jerusalem Center for Public Affairs, Lanham, 1992, s. 27-28.

topraklarına sığınan *Aşkenaz*²²⁸ Yahudilerini getirtmiştir. Bursa'dakine benzer şekilde Yahudiler yeni başkente yerleşmiş ve bazı ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Edirne, o dönemde Avrupa'daki en büyük Yahudi yerleşimlerinden biri ve Yahudi dini ve kültürü için önemli bir merkez haline gelmiştir. Şehirdeki *yeşiva*²²⁹, ülkenin her köşesinden gelen öğrenciler için bir Yahudi eğitim merkezi olmuş, Edirne'deki hahambaşı da Rumeli'deki tüm Yahudi cemaatleri üzerinde otorite kazanmıştır.²³⁰

Yıldırım Bayezid döneminde Yahudilerin durumuyla ilgili pek fazla bilgi yoktur. Ankara Savaşı'nın kaybedilmesiyle başlayan fetret devrinden Çelebi Mehmed galip çıkmıştır. 1413-1421 yılları arasındaki saltanatında 17. yüzyıldan itibaren Yahudiler için çok önemli bir şehir haline gelecek olan İzmir Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Fethedildiği sırada çok fazla Yahudi barındırmayan İzmir, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi zamanla Yahudilerin nüfuslarını arttırdığı bir yer haline gelmiştir. Bu dönemde dikkat çeken bir gelişme ise Şeyh Bedrettin isyanıdır. Tanınmış bir dini kimlik olan bu kişi günümüz sosyalizmine benzeyen bir doktrin geliştirmiş ve görüşlerini hızlıca yaymıştır. En yakın adamı ise Manisalı Samuel adında bir Yahudi'ydі.²³¹ Bu kişi daha sonra din değiştirerek Torlak Kemal adını almış, Şeyh Bedrettin'in hareketine destek vermiştir. Bu hareket Osmanlı yönetimi tarafından bastırılrsa da toplumda büyük etki bırakmıştır. Moshe Sevilla-Sharon'un ifade ettiği gibi Bizans hakimiyetindeyken pasif kalan bir Yahudi'nin Osmanlı hakimiyetinin erken yıllarında olumlu ya da olumsuz anlamda bu kadar aktif rol oynaması Yahudi cemaatlerinin Osmanlı toplumuna çok kısa bir sürede entegre olduğunun işareti olarak nitelendirilebilir.²³²

²²⁸ İbranicede Almanya anlamına gelen Aşkenaz kelimesi Almanya ve Polonya kökenli Yahudiler için kullanılmaktadır. Günümüzde daha çok Orta ve Doğu Avrupalı Yahudiler için kullanılır. Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt I)**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001, s. 83.

²²⁹ Tora, Mişna ve Talmud gibi Yahudi metinlerinin ilerdi derecede incelendiği okullar olarak tanımlanabilir. Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt III)**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001, s. 783.

²³⁰ M. Franco, **Essai Sur L'Histoire Des Israelites De L'Empire Ottoman Depuis Les Origenes Jusqu'a Nos Jours**, Librairie A. Durlacher, Paris, 1897, s. 27-30, Avigdor Levy, **The Sephardim in the Ottoman Empire**, The Darwin Press, Princeton, 1992, s. 21-22, Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 31-33, Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 40-42, Gülleryüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 23-24.

²³¹ Avram Galanti de Manisalı Samuel'den bahseder ve onun varlığının o dönem Manisa'da bir Yahudi cemaati olduğunun kanıtı olduğunu ifade etmektedir. Avram Galanti, **Yahudiler ve Türkler: Tarihi, Siyasi Tetkik**, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s.8

²³² Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 34.

Çelebi Mehmed'den sonra tahta geçen II. Murad döneminde gayrimüslimlerden *garaba* adı verilen birlikler oluşturulmuştur. Uzun yıllar boyunca hizmet veren bu birliklere zamanla birçok Yahudi de katılmıştır. Birliklere katılmak istemeyenlerin ise bir bedel karşılığı askerlikten muaf kılındıkları ifade edilmektedir. Ayrıca Yahudiler Osmanlı Devleti'nin özellikle Avrupa ile savaşlarında başarılı olabilmeleri için yüksek meblağlar harcamışlardır. Bunun sebebi ise Osmanlı yönetimi altında dinlerini muhafaza edebileceklerini ve gelecek saldırılara karşı Osmanlıların onları savunacaklarını düşünmeleridir.²³³

II. Murad döneminde Aşkenaz Yahudi gruplarının Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Bu göçte dönemin önemli isimlerinden Haham Isaac Sarfati'nin yazdığı mektubun etkisi olmuştur.²³⁴ Sarfati Almanya'daki dindaşlarına yazdığı mektupta Osmanlı topraklarında yaşadıkları yerdekenden daha rahat bir yaşam sürebileceklerini, böyle iyi bir halk bulamayacaklarını söylemiş ve yolların güvenli olduğunu belirterek onları göç etmeye teşvik etmiştir. Onun bu çağrısı üzerine pek çok Yahudi aile Osmanlı topraklarına yerleşmiştir.²³⁵ Yahudilere karşı olumlu bir tutum takınan padişah zamanın en büyük tıp bilginlerinden olan İshak Paşa'yı hekimbaşı olarak görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra onu ve ailesini tüm vergilerden muaf tutan bir ferman çıkarmıştır. Bu kararıyla Yahudilerin saray doktoru olması geleneği başlamış ve bu gelenek kuşaklar boyunca devam etmiştir.²³⁶

Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlıların Yahudilere karşı olumlu tutumu ve hızla devam eden fetihleriyle birlikte topraklarındaki Yahudi nüfusu hızlı bir artış

²³³ Franco, *Essai Sur L'Histoire Des Israelites De L'Empire Ottoman Depuis Les Origenes Jusqu'a Nos Jours*, s. 30, Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 34-35, Güleryüz, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, s. 25.

²³⁴ Halil İncik Sarfati'nin mektubunun II. Murad dönemine değil, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğunu düşünmektedir. Bkz: Halil İncik, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth through the Twentieth Century*, Ed. Avigdor Levy, Syracuse University Press, Syracuse N.Y, 2002, s. 4-5, Halil İncik, *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History*, Gorgias Press, Piscataway, NJ, 2010, s. 107.

²³⁵ Galanti, *Yahudiler ve Türkler: Tarihi, Siyasi Tetkik*, s. 32, Steven Bowman, "Welcoming Immigrants and Refugees: Aspects of the Balkan Jewish Experience from Byzantine to Post-Ottoman Times", *Studies on Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics*, Ed. David F. Altabé, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher-Hermon Press, New York, 1996, s. 3-4.

²³⁶ Franco, *Essai Sur L'Histoire Des Israelites De L'Empire Ottoman Depuis Les Origenes Jusqu'a Nos Jours*, s. 30-31, Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 35.

göstermiştir. Bu artış bazen fethedilen topraklardaki Yahudilerin Osmanlı toplumunun parçası haline gelmesiyle, bazen de farklı bölgelerdeki Yahudilerin Hristiyan topraklarını terk edip Osmanlı topraklarına göç etmesiyle gerçekleşmiştir.²³⁷ II. Mehmed dönemine kadar olan fetih hareketleri Osmanlı fetret dönemi ile kesintiye uğrasa da Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olan İstanbul'un fethi Yahudiler için de büyük önem taşımaktadır ve onların durumunda değişiklikler meydana getirmiştir.

Minna Rozen'in saptamalarına göre fetihten önce İstanbul'da Yahudilerin yaşadığı iki büyük merkez bulunmaktaydı. Bunlardan ilki bugün Galata, Kasımpaşa ve Hasköy olarak adlandırdığımız bölgelerin kapladığı alandı. Yahudilerin ikinci yerleşim yeri ise Tudelalı Benjamin'in Pera olarak adlandırdığı bölgeydi.²³⁸ Benjamin'in yazdıklarına göre onun ziyareti sırasında Suriçi'nde hiç Yahudi bulunmamaktaydı çünkü Bizans yönetimi onları Haliç'in öteki yakasına sürmüştü.²³⁹ Ancak daha sonra Yahudilerin şehrin iç kısmına geri dönmelerine izin verilmiştir ve Osmanlı fethi öncesinde en önemli Yahudi mahallesi Suriçi'ndeki yerleşim yeridir.²⁴⁰ Osmanlıların İstanbul kuşatması sırasında Yahudilerin Osmanlılara karşı tutumu konusunda fikir birliği olmasa da Shaw İstanbul'un fethi sırasında kendilerine baskı yapan Bizans'tan kurtulma ihtimali karşısında heyecanlanan Yahudilerin Bursa ve Edirne'de olduğu gibi Osmanlıları desteklediğini, Fatih'in ordusunun Yahudilerin yaşadığı sokaklar üzerinden şehre girdiğini ifade etmiştir.²⁴¹ Sharon ise kuşatma sırasında durumlarından memnun olmayan Yahudilerin fiili olarak değil ancak Bizans yönetimiyle işbirliği yapmaktan kaçınarak Osmanlıların zaferini dolaylı olarak hızlandırdıklarını belirtmiştir. İstanbul Yahudilerinin Fatih'le gizli bir anlaşma

²³⁷ Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 192.

²³⁸ Minna Rozen Benjamin'in Pera olarak adlandırdığı bölgenin Haliç'in kuzey kıyısını karşıladığını ifade etmektedir. Minna Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5.

²³⁹ Benjamin ve Petachia, **Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, s. 36-37.

²⁴⁰ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 6. Minna Rozen Yahudilerin İstanbul'daki muhtemel yerleşim yerlerini çeşitli belgeleri değerlendirerek detaylı olarak tartışmıştır. Bkz.: Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 5-10.

²⁴¹ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 43. Minna Rozen bu konuda daha farklı bir tablo çizmektedir. Ona göre ordunun şehre Yahudilerin yaşadığı alandan girme ihtimali olsa da Osmanlılar Hristiyan-Yahudi ayrımı yapmamıştır. Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 9.

yaptığına dair görüşler de bulunmaktadır.²⁴² Anlaşmaya karşılık Fatih şehri fethettikten sonra Yahudilere özel bir statü tanımıştır. Fatih'in bu konuda çıkardığı fermana ulaşılmasa da alınan kararlar farklı dönemlerde Osmanlı padişahları tarafından tekrarlanmıştır.²⁴³

Fatih şehri fethettikten sonra İslam hukukunun öngördüğü üç günlük yağmayı bir güne düşürmüş, askerleri tarafından şehrin tahrip edilmesini engellemiş ve şehrin altyapısını iyileştirmeye yönelik uygulamalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda şehirde yeni camiler, medreseler, mektepler, hamamlar ve çarşılar açılmasını emretmiştir. İstanbul'u yeni imparatorluğunun merkezi yapmak isteyen Fatih, bu doğrultuda şehrin azalan nüfus sorununa çözüm bulmak amacıyla şehirden kaçan Hristiyan ve Yahudileri geri getirmeye yönelik politikalar izlemiştir.²⁴⁴ Onların kendi evlerinde yaşamalarına, kendi işlerinde çalışmalarına ve dini inançlarını sürdürmelerine izin vermiş, İstanbul'da yaşamalarını teşvik edici ayrıcalıklar tanımıştır.²⁴⁵ Buna ek olarak *sürgün*²⁴⁶ sistemi olarak bilinen uygulamayla imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşayan Yahudi ve Hristiyanları atölyelerde, zanaatkarlıkta ve ticarete çalışmak üzere şehre getirtmiştir. Onlara bu işleri yapmaları karşılığında ücretsiz konut ve vergi muafiyeti sağlamıştır. Şehrin azalan nüfusunu arttırmak ve sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimini desteklemek amaçlı uygulanan bu politika sadece gayrimüslimlere yönelik olmamış, ihtiyaca göre Müslümanlara da uygulanmıştır. Bu nüfus politikası sonucunda belirli bir kesim göçe mecbur bırakılarak

²⁴² Galanti Suriçi'nde Rumlarla birlikte yaşayan Yahudilerin buna cesaret edemeyeceğini ileri sürmüş ve bu durumun mümkün olmadığını belirtmiştir. Galanti, **Yahudiler ve Türkler: Tarihi, Siyasi Tetkik** s. 32-33.

²⁴³ Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 35. Sharon tekrarlanan fermanlara örnek olarak 1 Nisan 1604 tarihinde III. Mehmed tarafından yayınlanan bir fermanı göstermektedir. Bu ferman Fatih'in Yahudilerle 150 yıl önce yapmış olduğu anlaşmayı ve Yahudilerin elde ettikleri hakları doğrulayarak tekrar etmektedir. Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 35-36.

²⁴⁴ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi**, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2013, s. 265, 283.

²⁴⁵ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 43-45, Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 4-5. Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", **Dumbarton Oaks Papers**, No: 23/24, 1969-1970, s. 231-239.

²⁴⁶ Sürgün kelimesi bir kişi ya da topluluğun ceza vermek veya güvenlik tedbiri almak amacıyla kendi isteği dışında yaşadığı yerden başka bir yere gönderilerek orada ikamet etmeye zorlanmasıdır. Kelime aynı zamanda bu uygulamaya maruz kalan kişiyi ve gönderildiği yeri de ifade eder. Sürgün belirli bir süre için veya ömür boyu olabilir. Talip Türcan, "Sürgün", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2010, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/surgun>, 1 Mart 2023.

yerleri değiştirilmiştir.²⁴⁷ Fatih'in Yahudilere ayrıcalık tanınmasının bir başka nedeni ise sahip oldukları teknik ve zanaat bilgisinin yanı sıra onları şehre gelen Rumlara karşı dengeleyici bir unsur olarak kullanmak istemesiydi.²⁴⁸ Halil İncalcık'a göre ise Fatih şehirde ticaret yapan Venediklilerin şehri terk etmesiyle meydana gelen boşluğu güvendiği ve şehrin ekonomik gelişimine katkı sağlayacağına inandığı Yahudilerle doldurmak istemiştir.²⁴⁹

Sürgün politikası doğrultusunda yerleri değiştirilen Yahudiler konusunda gösterilecek en iyi örneklerden biri Selanik Yahudi cemaatidir. 1430'da Osmanlı topraklarına katılan Selanik'te yaşayan Yahudi cemaati İstanbul'un fethinden sonra sürgün politikası doğrultusunda İstanbul'a yerleştirilmiş, şehirde hiçbir Yahudi kalmamıştır. 1478 yılında gerçekleştirilen sayımda tahrir defterlerinde hiçbir Yahudi vergi mükellefinin kaydedilmemiş olması bu durumun kanıtı niteliğindedir. 1478 yılının ardından 1492'deki kovulma fermanına kadar şehirde Yahudi nüfusa rastlanmaması da muhtemeldir. 1492 yılından sonraki sayımlarda ise gelen göçler sebebiyle şehirdeki Yahudi nüfusu büyük bir artış göstermiştir.²⁵⁰

Fatih'in Yahudilere sunduğu ayrıcalıklar ve onlarla olan iyi ilişkileri Kapsali'nin kroniğine de yansımıştır. Kapsali Fatih'in Yahudileri çok sevdiğini kroniğinde birçok kez dile getirmiş, İstanbul'un fethinin ardından onları birlikte yaşamak üzere İstanbul'a davet ettiğini yazmıştır. Bu davetinin yanı sıra onlara şehirde istedikleri yere yerleşme, ticaret yapma ve mülk edinme özgürlüğü sunduğunu belirtmiştir. Sunulan bu özgürlükler üzerine pek çok Yahudi İstanbul'a yerleşmiş,

²⁴⁷ Joseph Hacker, "The *Sürgün* System and Jewish Society in the Ottoman Empire During the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", **Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership**, Ed. Aron Rodrigue, Indiana University Press, Bloomington, 1994, s. 1-6. Sürgün politikası ceza ve güvenlik tedbirinin yanı sıra Fatih'in yaptığı gibi şehri kalkındırmak amaçlı da uygulanmıştır. Joseph Hacker'in dipnotta verilen eseri bu ifadeyi desteklemektedir ve detaylı bilgi için okunabilir.

²⁴⁸ Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 36. Fatih'in Yahudilere karşı tutumunun Rumlardan farklı olmadığını savunan görüşlerde bulunmaktadır. Bkz.: Andrew J. Schoenfeld, "Romaniote and Sephardic Jews in the Ottoman Era", **Journal of Modern Hellenism**, No:23-24, 2006-2007, s. 19.

²⁴⁹ İncalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 5-6, İncalcık, **From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History**, s. 107-108.

²⁵⁰ Heath W. Lowry, **Defterology Revisited: Studies on 15th and 16th Century Ottoman Society**, Gorgias Press, Piscataway, 2010, s. 209-219. (Çevrimiçi) <https://www-degruyter-com.ezproxy.haifa.ac.il/document/doi/10.31826/9781463226053-011/html>, 1 Mart 2023. Minna Rozen, **Facing the Sea: The Jews of Salonika in the Ottoman Era (1430-1912)**, y.y., Afula, 2011, s. 3.

Bizans döneminde İstanbul'da iki veya üç Yahudi cemaati varken bu sayı hızla artmıştır. Fatih'in Yahudilere inanç özgürlüğü tanıdığını da ekleyen Kapsali, onun hoşgörüsünü ve onlara kol kanat gerdiğini vurgulamıştır. Tüm bunlara ek olarak o dönem Yahudilerin saraya rahatlıkla girip çıktığını, o dönem sarayda birçok hekim bulunduğunu ve Yahudilerin bürokrasinin farklı konumlarında yer aldığını ifade etmiştir.²⁵¹ Bu isimlere örnek olarak II. Murad döneminde sarayda çalışmaya başlayan Hekim Yakup verilebilir. Müslümanlığı kabul etmeden önce Yahudi olan ve Maestro Jacopo olarak bilinen bu kişi, hekimliğin yanı sıra Fatih'in defterdarlığını üstlenmiş ve diplomatik hizmetlerde bulunmuştur. Tüm bu hizmetlerine karşılık padişah ona ve ailesine vergi muafiyeti tanımıştır.²⁵²

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün ardından oğulları Cem ve Bayezid arasında taht mücadelesi gerçekleşmiştir. Bu mücadelenin sonucunda Bayezid galip gelerek tahta çıkmayı başarmıştır. Barışsever, merhametli, hoşgörülü ve temkinli kişilik özellikleriyle bilinen padişahın saltanat döneminde²⁵³ Yahudiler İspanya ve Portekiz'den kovulmuş, padişahın bu olaya karşı yaklaşımı sebebiyle Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Böylece Sefarad Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihi başlamıştır.

3.2. Padişah ve Osmanlı Toplumunun Yahudi Göçüne Karşı Tutumu

1492 yılı batı tarih yazımında çağ değişimini gösteren bir tarihtir. Bu tarihte İber Yarımadası'nda alınan kararlar tüm dünyayı etkilemiş, büyük değişikliklere yol açmıştır. Kristof Kolomb'un Amerika kıtasına ayak basması yeni bir dünya düzenini başlatmış, Reconquista'nın tamamlanarak Hristiyanların İber Yarımadası'nın

²⁵¹ Arslantaş, **Türkler ve Yahudiler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme**, s. 257-259.

²⁵² Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 37. Hekim Yakup'un yanı sıra Moshe Kapsali ve Mordehay Komtino İstanbul Yahudi cemaatinin önemli isimlerindendir. Franco, **Essai Sur L'Histoire Des Israelites De L'Empire Ottoman Depuis Les Origenes Jusqu'a Nos Jours**, s. 32-33. Özellikle Moshe Kapsali'nin İstanbul'un en önemli hahamı olduğu belirtilmektedir ve tartışmalı olsa da divan üyesi olduğu iddia edilmektedir. Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 37-38.

²⁵³ II. Bayezid döneminin siyasi gelişmeleri ve padişahın kişiliğiyle ilgili bilgiler için bkz: Selahattin Tansel, **Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

kontrolünü ele geçirmesi coğrafyanın sosyokültürel yapısını değiştirmiştir. Kral Fernando ve Kraliçe Isabella'nın İber Yarımadası'nı birleştirme ve Hristiyanlaştırma politikaları doğrultusunda aldıkları Yahudi ve Müslümanları sürgün kararı, yarattığı nüfus hareketliliğiyle büyük bir coğrafyanın demografik yapısını değiştirmiştir.

Kovulma Fermanları, Sürgün ve Göç bölümünde aktarıldığı gibi İber Yarımadası'nı terk eden Yahudilerin birçoğu doğuya yönelmiş, çoğunlukla Akdeniz havzasında yer alan topraklara yerleşmişlerdi. Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Osmanlı toprakları bu bölgelerin en çok tercih edilenleriydi. Dönemin Osmanlı padişahı II. Bayezid'in tavrı Yahudilerin kaderini büyük ölçüde değiştirmiştir. Kovulan Yahudilere merhamet gösteren Bayezid, onlar için ülkesinin kapılarını ardına kadar açmıştır.

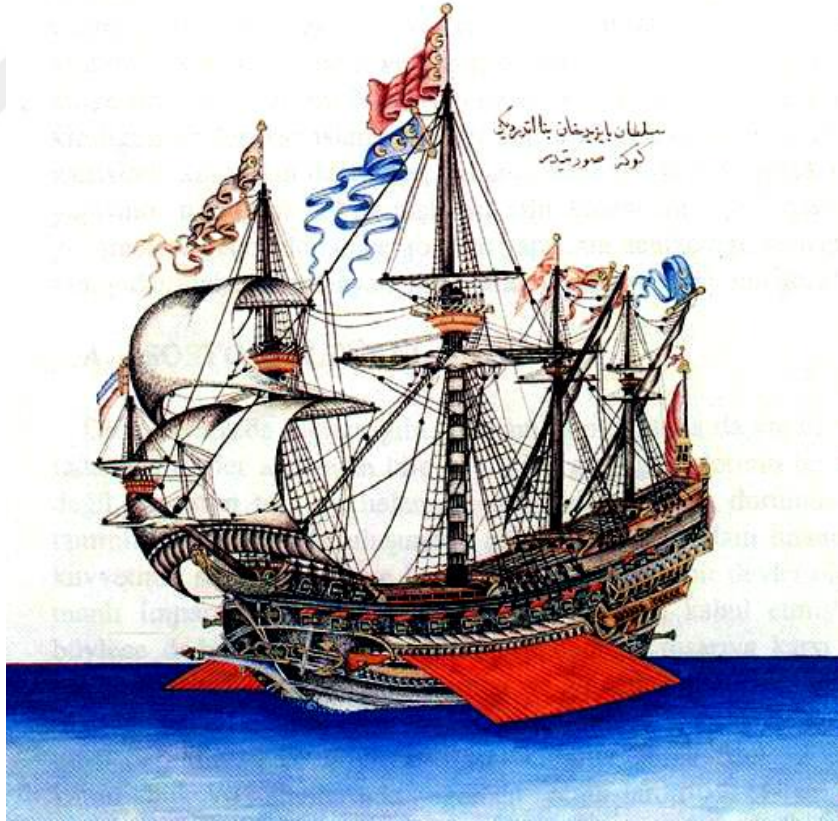

Resim 9: Levni tarafından yapılan II. Bayezid minyatürü

Kaynak: (Çevrimiçi)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Levni._Portrait_of_Bayezid_II._1703-30_Topkapi_Saray_museum.jpg, 3 Mayıs 2023.

Padişahın ve Osmanlı toplumunun Yahudi göçlerine karşı tutumu konusunda başvurulacak en önemli kaynaklardan biri Kapsalı'nın kroniğidir. Döneme tanıklık eden Kapsalı'nın birincil kaynak niteliğinde olan kroniğinde sürgün döneminde farklı coğrafyalara dağılan birçok Yahudi'nin Akdeniz'in liman kentlerinde köle, esir ve cariyeye konumuna geldiğinden ve aynı aileye mensup bireylerin satılarak ya da başka yollarla birbirlerinden ayrıldıklarından bahsedilir. Bu ayrışma sonucu Osmanlı sultanı II. Bayezid'in Kastilya, Sicilya, Portekiz, Napoli ve Aragon gibi farklı bölgelerden Osmanlı topraklarına gelen Yahudileri kabul ettiğı ifade edilir. Padişahın bu tutumunun bir sonucu olarak sürülen Yahudilerin çoğı kendilerine merhamet ve şefkat gösteren güvenli bir sığınak olarak gördükleri Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir.

Resim 10: “Göke” (1495), Kemal Reis'in sancak gemisini temsili bir minyatür

Kaynak: (Çevrimiçi)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Göke_\(1495\)_the_flagship_of_Kemal_Reis.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Göke_(1495)_the_flagship_of_Kemal_Reis.jpg) , 3 Mayıs 2023.

II. Bayezid Yahudileri kabul etmenin ötesinde güvenli bir şekilde Osmanlı topraklarına ulaşmaları için çaba sarf etmiştir. Padişahın talimatıyla Kemal Reis kumandasındaki Osmanlı kadırgaları Cádiz ve Sevilla limanlarında bekleyen göçmenleri Osmanlı kıyılarına taşımışlardır. İlk gruplar İstanbul, Edirne, Selanik şehirlerine yerleşmişlerdir. Daha sonra İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya, Patros, Korfu, Larissa ve Manastır gibi şehirler de önemli Yahudi merkezleri haline gelmiştir. Padişah Osmanlı topraklarına göç eden Yahudilerin rahat etmeleri için eyalet yöneticilerine fermanlar göndererek yerleşimlerine izin verilmesini ve onlara iyi davranılmasını emretmiş, bu hükmüne uymayanların ölümle cezalandırılacağını beyan etmiştir. Sultanın buyruğu sayesinde Osmanlı topraklarına gelen hiçbir Yahudi geri çevrilmemiş, huzurlu bir şekilde yaşamaları için imkanlar seferber edilmiştir.

Resim 11: Sultan'ın Yahudileri kabulüne yönelik temsili bir minyatür

Kaynak: Mevlüt Akyıldız, Welcome 114 x 146 cm. Oil on canvas. 1988.

Kapsali kroniğinde İber Yarımadası'nda Hristiyanların Yahudilere zulmünü detaylıca aktardıktan sonra Fas ve Osmanlı gibi Müslümanlarca yönetilen ülkelerde Yahudilere gösterilen merhamete vurgu yapmıştır. Şartların oluşması durumunda ilk fırsatta Hristiyanlar tarafından Yahudilere tekrar zulmedileceğini düşünmekle beraber Yahudilere kucak açan Osmanlı padişahının onları kabul etmemiş olması durumunda Yahudi halkının yok olacağına inanmıştır. II. Bayezid'in onlara sevgiyle ve cömertçe yaklaşarak yerleştikleri yerlerde çoğalmalarını, koyunları için ağıllar yapmalarını ve Osmanlı topraklarında istedikleri gibi yaşamalarını söyleyerek yardım ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türklerin muhteşem bir sultana sahip olduğunu belirterek onun için dua etmiştir.

Yahudi tarihçi kendi döneminde Yahudileri süren İspanya kralının torununun Yahudileri geri dönmek üzere İspanya'ya davet ettiğini ancak Osmanlı topraklarında rahat bir şekilde hayatlarını sürdüren Yahudilerin hiçbir şekilde dönmek istemediklerini yazmıştır. Bölümün sonunda ise Türklerin Yahudilere yaptıkları iyiliklere tekrar değinerek minnetini ifade etmiştir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid'in Yahudilere merhametli davrandıklarını, dağılan Yahudileri bir araya topladıklarını ve onlara güvenli bir sığınak sunarak ülkenin nimetlerini paylaştıklarını söylemiştir. Eserinde kullandığı dil Tevrat'tan birçok referans içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sürgün edilen Yahudilerin servetlerini geride bıraktıkları ve yolda korsanlar tarafından soyuldukları önceki bölümlerde ifade edilmişti. Maddi varlıklarını geride bırakmalarına rağmen İber Yarımadası'nda edindikleri bilgi, birikim ve yetenekleriyle yeni yerleştikleri topraklarda sultanlara hizmet etmişlerdir. Sanat, ticaret, hekimlik, matbaacılık, ateşli silah üretimi, tekstil boyama ve dokuma, dericilik ve bakırcılık gibi alanlarda uzman olan Sefaradlar, yükseliş döneminde olan imparatorluğun çeşitli ihtiyaçlarını giderme noktasında büyük katkı sağlamışlardır. II. Bayezid, babası

Fatih'in şehri kalkındırma konusunda Yahudilere güvendiği gibi onların becerilerine güvenmiş, İspanya Kralı Ferdinand'ı Yahudileri kovarak kendi ülkesini fakirleştirip Osmanlı'yı zenginleştirdiği konusunda eleştirmiştir.

Padişahın Yahudilere karşı olumlu yaklaşımına paralel şekilde Osmanlı toplumu da göçmenleri misafirperverce karşılamıştır. Kapsali kroniğinde göçmenlere karşı tutumları hususunda Napoli halkı ve Osmanlı toplumu arasında bir kıyaslama yapmıştır. Bu çerçevede Napoli halkının Yahudileri hastalık getirmekle suçlayarak yöneticilerine onların şehirden çıkarılması hususunda baskı yaptığını, Osmanlı toplumunun ise yeni gelen Yahudilere büyük bir hoşgörü ve misafirperverlik gösterdiğini kaydetmiştir.

Padişah ve Osmanlı toplumunun yanı sıra yerli Yahudi cemaatleri de *Yahudi Yahudi'nin kefilidir*²⁵⁴ anlayışıyla yeni gelen dindaşlarına destek olmuş, onların ihtiyaçlarını gidermek için uğraşmışlardır. Osmanlı topraklarına gelmeden önce 1492 yılında İber Yarımadası'ndan sürülmelerinin ilk aşamasında sürgünlerin gittikleri yerlerden biri olan Oran'da halk, yeni gelen on binlerce Yahudi'ye yardım etmiş ve yerleşmeleri konusunda kolaylık sağlamışlardır. Benzer şekilde Aragón, Valencia ve Kastilya'dan sürgün edilen Yahudilerin önemli bir bölümü İtalya'nın Napoli kentine vardığında kentteki Yahudiler gemi ücretini ödeyemeyen dindaşlarının önemli bir kısmının esaret bedelini ödeyerek onları kurtarmışlardır. Bu durum Osmanlı topraklarında da benzer şekilde seyretmiştir. Yerli Yahudi cemaatleri sürgün edilen dindaşlarını yeni vatanlarına yerleştirmek için her türlü çabayı sarf etmişlerdir. Kapsali, İstanbul'da farklı cemaatleri dolaşarak Moshe Kapsali'nin²⁵⁵ Yahudilerin azat

²⁵⁴ Talmud Shevuot 39a: 22, (Çevrimiçi) https://www.sefaria.org/Shevuot.39a.22?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi&vside=Wikisource_Talmud_Bavli&with=Translation%20Open&lang2=en 9 Mart 2023.

²⁵⁵ Moshe Kapsali Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi toplumunun liderliğini yapan kişidir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden önce Bizans döneminde de aynı görevi üstlenmekteydi. Fatih İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'na son verdiğinde onun görevini sürdürmesini uygun görmüştür. Aksel Erbahar, "Capsali, Moses ben Elijah, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Executive Editor Norman A. Stillman, 2010, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0004960, 04 Mart 2023.

 cretleri ve diğ er ihtiyaçlarının karşılanması için olağanüstü çaba sarf ettiğini belirtmiştir.²⁵⁶

Yukarıda ifade edildiği gibi Sultan Bayezid'in Yahudilerin rahatı için gerekli her şeyin yapılması hususundaki emri, Osmanlı toplumunun misafirperverliği ve yerli Yahudi cemaatlerinin göçmenlerin yeni vatanlarına yerleşebilmeleri için gösterdikleri çaba yeni Yahudi grupları için teşvik edici olmuş, sonraki dönemlerde Osmanlı topraklarına kitle g  leri devam etmiştir. İlerleyen yıllarda Napoli, Messina, Avlonya, Korfu, Calabria, Sicilya ve Apulia'dan gelen gruplar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Kapsali'nin ifadelerine ek olarak döneme tanıklık etmiş başka Yahudiler de Osmanlı İmparatorluğu'nun rahatlığından bahsederek Yahudilerin bu topraklara g  n  teşvik etmişlerdir. Bu hususta Selanik'te yaşayan Provence asıllı Yahudilerin 16. yüzyıl başlarında Provence'dan kovulan dindaşlarına yönelik mektubu dikkat çekicidir. Mektupta sınır dışı edilen Yahudiler *barış ve özgürlüğün hüküm sürdüğü* Osmanlı topraklarına davet edilmektedir.²⁵⁷ Benzer şekilde Portekizli tarihçi Samuel Usque *Consola    s Tribula  es de Israel* adlı eserinde Osmanlı toplumunun rahatlığını vurgulayarak dindaşlarına Osmanlı topraklarında inançlarını sürdürmekte  zg r olacaklarını söylemiştir. Selanik şehrine özel bir önem atfetmiş ve bu şehri İsrail'in anası olarak nitelendirmiştir. Selanik'in tarihinden ve doğal güzelliklerinden etkilenmiş, bu şehrin göç eden Yahudileri sevgi ve şefkatle kucakladığını belirtmiştir.²⁵⁸ 16. yüzyılın başında Selanik'te doğan ve önemli hahamlardan biri olan Samuel de Medina da Samuel Usque'a benzer şekilde Selanik'i merkez bir Yahudi şehri olarak tasvir etmiş, Osmanlıların yönetimi hakkında olumlu bir tablo çizmiştir.²⁵⁹

²⁵⁶ Arslantaş, **Türkler ve Yahudiler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme**, s. 270-274.

²⁵⁷ Ester Benbassa, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)**,  ev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 86.

²⁵⁸ Cohen, **Samuel Usque's Consolation for the Tribulations of Israel**, s. 211-212. Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950**,  ev. Gül Çağalı Güven, Alfa, İstanbul, 2020, s. 76.

²⁵⁹ Morris S. Goodblatt, **Jewish Life in Turkey in the XVIth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel de Medina**, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1952, s.8, 118-119.

Ortaya konulan ifadelerden anlaşılacağı üzere dönemin padişahı II. Bayezid Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçünü olumlu şekilde karşılayıp onların yerleşimine yardımcı olmak için elinden geleni yapmıştır. Padişahın Yahudileri kabul etmesini çeşitli nedenlere dayanarak değerlendirmek faydalı olacaktır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı Yahudilerin kabul edilmesine ve Osmanlı topraklarına yerleşmesine uygundur. Zulümden kaçarak Osmanlı topraklarına gelen ve buradaki kurallara uyan Yahudiler zimmi statüsünde kabul edilir. Bu statü onlara korunma ve inançlarını sürdürme güvencesi verir. İslam hukukunda yer alan bu anlayış padişahlar tarafından benimsenmiş ve devlet politikasına yansımıştır. Yurtlarından sürülerek göç etmek zorunda bırakılan Yahudilerin Hristiyanlardan farklı olarak gelecekte bir ayaklanmaya sebep olma ihtimalleri düşüktü. Bu durumun da Yahudilerin kabulünü kolaylaştırdığı düşünülebilir. İnalcık'ın Osmanlı Devlet geleneğiyle ilgili vurguladığı bir diğer nokta ise İslam'ın yanı sıra Türklerin Orta Asya törelerinden gelen yönetim anlayışıdır. Avrasya bozkır imparatorluklarında beceri ve zenginlikleriyle imparatorluğa katkı sağlayan kişilere değer verilmiş ve korunmuşlardır. Özellikle gezgin tüccarlardan oluşan bu kişiler hükümdarlığı zenginleştirmeleri ve bilgi sağlamaları sebebiyle ilgi görmüşlerdir. Bu noktada Osmanlı sultanlarının Orta Asya'daki Türk-Moğol hükümdarları gibi hareket ettikleri söylenebilir.²⁶⁰

Göçlerin ardından nüfusun artmasıyla birlikte devletin elde edeceği vergi gelirlerinin artacağı ve ticaretin canlanacağı fikri de Osmanlılar için cezbedici olmuş olabilir. Nitekim padişah II. Bayezid'in İspanya Kralı Ferdinand'ın Yahudileri kovmasının ardından "Bu Krala (Ferdinand) nasıl akıllı ve uslu diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor."²⁶¹ demesi de bunun bir göstergesi olabilir. Osmanlıların bu konuda pragmatik düşünmüş olması muhtemeldir. Ancak göç eden Yahudilerin zengin oldukları ve padişahın onları servetleri için kabul ettikleri görüşü gerçeği yansıtmamaktadır.²⁶² Çünkü sürgüne maruz kalan Yahudiler

²⁶⁰ İnalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 6-7, İnalcık, **From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History**, s. 108-109.

²⁶¹ Gülleryüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 40.

²⁶² Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 67-69

varlıklarını İber Yarımadası'nda bırakmak zorunda kalmışlardır. Buna rağmen bilgi, birikim ve becerilerini yanlarında getirmişlerdir.

İnalcık'ın Osmanlı-Yahudi yakınlaşmasının başlamasında etkili gördüğü bir diğer neden ise her iki tarafın da Hristiyanlarla mücadelesidir. Türkler ve Hristiyanların mücadelesi özellikle Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra zirveye çıkmış, Papa bu olay üzerine Türklere karşı haçlı birliği kurmak için çaba sarf etmiştir. 1492 yılında ise Reconquista'nın tamamlanarak Hristiyanların İber Yarımadası'ndaki hakimiyeti ele geçirmesiyle farklı bir dönem başlamış, Yahudi ve Müslümanlar yaşadıkları yeri terk etmek, vaftiz olmak ya da ölüm seçenekleri arasında tercih yapmaya mecbur bırakılmışlardır. Bu hususta Yahudi ve Müslümanların Hristiyanlara karşı ortak bir paydada buluşması aralarında bir iş birliği yaratmış, Osmanlılar da sürülen Müslümanlar ve Yahudiler arasında ayırım yapmamışlardır.²⁶³ Tüm bu sebeplerin yanında II. Bayezid'in hoşgörülü ve merhametli kişiliği daha az etkili olmakla beraber diğer sebepler arasına eklenebilir.

3.3. Osmanlı Topraklarındaki Yerleşim Yerleri ve Nüfusları

Önceki bölümlerde Yahudilerin Osmanlı topraklarında hangi bölgelere yerleştiklerine dair bazı bilgiler verilmişti. Konuya dair kaynakların sunduğu bilgiler göç eden Yahudilerin yerleştikleri en büyük şehirlerin İstanbul, Edirne ve Selanik olduğunu kaydetmiştir. Daha sonra İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya, Patros, Korfu, Larissa ve Manastır gibi şehirler de önemli Yahudi merkezleri haline gelmiştir.²⁶⁴ Alisa Meyuhas Ginio ise Osmanlı topraklarında Yahudilerin yerleştikleri şehirleri İstanbul, Selanik, Üsküp, Manastır, Belgrad, Edirne, Halep, Şam, Safed, Kudüs, Kahire olarak ifade etmiştir.

Mark Alan Epstein'ın *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* adlı kitabı Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin nüfus ve yerleşimlerine yönelik en önemli eserlerdendir ve konuyla ilgili

²⁶³ İnalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 3-4, İnalcık, **From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History**, s. 106.

²⁶⁴ Güleriyüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s.40

birçok çalışma tarafından referans olarak gösterilir. Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerini içermese de geniş çaplı ve alana öncülük eden çalışmalardan biridir. Kitapta verilen nüfus sayımlarıyla ilgili olarak Yahudilerin o dönem için en temel üç yerleşim yeri olan İstanbul, Edirne ve Selanik şehirleri dikkat çekmektedir. Bu şehirlerde Yahudi nüfusun fazla olmasının yanı sıra cemaat sayıları da fazladır ve cemaatlerin isimlerinden nereli oldukları tespit edilebilmektedir. Bu durum Yahudilerin İspanya'da Yahudi karşıtı hareketlerin başlamasıyla Portekiz Krallığı'na göç ettikleri dönemdeki isimlendirmeler gibidir.²⁶⁵ Cemaat isimleri İber Yarımadası'ndan Osmanlı topraklarına gerçekleşen göçleri doğrulamaktadır. Bu durum İber Yarımadası'ndaki krallıklarda Yahudi karşıtı uygulamalara ve baskılara maruz kalarak Portekiz Krallığı'na göç eden Yahudilerde de görülmekte, İber Yarımadası'ndan gelen Yahudilerin benzer şekilde örgütlenmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca Şehirlerindeki Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1520-1530)²⁶⁶

Şehir	Müslüman Hane Sayısı	Hristiyan Hane Sayısı	Yahudi Hane Sayısı	Toplam Hane Sayısı
İstanbul	9.517	5.162	1.647	16.326
Bursa	6.165	69	117	6.351
Edirne	3.338	522	201	4.061

²⁶⁵ İkinci Bölümde belirtildiği üzere Daha önce aile isimlerini soyadı olarak kullanan Yahudiler İspanya'dan Portekiz'e göç ettiklerinde os Toledano, os Segoviano, os Navarro, os Valeniano gibi soyadları kullanmaya başlamışlardır.

²⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan bu şehirlere ek olarak Atina, Tokat, Konya, Sivas, Saraybosna, Sofya, Larissa ve Niğbolu şehirlerinin nüfus verilerini de kendi tablosunda kullanmıştır ancak bahsedilen şehirlerde Yahudi nüfusu olmadığından bu tabloya eklenmemiştir. Ömer Lütfi Barkan, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, No: 1/1, August 1957, s. 35. Barkan'ın çalışması daha sonra Bernard Lewis tarafından kullanılmıştır: Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s. 188. Esther Benbassa ve Aron Rodrigue ise bu istatistikleri Lewis'in kitabından alarak kullanmışlardır: Benbassa, Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri (14.-20. Yüzyıllar)**, s. 88.

Ankara	2.399	277	28	2.704
Manastır	640	171	34	845
Üsküp	630	200	12	842
Selanik	1.229	989	2.645	4.863
Serez	671	357	65	1.093
Tırhala	301	343	181	825

Ömer Lütfi Barkan'ın konuyla ilgili olarak hazırladığı nüfus istatistikleri Yahudi nüfus miktarını tespit etmek bakımından büyük önem arz etmektedir. Barkan'ın sunduğu istatistiklerin yardımıyla üç büyük şehrin Yahudi nüfusunu analiz ettiğimizde 1478'de Yahudi nüfusa sahip olmayan Selanik'in 1520-1530 yılları arasındaki nüfusu dikkat çekicidir. İstanbul'un fethinden sonra yerli Yahudi cemaatlerinin İstanbul'a yerleşmesiyle Yahudi nüfusu sıfırlanan şehir 1520-1530 yılları arasında 2.645 hane sayısına ulaşmıştır. Toplam hane sayısının 4.863 olduğu şehirde Müslüman ve Hristiyan sayısını geride bırakan Yahudiler toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturmuşlardır. Şehirde Müslüman hane sayısı 1.229 iken Hristiyan hane sayısı 989'dur.

Epstein'in çalışmasında yer verdiği cemaat isimleri de dikkate değerdir. 1530-1531 yılı Osmanlı belgelerine göre Selanik'te İber Yarımadası'ndan geldiği tahmin edilen bazı cemaatlerin isimleri ve hane sayıları şu şekildedir:

Tablo 2: Selanik'teki Yahudi Cemaatleri (1530-1531)²⁶⁷

Cemaat	Hane Sayısı
--------	-------------

²⁶⁷ BOA., TT. d., No: 167, s. 84-85.

Espanya	83
Çiçiliyan	148
Magreb	25
Lizbona	213
Talyan	72
Otrino	51
Etz Hayim	117
Catalan (Old)	216
Aragon	315
Çiçiliyan (Old)	230 ²⁶⁸
Şalom	118
Midraş	134 ²⁶⁹
Polia	173
Provençal	47
Castiliyan	128
Evora-Portakal	96
Alman	97

²⁶⁸ Epstein bu rakamı 220 olarak hesaplamıştır ancak bizim hesaplamalarımız sonucu ortaya çıkan sonuç 230'dur.

²⁶⁹ Epstein kitabında bu rakamı 124 olarak vermiştir ancak bizim hesaplamalarımız sonucu ortaya çıkan sonuç 134'tür.

Geruş-Calavraş	220
Saragoza-Aragon	42
Korfos	4

270

Tablodaki cemaatlerden *Espanya, ıiliyan, Magreb, Lizbona, Talyan, Otrino, Catalan Old, Aragon, ıiliyan Old, Provençal, Castiliyan, Evora-Portakal, Geruş-Calavraş, Saragoza-Aragon* isimlerini taşıyanların İber Yarımadası'ndan gelmiş olması muhtemeldir. *ıiliyan, Magreb, Talyan, Otrino, ıiliyan Old, Polia, Provençal, Geruş Calavraş* isimli cemaatler İtalya, Fransa ve Faslı Yahudilere yönelik çağrışım yapsa da bu cemaatlerdeki Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelmeden önce o bölgelerde belirli bir süre kalmış olan Yahudiler olması muhtemeldir.

İstanbul'da Selanik'in aksine İber Yarımadası sürgünlerinden önce yerli Yahudi cemaatlerinin varlığı bilinmektedir. 1490 yılında yapılan sayımda Sefarad Yahudilerinin varlığına rastlanmamıştır. Osmanlı kaynaklarına göre 1520-1530 yılları arasında İstanbul'da toplam 16.326 hane saptanmıştır. Bunların 9.517'si Müslüman, 5.162'si Hristiyan ve kalan 1.647'si Yahudi hanelerden oluşmaktadır. Yahudi hane sayısı imparatorlukta Selanik'ten sonraki en yüksek sayıyı oluşturmakta ve şehrin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde onuna tekabül etmektedir.

İstanbul'daki Yahudi nüfusunun cemaatlere göre dağılımı zerine Stphane Yerasimos'un makalesi aydınlatıcıdır. Onun sunduğu verileri ele aldığımızda 1525 ve 1540 yıllarındaki sayımlarda Selanik Yahudi cemaatlerinin isimlerinde olduğu gibi İber Yarımadası kökenli cemaat isimlerine rastlanmamaktadır. Bunun iki sebebi olabilir. İlk sebep Minna Rozen'in ifade ettiği gibi İstanbul'a gelen Sefarad Yahudilerinin Geruş Sefarad adı altında tek bir cemaat altında birleşmesi, daha sonra

²⁷⁰ Epstein bu verilerin ardından 1589-1590 ve 1613-1614 yıllarında gerçekleşen sayımın istatistiklerini de vermektedir. O yıllarda yapılan sayımların sonucunda *Otranto (Mah.), Catalan, Mahalle-i Kana, Mahalle-i Motalto, Estruka, Cedid-i Portakal* ve *Khine-i Calavroş* isimli yeni cemaatlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Mark Alan Epstein, **The Ottoman, Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980, s. 263-264

farklı cemaatlere bölünmeleridir.²⁷¹ Daha muhtemel olan ikinci neden ise iki grup arasında sonraki bölümde bahsedilecek olan statü farkıdır. Bu statü farkının bir sonucu iki grubun farklı yerlere vergi ödemeleridir. Bu doğrultuda yerli cemaatler vergilerini Fatih Sultan Mehmed'in vakfına öderken yeni gelenler ödemelerini doğrudan devlet hazinesine yapmaktaydı. Sefarad cemaatlerinin 1525 ve 1540 sayımlarına yansımamasının sebebi bundan kaynaklanmış olabilir. Yerasimos hesaplamaları sonucu 1525 yılındaki toplam Yahudi hane sayısını 1.491, 1540 yılındakini ise 1.528 olarak hesaplamıştır.²⁷² Minna Rozen Osmanlı kaynaklarına göre yapılan bu hesaplamayı az bulmakta ve 16. yüzyılın Osmanlı'daki Yahudi nüfusunun en fazla olduğu dönem olduğunu düşünmektedir.²⁷³ Ayrıca bahsedilen statü farkı nedeniyle iki grubun vergilerini farklı yerlere ödemeleri hesaplamaları zorlaştırabilmektedir. Bu noktada 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başındaki sayımlar her iki grubun aynı yere vergi ödemesi ve sayımlarda Yahudi cemaatlerinin isimleri ve hane sayılarını göstermesi bakımından değerlidir.

Tablo 3: İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri (1595-1597)

Cemaat	Hane Sayısı
İstanbul (büzurg 'an evkaf-ı Sultan Mehmed Han)	129
Dimetoka	65
Ohri (der Balat)	36
Eğriboz	82
İzdin	101

²⁷¹ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 77. Yerasimos'un 1525 ve 1540 sayımlarında Geruş cemaatinin sayısına yönelik bilgi verilmemiştir. Geruş kelimesi kovulma anlamına gelmektedir.

²⁷² Stéphane Yerasimos, "La Communauté Juive d'Istanbul a la fin du XVIe Siècle", **Turcica**, No : 27, 1995, s. 109-111.

²⁷³ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 54.

Selânik (büzürg)	130
Tire	75
Siroz	51
Sinop	54
Kastorya (Kestirye)	102
Tireh	6
Karaverya (Karaferye)	46
Edirne ‘an cema’at-i Karayi (nam-ı diğer Karayi)	117
Nikpoli (Nikboli)	88
İştib	26
Borlu	45
Antalya	40
Yanboli	52
‘an cema’at-i Yahudiyan-i (İstanbul küçük)	51
Eskenas(z) Alman	65
Selânik küçük	92
Kuriçeşme	71
İstamadya (Ipsomadya?)	24

Portakal	145
Katalan	82
Canat	61
Geruş	120
Çiçilyan	80
tabi'i Kerayit	26
şalom nam-ı diğer Aragon	108
Kordun	89
Kalavrya	100
Cema'at-ı Senyora	79
Cema'at-ı evlâd-ı Musa al-tabib	12
Cema'at-ı evlâd-ı Kurd	5
Cema'at-ı hane der Balat	36
Cema'at der Zeyrek temekkün kerdebud	4
Messina	114
Toplam	2603

Cemaat isimlerinden anlaşılabacağı üzere 1595-1597 yıllarında *Selanik küçük* (92), *Kuriçeşme*, *Portakal*, *Katalan*, *Geruş*, *Çiçilyan*, *şalom nam-ı diğer Aragon*, *Kalavrya*, *Cema'at-ı Senyora* ve *Messina* gibi cemaatler İber Yarımadası kökenlidir.

Bunun yanı sıra 1603-1608 yılları arasında gerçekleşen sayımda ise *Çiçilyan küçük* (19), *İlyanos tabi*’-i *Aragon* (15) gibi Sefarad cemaatleri bunlara eklenmiştir.²⁷⁴

Yahudi cemaatlerinin fetihten önce İstanbul’da yaşadığı yerler daha önce ifade edildiği gibi başlıca iki büyük merkezden oluşmaktaydı. Bu merkezlerin ilki bugün Galata, Kasımpaşa ve Hasköy olarak adlandırılan bölgelerin kapladığı alandı. Yahudilerin ikinci yerleşim merkezi ise Tudelalı Benjamin’in Pera olarak adlandırdığı bölgeydi. Christoforo Buondelmonte’nin 1422’de çizdiği haritaya göre ise *Porta Iudea*²⁷⁵ günümüzde Eminönü olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır.²⁷⁶ *Intramouros* olarak da bilinen Suriçi bölgesi Yahudilerin çoğunluğunun yaşadığı bölgeydi.²⁷⁷

²⁷⁴ Yerasimos, “La Communauté Juive d’Istanbul a la fin du XVIe Siècle”, s. 109-111.

²⁷⁵ Yahudi kapısı anlamına gelmektedir.

²⁷⁶ Bu bölge Osmanlı döneminde Çıfıt Kapısı olarak adlandırılmaktaydı. İncalcık fetihten sonra sürgün sistemiyle evlerinden sürülen Yahudilerin Çıfıt Kapısı’ndan eskiden çoğunlukla Venediklilerin yaşadığı ve şehrin ticari merkezi olan Zindan Kapı’ya kadar uzanan limana yerleştirildiklerini ifade etmiştir. İncalcık, “Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation”, s. 5, İncalcık, **From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History**, s. 107. Naim A. Güleriyüz’de bahsedilen bölgelerden söz etmektedir. Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri Cilt I-İstanbul**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2018, s. 27-28.

²⁷⁷ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)**, s. 5-10. 17. yüzyılda İstanbul Yahudi cemaatleri ve yerleşim yerleri için bkz.: Uriel Heyd, “The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century”, **Oriens**, No: 2, 1953, s. 299-314.

Harita 7: 1422 yılında Christoforo Buondelmonte tarafından yapılan İstanbul haritası

Kaynak: (Çevrimiçi)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Constantinople_\(1422\)_by_Florentine_cartographer_Cristoforo_Buondelmonte.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Constantinople_(1422)_by_Florentine_cartographer_Cristoforo_Buondelmonte.jpg), 3 Mayıs 2023.

İstanbul'un fethinin ardından yerli Yahudi cemaatinin yerleşim yerlerinde değişim meydana gelmiştir. Sürgün statüsüne düşmeleri sebebiyle başka bölgelere yerleşen Yahudiler olmuştur. Rozen, fetih sonrası Yahudilerin yerleşim yerlerine dair en eski bilgilerin 1595 yılında III. Mehmed'in tahta çıkışının ardından Fatih'in vakfının servetinin belirlenmesi için yapılan sayımlar sırasında toplanan verilerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Bu veriler Balat'ta *Pol Hadaş*²⁷⁸ ve *Pol Yaşan*²⁷⁹ sinagoglarının kalıntılarının bulunduğu yerlerin yakınında bir Yahudi mahallesi olduğunu göstermektedir. Fetih esnasında Galata'daki Yahudi varlığı da dikkat çekicidir. 1455 yılındaki sayımda çok sayıda Karaim cemaatinin de dahil olduğu Yahudi gruplarının varlığına rastlanmıştır. 1472 yılında ise sürgün politikası sebebiyle

²⁷⁸ Yeni Şehir anlamına gelmektedir.

²⁷⁹ Eski Şehir anlamına gelmektedir.

yerleri değiştirildiğinden Galata'da hiçbir Yahudi cemaati gözükmemektedir. Bu bölgelerin yanı sıra Eminönü, Sirkeci, Tahtakale ve Mahmutpaşa bölgeleri o dönemin önemli Yahudi yerleşimlerindenidir. Romanyot Yahudilerinin fetihten sonra yerleştikleri bir diğer yer ise Marmara kıyısında Yedikule Surları yakınındaki Samatya semtidir.

İstanbul'un fethinin ardından Yahudilerin yerleşim yerlerini etkileyen bir diğer gelişme İber Yarımadası'ndan gerçekleşen göçler olmuştur. Yeni gelenler öncelikle hali hazırda Yahudilerin bulunduğu Eminönü, Sirkeci, Tahtakale, Mahmutpaşa, Balat ve Hasköy'e yerleşmişlerdir. Daha sonra yaşam alanlarının küçük olması ve gelen Yahudilerin çok kalabalık olmaları nedeniyle yeni Yahudi yerleşimleri oluşturulmuştur. Yeni yerleşim yerlerinin oluşmasında sosyal ve ekonomik sebepler de etkili olmuştur. Portekiz Yahudileri 1550'lerde geçmişteki yaşam tarzları ve konuştukları dil sebebiyle Avrupalı Hristiyanların yaşadıkları Galata'ya göç etmişlerdir. Bu göçte onların Avrupa ile ticaret yapmaları ve Galata'nın ticari bir merkez olması etkili olmuştur. İlerleyen yıllarda Yahudilerin zenginleşerek servet elde etmeleri 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren boğaz kıyılarında yeni yerleşimler kurulmasına yol açmıştır. Zengin Yahudi aileler Kuruçeşme, Arnavutköy, Beşiktaş, Ortaköy ve Kuzguncuk gibi yerlere taşınmışlardır. Yeni gelen Yahudiler sürgün statüsünde olan Yahudilerin aksine hareket özgürlükleri sayesinde istedikleri yerlere yerleşmiş, İstanbul'un yerleşim yerlerinde değişiklik yaratmışlardır.²⁸⁰

Galata'daki Yahudi yerleşimi farklı nedenlerle Osmanlı topraklarına seyahat eden birçok batılı seyyahın yazdıklarına konu olmuştur. Nicolas de Nicolay seyahatnamesinde İspanya'dan kovulan çok sayıda Yahudi'nin Galata'ya yerleştiğini, kentin ticari yönünün öne çıktığını ve zengin ve kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu yazmıştır.²⁸¹ Avusturya elçisi ile birlikte sefaret heyetinin içinde yer alan Protestan vaiz Stephan Gerlach 1573-1576 yıllarındaki ziyaretinde Galata balık pazarını ziyaretinden sonra Josef Nasi'nin evinin önündeki balık bolluğundan ve Yahudi sokağındaki evlerin paşa evleriyle kıyaslanacak kadar güzel olduğundan

²⁸⁰ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 57-62.

²⁸¹ Nicolas de Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 154.

bahsetmiştir.²⁸² Gerlach’a benzer şekilde Kutsal Roma İmparatorluğu’nun 1587 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na gönderdiği elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Reinhold Lubenau da Galata’da dükkanlarında mal satan Yahudilerin olduğunu ifade etmiştir.²⁸³ Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu tarafından Osmanlı topraklarına gönderilen elçinin maiyetindeki din adamı Salomon Schweigger ise 1578-1581 yılları arasındaki yolculuğunda kendisi hiçbir Yahudi görmemiş olmasına rağmen İstanbul’da 20.000 kadar Yahudi olduğunu ve bunların limana yakın yerde, şehir surlarının iç kısımlarında, saray dolaylarında onlara ayrılmış sokaklarda bulunduğunu ifade etmiştir.²⁸⁴ Osmanlı topraklarına bir şekilde yolu düşmüş bu batılıların yanı sıra Evliya Çelebi de İstanbul’daki Yahudi yerleşim yerleri hakkında yazmıştır. Onun aktardıklarına göre Yahudilerin İstanbul’daki yerleşim yerleri *Şuhut Kapısı, Hasköy, Galata, Tophane, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Yeniköy*’dür.²⁸⁵

Yahudi nüfusunun en fazla olduğu üçüncü şehir Edirne’de toplam hane sayısı 4.061’dir. Bu sayının 3.338’ini Müslüman, 522’sini Hristiyan ve 201’ini Yahudi haneler oluşturmaktadır. Yahudi hane sayısının toplam hane sayısına oranı yaklaşık yüzde beşe yakındır. Edirne’de de 1519 sayımında Selanik’e benzer şekilde Sefarad Yahudilerinin kurduğu cemaatler istatistiklere yansımıştır. Osmanlı kaynaklarında bu cemaatler ve hane sayıları şu şekilde geçmektedir:

Tablo 4: Edirne’deki Yahudi Cemaatleri (1519)²⁸⁶

Cemaat	Hane Sayısı
--------	-------------

²⁸² Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.cilt**, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 574. Ayrıca yazar sayfa 335’te Çıftı Kapısı’nın Yahudi mahallesine açıldığını doğrulamaktadır.

²⁸³ Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1573-1589 1.cilt**, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 258. Lubenau da Gerlach gibi Çıftı Kapısı’nın Yahudilerin yaşadığı semtin kapısı olduğunu ifade etmiştir.

²⁸⁴ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581**, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 150.

²⁸⁵ Nagihan Öztürk, **Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Yahudiler ve Yahudilik**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 16-24.

²⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **Tapu Tahrir Defterleri (TT.d)**, No: 77, H. 29.12.925/M. 22 Aralık 1519, s. 39-41.

Catalan ²⁸⁷	29 ²⁸⁸
Portuğal	45
Espanya ²⁸⁹	42
Mahalle-i Polia	33
Geruz ²⁹⁰	40
Toledo	10
Aragon	24

291

Tablodaki cemaatlerin yanı sıra sayımlarda 8 haneden oluşan *Alaman* isimli cemaatin varlığı da görülmektedir. Edirne şehri Sefarad Yahudilerinden önce de Yahudilere ev sahipliği yapmaktaydı. Bizans döneminde bölgede Karaim ve Romanyot Yahudileri varlık göstermekteydi. Ayrıca Osmanlı fethinin ardından çeşitli Balkan şehirlerinde baskı altında yaşayan Yahudiler ve Macaristan, Fransa ve Bavyera'dan sürülen Yahudiler şehre göç etmiştir.²⁹²

Bu üç büyük şehirde Sefarad Yahudilerinin varlığı ve yoğunluğu kurulan cemaatlerden açıkça anlaşılmaktadır. Üç şehre göç edenlerin dışında başka küçük grupların çeşitli Osmanlı şehirlerine yerleşmiş olması muhtemeldir. Epstein'in çalışmasında ortaya koyduğu veriler ışığında bazı Osmanlı şehirlerinde Yahudi hane sayılarındaki değişimler göze çarpmaktadır. Bu noktada göç sonrası ve daha sonra

²⁸⁷ BOA., TT.d, No: 77, s. 39.

²⁸⁸ Hane sayısına ek olarak 3 dul hesaplanmıştır.

²⁸⁹ BOA., TT. d., No: 77, s. 40.

²⁹⁰ BOA., TT. d., No: 77, s. 40-41.

²⁹¹ 1570-1571 sayımında bu cemaatlere *Çiçilya* ve *Tetimme-i Cemaat-i Portakal* cemaatleri eklenmiştir. BOA., TT.d, No: 494, s. 89. Epstein cemaat ismini kendi tablosuna *Tetiime-i Portakal* şeklinde kaydetmiştir ancak doğrusu *Tetimme-i Cemaat-i Portakal* olmalıdır. Epstein, **The Ottoman, Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, s. 218.

²⁹² Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri Cilt II-Trakya ve Anadolu**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2018, s. 20-21.

yapılan sayımları gösteren aşağıdaki tablo değişiminin fark edilmesi açısından önemlidir.

Tablo 5: Bazı Osmanlı Şehirlerindeki Nüfus Değişimleri

Şehir	Önceki Sayım	Hane Sayısı	Sonraki Sayım	Hane Sayısı
Avlonya	1506-1507	97 ²⁹³	1519-1520	528 ²⁹⁴
Balyabadra (Patras)	Yavuz Sultan Selim Dönemi	168 ²⁹⁵	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	252 ²⁹⁶
Belgrad (Berat)	1506-1507	11	1519-1520	25 ²⁹⁷
Bursa	1486-1487	-	1538-1539	166
İnebahtı	1521	84 ²⁹⁸	1571-1572	120 ²⁹⁹
Kudüs	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	224 ³⁰⁰	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	324 ³⁰¹
Kratova	1519	11 ³⁰²	1550-1551	28 ³⁰³

²⁹³ BOA., TT. d., No: 34, s. 3.

²⁹⁴ BOA., TT. d., No: 99, s. 11-14. Hane sayısına ek olarak 66 dul ve 16 bekar hesaplanmıştır.

²⁹⁵ BOA., TT. d., No: 80, s. 715. Hane sayısına ek olarak 18 dul ve 19 bekar hesaplanmıştır.

²⁹⁶ BOA., TT. d., No: 367, s. 118-119. Hane sayısına ek olarak 26 dul ve 22 bekar hesaplanmıştır.

²⁹⁷ BOA., TT. d., No: 99, s. 29.

²⁹⁸ BOA., TT. d., No: 105, s. 20-21. Hane sayısına ek olarak 10 dul ve 7 bekar hesaplanmıştır.

²⁹⁹ Hane sayısına ek olarak 55 dul hesaplanmıştır.

³⁰⁰ BOA., TT. d., No: 1015, s. 181-183. Mark Alan Epstein'in verdiği dönemin aksine defter 1300 tarihlidir. Hane sayısına ek olarak 19 dul hesaplanmıştır.

³⁰¹ BOA., TT. d., No: 289, s. 43-47. Hane sayısına ek olarak 13 dul ve 1 bekar hesaplanmıştır.

³⁰² BOA., TT. d., No: 167, s. 245.

³⁰³ BOA., TT. d., No: 267, s. 472.

Manastır	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	43 ³⁰⁴	1544	59 ³⁰⁵
Mardin	1518-1519	95 ³⁰⁶	1525-1526	131 ³⁰⁷ 20 ³⁰⁸
Mezistre (Mistra)	Yavuz Sultan Selim Dönemi	77 ³⁰⁹	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	99 ³¹⁰
Musul	1525-1526	31 ³¹¹	1558	105 ³¹²
Niğbolu	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	66 ³¹³	1579-1580	186 ³¹⁴
Safed	1520 ³¹⁵	232	1596-1597	977
Semendire	1516	_ ³¹⁶	1536-1537	17 ³¹⁷

³⁰⁴ BOA., **TT. d.**, No: 370, s. 156. Hane sayısına ek olarak 6 dul ve 5 bekar hesaplanmıştır.

³⁰⁵ BOA., **TT. d.**, No: 232, s. 408-409. Hane sayısına ek olarak 27 dul hesaplanmıştır.

³⁰⁶ BOA., **TT. d.**, No: 64, s. 227-228. Hane sayısına ek olarak 17 dul hesaplanmıştır.

³⁰⁷ BOA., **TT. d.**, No: 998, s. 6. Hane sayısına ek olarak 103 dul hesaplanmıştır.

³⁰⁸ Bu yirmi kişi kör, yaşlı, fakir veya vergi kayıtlarında olmayan kişilerdir.

³⁰⁹ BOA., **TT. d.**, No: 80, s. 115-116. Hane sayısına ek olarak 15 dul ve 4 bekar hesaplanmıştır. Epstein hane sayısını 72 olarak hesaplamıştır. Hesaplarımız sonucu bizim bulduğumuz sayı 77 hanedir ancak defterdeki yazıların çok silik olması sebebiyle hata payı vardır.

³¹⁰ Hane sayısına ek olarak 25 dul ve 4 bekar hesaplanmıştır.

³¹¹ BOA., **TT. d.**, No: 998, s. 72. Hane sayısına ek olarak 4 dul hesaplanmıştır.

³¹² BOA., **TT. d.**, No: 308, s. 31-32.

³¹³ BOA., **TT. d.**, No: 416, s. 63-65. Hane sayısına ek olarak 30 dul hesaplanmıştır. Buna ek olarak İstanbullu ancak vergisini buraya ödeyen 14 hane ve 10 dul, Budin cemaatinden ise 20 hane ve 2 dul bulunmaktadır.

³¹⁴ Hane sayısına ek olarak 87 dul hesaplanmıştır.

³¹⁵ Epstein çalışmasında 1520 yılında Safed’de yapılan sayıma yer vermemektedir. Bu sayı Ünal Taşkın’ın “Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)” adlı tezinden alınmıştır. Safed şehrinin nüfusu ve idari yapısı için Ünal Taşkın’ın tezine bakılabilir. Bkz.: Ünal Taşkın, **Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010, s. 94.

³¹⁶ Epstein’in Tapu 1007 Semendire olarak verdiği defterin tarihi 1300 yılına aittir ve kitabındaki tarihle birbirini tutmamaktadır. Bu veride bir yanlışlık olması mümkündür.

³¹⁷ BOA., **TT. d.**, No: 187, s. 121.

Sincar	1518-1519	50 ³¹⁸	1525-1526	84 ³¹⁹
Siroz	1519	54	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	66 ³²⁰
Tire	1512-1513 ³²¹	41 ³²²	1530-1531	64 ³²³
Tırhala	1506-1507	19	1521	181 ³²⁴
Üsküp	1529	12 ³²⁵	1544	32 ³²⁶
Vidin	1528-1529 ³²⁷	7 ³²⁸	1585-1586	31 ³²⁹
Yenişehir	1506-1507 ³³⁰	8 ³³¹	1597	212 ³³²

333

Yahudi nüfus için sunulan veriler değerlendirildiğinde tabloda aktarılan yer verilen şehirlerdeki nüfus artışı dikkat çekicidir. Bu artışta göç dışında başka faktörlerin de etkisi vardır ve her şehirdeki artışın sebebi Sefarad Yahudilerinin göçü değildir. Fakat yine de eldeki veriler Sefarad göçünün etkisinin büyük olduğunu

³¹⁸ Hane sayısına ek olarak 7 dul hesaplanmıştır.

³¹⁹ BOA., TT. d., No: 998, s. 64.

³²⁰ BOA., TT. d., No: 403, s. 356. Hane sayısına ek olarak 5 dul hesaplanmıştır. Defterdeki yazılarda siliklik olması sebebiyle hesaplamada hata payı mevcuttur.

³²¹ Tapu 87 numaralı defter için Epstein'in kitabında verdiği yıl 918'dir ancak arşiv araştırmamız sonucu bulduğumuz yıl 973'tür. Epstein'in kitabında verdiği defter tarihi hatalı gözükmektedir.

³²² BOA., TT. d., No: 87, s. 121-122. Hane sayısına ek olarak 1 dul hesaplanmıştır.

³²³ BOA., TT. d., No: 166, s. 372. Hane sayısına ek olarak 18 dul hesaplanmıştır.

³²⁴ Hane sayısına ek olarak 9 dul ve 34 bekar hesaplanmıştır.

³²⁵ BOA., TT. d., No: 149, s. 16. Hane sayısına ek olarak 5 dul hesaplanmıştır.

³²⁶ BOA., TT. d., No: 232, s. 27. Hane sayısına ek olarak 6 dul hesaplanmıştır.

³²⁷ Tapu 370 numaralı defter için Epstein'in kitabında verdiği yıl 935'tir ancak arşiv araştırmamız sonucu bulduğumuz yıl 973'tür. Epstein'in kitabında verdiği sayılar doğrudur ancak defter tarihi hatalı gözükmektedir.

³²⁸ BOA., TT. d., No: 370, s. 567.

³²⁹ Hane sayısına ek olarak 17 dul hesaplanmıştır.

³³⁰ Tapu 36 numaralı defter için Epstein'in kitabında verdiği yıl 912'dir. Epstein'in kitabında verdiği sayılar doğrudur ancak defter tarihi hatalı gözükmektedir.

³³¹ BOA., TT. d., No: 36, s. 179. Hane sayısına ek olarak 1 bekar hesaplanmıştır.

³³² Hane sayısına ek olarak 78 dul hesaplanmıştır.

³³³ Epstein, **The Ottoman, Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, s. 205-283.

göstermektedir. Tabloda değişimi gösterilen şehirlerin birçoğunun Balkan coğrafyasında olması da bu argümanı güçlendirmektedir. İber Yarımadası'ndan doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler önce liman kentlerine ulaşmışlardır. Daha sonra kimi bu kentlerde kalmış kimi de oraları bir geçiş noktası olarak kullanarak imparatorluğun diğer topraklarına yerleşmiştir. Avlonya, Tırhala ve günümüzde Larisa olarak bilinen Yenişehir'deki değişim dikkat çekicidir. 16. yüzyıl boyunca özellikle İtalyan Yarımadası'ndan gerçekleşen göçlerin bu bölgelere gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Kapsali de eserinde Napoli'den kovulan Yahudilerin önce Messina'ya, daha sonra oradan da kovularak Avlonya'ya göç ettiklerini yazmıştır. İlerleyen satırlarda ise Napoli'den göç edenlerin isabetli karar aldıklarını ifade etmiş, sonraki yıllarda İspanya'nın bölgedeki hakimiyet mücadelesini kazanmasıyla kendi hakimiyeti altına giren Napoli, Calabria, Sicilya, Messina ve Apulya'daki Yahudiler için yeni bir sürgünün gerçekleştiğini vurgulamıştır.³³⁴

Tabloda verilen şehirlerde Balkanlar dışında imparatorluğun doğusunda yer alan bazı şehirlerdeki istatistikler de dikkat çekmektedir. Bu şehirler içinde Kudüs, Mardin, Musul, Safed ve Sincar'daki değişim göze çarpmaktadır. Kudüs'teki artış Yahudiler için kutsal şehir olmasına dayandırılabilir. Kudüs'e benzer şekilde Safed şehri Yahudi mistisizminin merkezidir ve oradaki entelektüel faaliyetler birçok Yahudi'yi etkilemiş ve şehre göçlerin artışı tetiklemiştir. Dini ve kültürel nitelikli sebeplerin yanında bölgedeki ekonomik faaliyetler veya Osmanlı sultanları ya da idarecileri tarafından alınan kararlar Mardin, Musul ve Sinjâr şehirlerindeki artışa etki etmiş olabilir.

3.4. Osmanlı Yahudi Cemaatleri ve Birbirleriyle İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yıllarından itibaren çeşitli Yahudi gruplarına ev sahipliği yapmıştır. 1492'de başlayan göç dalgalarının öncesinde imparatorlukta *Romanyot* Yahudileri olarak adlandırılan grup bulunmaktaydı. Bizans hakimiyetinden beri Anadolu'da yaşayan bu grup Osmanlı fetihleri sonucunda imparatorluğun bir parçası haline gelmiştir. Konuştukları dil Rumca olan bu grubun yaşam tarzları da

³³⁴ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, s. 248-249.

dilleri gibi Rumlarınkine benzerlik göstermekteydi. Bu sebeple 1492'den itibaren Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri tarafından *griegos* ³³⁵ olarak adlandırılmışlardır.³³⁶

Resim 12: Bizanslı Yahudi

Kaynak: Kolektif, **Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2000.

³³⁵ Bu kelime İspanyolcada Rum anlamına gelmektedir.

³³⁶ Güleriyüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 21, Rozen, **Facing the Sea: The Jews of Salonika in the Ottoman Era (1430-1912)**, s. 3, Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 70.

Romanyotların yanı sıra onlarla aynı etnik kökene sahip olan ancak din anlayışlarıyla onlardan ayrılan *Karaim* cemaati bulunmaktaydı. Bu grup kökeni Rum olmasına rağmen sözlü dini geleneği reddettiği için Romanyotlardan ayrılmakta ve iki grup kendilerini birbirlerinden ayrı görmekteydi. Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesinde aktardığı gibi Karaim cemaati Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Romanyotlara kıyasla daha az nüfusa sahipti ve çoğunluğu İstanbul ve Edirne'de yaşamaktaydı.³³⁷

Doğu Avrupa ve Alman prensliklerinden kaçarak Osmanlı topraklarına yerleşen *Aşkenaz* Yahudileri imparatorluk bünyesinde bulunan bir diğer Yahudi gruptur. I. Murad döneminde Edirne'nin fethedilerek başkent yapılmasının ardından şehrin ekonomisinin güçlendirilmesi için Bosna, Sırbistan, Macaristan, Güney Almanya, İtalya, Fransa, Polonya ve Rusya'dan getirilen çok sayıda Aşkenaz Yahudisi buraya yerleştirilmiş ve bunlara vergi ve diğer konularda imtiyazlar tanınmıştır. 15. yüzyılın sonundan itibaren kendisi de Almanya kökenli bir haham olan Isaac Sarfati'nin mektubu da yeni Aşkenaz grupların göç etmesine yol açmıştır. Sefaradlardan önce Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan bu grup onlar gibi büyük kitleler halinde olmasa da yüzyıllar boyunca Osmanlı topraklarına göç etmiş ve yaşamlarını burada sürdürmüşlerdir.³³⁸

Bahsedilen dört gruba ek olarak İslam egemenliğindeki doğu bölgelerinde Arapça konuşan, Emevi ve Abbasilerin varisleri olan *Musta'rabi Yahudileri* bulunmaktaydı. Onlar da kendi içlerinde *Mizrahiyyim* ve *Ma'raviyyim* olarak ayrılmaktaydı.³³⁹ Musta'rabi Yahudilerinin sayısının Yavuz Sultan Selim döneminde doğuya yapılan seferler sonucunda birçok vilayetin Osmanlı topraklarına katılmasıyla arttığını söylemek mümkündür.

³³⁷ Benjamin ve Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 36, Benbassa, Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)*, s. 82-83, Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 74.

³³⁸ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 32-35, Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 49, Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 70-71.

³³⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 70, Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 192.

Son Yahudi grup ise kovulma fermanlarının ardından İber Yarımadası'ndan sürülerek imparatorluğa dahil olan Sefarad Yahudileridir. Onların göçü 1492 ve 1496 fermanlarıyla başlasa da 16. yüzyıl boyunca devam etmiştir. İspanya ve Portekiz'den doğrudan gelenlerin yanı sıra Kuzey Afrika ve İtalyan Yarımadası'nda bir süre kalıp daha sonra Osmanlı topraklarına ulaşanlar da olmuştur.

Yahudilerin kendi aralarında gruplaşmalarından anlaşılacağı üzere farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerle birlikte yaşamaları heterojen cemaatler oluşturmalarına sebep olmuştur. Farklı kültür ve geleneklere sahip olan bu cemaatler kendi kültür ve ritüellerini diğerlerinininkinden üstün görmüşlerdir. Romanyot cemaatleri kendilerini Roma'nın mirasçısı olarak görürken Aşkenazlar dini öğreti ve emirleri en çok yerine getiren grup olduklarını öne sürmüşlerdir. İslam egemenliği altında yaşamış olan Musta'rabiler ise Emevi ve Abbasilerin varisi olduklarını savunmuşlardır. Bu iddialara benzer şekilde göçlerin ardından Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri de İspanya'da Müslüman hakimiyetinden beri içinde bulundukları kültürel ortam sayesinde yüksek uygarlığa sahip olduklarından kendi kültürlerini üstün görmüşlerdir.³⁴⁰

Osmanlı Topraklarındaki Nüfusları ve Yerleşim Yerleri bölümünde ortaya konulan istatistiklerden anlaşılacağı üzere İber Yarımadası'ndan göç eden Sefarad Yahudileri Osmanlı nüfusu ve toplumu üzerinde büyük değişim yaratmıştır. Göç dalgalarının imparatorlukta oluşturduğu demografik değişim yalnızca Yahudi-Müslüman-Hristiyan oranını değiştirmemiş, imparatorluğun Yahudi toplulukları içindeki dengeleri de etkilemiştir. Bu dengelerin değişmesi zaman içinde Yahudi cemaatlerinin sosyal ve kültürel yapılarının da değişimine yol açmıştır. Kalabalık gruplar halinde Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri kısa zaman içinde Yahudi grupları arasında demografik üstünlüğü ele geçirmiş, üstün olarak gördükleri kültür ve geleneklerini koruyarak diğer gruplar karşısında baskın çıkmışlardır. Sefaradların İber Yarımadası'ndan kovulmalarının ardından Osmanlı topraklarına yerleşimlerine yardım eden yerli cemaatler ile yeni gelen topluluklar arasındaki

³⁴⁰ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 70-71, Hakan Alkan, *500 Yıllık Serüven Belgelerle Türkiye Yahudileri 1*, Günce Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 25-26.

kültürel farklılıklar ilerleyen yıllarda belirli konularda anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁴¹ Bu anlaşmazlıklara geçmeden önce Romanyotlar ve Sefaradlar arasındaki temel farklara değinmek ayrışmanın sebeplerini anlamak açısından yararlı olacaktır.³⁴²

Yerli cemaatlerin çoğunluğunu oluşturan Romanyotlar ve yeni gelen Sefarad Yahudileri farklı dilleri konuşmaktaydı. Bizans İmparatorluğu'ndan beri bölgede var olan Romanyotların ana dili Rumca'yken, İber Yarımadası'ndan gelen Yahudilerin konuştuğu dil *Ladino*'ydu.³⁴³ Farklı dilleri konuşmaları iki grubun iletişimde zorluk yarattığı için yakınlaşmaları ve birbirlerine benzeşmeleri konusunda bir engel teşkil etmiş olması muhtemeldir.

Dil faktörüne benzer şekilde Romanyotların ve Sefaradların farklı coğrafyalarda yaşamış olmaları dini ritüellerinde ve bazı dini meselelere bakış açılarında fark yaratmaktaydı. İber Yarımadası kökenli gruplar oradaki ritüellerini Osmanlı topraklarında sürdürmeye devam etmiş ve bunları diğer gruplara benimsetmişlerdir. Yerli cemaat olan Romanyotlar ise geleneksel ibadetlerini uzun bir süre korumayı başarmışlardır. Bunun yanı sıra dini konularda bir grubun uygun gördüğünü bazı durumlarda diğeri kabul etmeyebiliyordu. Bu durum ilerleyen süreçte dini meselelerde anlaşmazlık yaşanmasına neden olmuştur.³⁴⁴

Yukarıda bahsedildiği gibi 1492'den önce Osmanlı topraklarında Romanyot, Karaim, Aşkenaz, Musta'rabi Yahudi grupları bulunmaktaydı ve göçlerin ardından Sefaradlar bu gruplara eklenmişti. Yahudi cemaatlerinin bu şekilde coğrafi olarak ayrılması kendi içlerinde yaptıkları bir gruplandırmaydı. Osmanlı İmparatorluğu ise bünyesindeki azınlıkları millet sistemiyle dinleri üzerinden sınıflandırmaktaydı.

³⁴¹ Benbassa, Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)**, s. 92.

³⁴² Yerli cemaatler ve Sefaradlar arasındaki farklar ele alınırken yerli cemaatler içinden Romanyot cemaatleri kıyaslamaya konu edilecek ve iki cemaatin etkileşiminin en yüksek olduğu İstanbul şehri baz alınacaktır. Bunun sebebi Sefaradlardan önce baskın grubun Romanyot cemaati olmasıdır. Karaim cemaati sözlü geleneği reddeden din anlayışı dışında Romanyotlarla aynı kültür ve gelenekten gelmektedir, Aşkenaz Yahudileri ve Musta'rabiler ise sayıca çok az olması sebebiyle kıyaslamaya dahil edilmemişlerdir.

³⁴³ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 70-71.

³⁴⁴ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 87-88, Benbassa, Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)**, s. 92, Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 71.

Osmanlı yönetimi nazarında Yahudiler *sürgün* ya da *kendi gelen* olmak üzere iki farklı statüye sahiplerdi.³⁴⁵ Bu statü farkı Romanyot-Sefarad etkileşiminin en üst düzeyde görüldüğü payitaht İstanbul'da dikkat çekmektedir. Fethin ardından şehrin ekonomik gelişimi ve kalkınması için şehre getirilen Romanyotlar *sürgün* statüsündeyken, Frenk diyarında zulümden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan Sefaradlar *kendi gelen* statüsündeydi.

Bu iki grup arasında kendi gelenler sürgünlere kıyasla daha avantajlı olmuş, kendi istekleriyle Osmanlı topraklarına yerleşmeleri sebebiyle bazı ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Bu avantajların en önemlilerinden biri hareket özgürlüğüdür. Sürgün Romanyotlar hareket özgürlükleri olmaması nedeniyle istedikleri yerde yaşayamazken Sefaradlar bu özgürlüğe sahip olmuşlardır.³⁴⁶ Minna Rozen kendi gelenlerin bir diğer avantajının vergilendirme hususunda olduğunu belirtmiştir. Aralarındaki statü farkı iki grubun vergilerini farklı yerlere ödemesine sebep olmuştur. Romanyot Yahudileri vergi ödemelerini Sultan II. Mehmed'in vakfına yapmış, Sefaradlar ise vergilerini doğrudan devlet hazinesine ödemişlerdir. Verginin ödendiği yerin yanı sıra iki grubun ödediği vergi miktarı da farklıdır. Sefaradların ödedikleri vergi miktarı Romanyotlara kıyasla daha düşük olmuştur.³⁴⁷

İki topluluk arasındaki bir diğer fark ise örgütlenme şekilleri ve cemaat organizasyonlarıdır. Romanyot gruplar fetihten sonra eski düzenlerinde olduğu gibi ayrı cemaatler halinde yaşamlarına devam etmişlerdir. Bu durum Sefarad Yahudilerinde daha farklı şekilde seyretmiştir. Onlar İstanbul'a ilk yerleştiklerinde *Geruş Sefarad* adında tek bir sinagog altında organize olarak yaşamlarını sürdürmüşler, ilerleyen yıllarda Romanyotlara benzer şekilde farklı cemaatlere ayrılmışlardır. Bu doğrultuda ilk olarak 1516 yılında Cordoba Sinagogu ayrılmış, daha sonra Aragon, Messina, Sicilya ve Portekiz gibi yeni sinagoglar ortaya çıkmıştır. Romanyot ve Sefarad cemaatlerinin yönetimi ve organizasyonu noktasında fark

³⁴⁵ Ayrıca bazı durumlarda Osmanlılar sürgün, Edirne (Karayim) ve kendi gelen olarak üç farklı gruba atıfta bulunmuşlardır. Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s.79, Benbassa, Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)*, s. 93-94.

³⁴⁶ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 46, 88. Schoenfeld, "Romaniote and Sephardic Jews in the Ottoman Era", s. 24.

³⁴⁷ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 46-47.

yaratan bir diğer nokta cemaatler üstü bir liderin varlığı hususuydu. Tüm Romanyot cemaatler iç meselelerinde özerk olmaları sebebiyle kendi yargıçlarına ve hahamlarına sahipti ancak tüm Romanyot cemaatlerin bağlı olduğu cemaat üstü bir lider vardı ve bu isim Moshe Kapsali'ydi.³⁴⁸ Romanyotların aksine Sefarad cemaatleri tüm hahamlar üzerinde otoritesi olan bir lidere sahip değillerdi. Bu sebeple yeni gelenler başlangıçta Moshe Kapsali'nin otoritesine boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Ancak ilerleyen yıllarda şartlar değişmiş, demografik ve kültürel üstünlüğü ele geçiren Sefaradlar Yahudi grupları içinde baskın hale gelerek Romanyot cemaatlerden olan lidere daha az itaat etmeye başlamışlardır.³⁴⁹

İki grup arasındaki farkların yanı sıra anlaşmazlıkların önemli sebeplerinden biri yeni gelenlerin kendilerini ve İspanyol kültürünü üstün olarak görmeleridir. Memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmış olmalarına rağmen oranın kültürüne bağlı kalmışlardır.³⁵⁰ Kendi kültür ve geleneklerine bağlı kalmaları konusunda sergiledikleri tutum onların yerel cemaatle bazı konularda anlaşmazlığa düşmelerine neden olmuştur. Bu anlaşmazlıklar sosyal, dini ve idari nitelikli çeşitli konular üzerinedir. 16. yüzyılın başında Sefaradların Yahudi cemaatlere et tedarik etme konusunda Romanyotlarla yaşadığı rekabet bu anlaşmazlıklara örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer anlaşmazlık ise iki grubun dini ritüellerindeki farklılıklar sebebiyle Sefaradların kendi ayinlerini uygulamak istemeleriyle meydana gelmiştir. Sefaradlar dönemin en yetkin ruhani otoriteleri olan Moshe Kapsali ve Eliyahu Mizrahi'nin kararlarını kendi cemaatlerine uymadığında göz ardı etmişlerdir. Minna Rozen özellikle Eliyahu Mizrahi'nin ölümü sırasında Sefaradlar ve yerli cemaatler arasında belirgin bir çatışmanın ortaya çıktığını ifade etmiş, bu durumu bir olayla örneklendirmiştir. Bu olaya göre Haham Eliyahu ha-Levi'ye Sefarad cemaatlerin İbrani yeni ay arifesinde ağıt yakma geleneğini yeni ay cumartesi gününe denk geldiğinde bile sürdürdükleri söylenmiş ve konu hakkındaki fikri sorulmuştur. Haham, cumartesi günü yas tutmanın yasak olduğunu net bir dille ifade etmiş ve soruyu soran kişiyi azarlamıştır.³⁵¹

³⁴⁸ Moshe Kapsali'nin otoritesiyle ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Bir görüş onun tüm Romanyotların lideri olduğunu savunurken, diğer bir görüş yetkisinin İstanbul'la sınırlı olduğunu iddia etmektedir. Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, s. 55.

³⁴⁹ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 66-88.

³⁵⁰ A.g.e., s. 92.

³⁵¹ A.g.e., s. 88.

Sefaradların kitlesel göçlerle Osmanlı topraklarında en kalabalık Yahudi grubu haline gelmeleri ve kültürel anlamdaki baskınlıkları zaman içerisinde etkinliklerini kaybeden Romanyotları asimile olmamak için kültürel bir direnç göstermeye itmiştir. Bahsedilen vaka bu direncin bir örneğidir. Bunun yanı sıra Eliyahu ha-Levi, 1510 yılında baskın Sefarad kültürüne karşı Romanyotların geleneklerini korumak amacıyla Romanyot *mahzor*'unu yayınlamıştır.³⁵² Romanyotların yıllık ibadet kitabı olan mahzor, çok az sayıda ruhani liderde el yazması olarak bulunmaktaydı. Cemaat liderlerinin bu kitabı yayınlamaları cemaatlerinin Romanyot kimliklerini korumalarını istemelerinden kaynaklanmıştır.

Ruhani liderlerin çabaları dışında İstanbul'daki Romanyot Yahudiler arasında Rumcanın en azından 16. yüzyılın ortalarına kadar oldukça canlı kalması kültürlerini korumalarını destekleyici bir faktör olmuştur. Yüzyıllar boyunca İstanbul nüfusunun neredeyse yüzde kırkının Rumca konuşması asimilasyonu geciktirmiştir. 1557 yazında Eli'ezer ben Gershom Soncino'nun küçük öğrenciler için İbrani alfabesiyle İspanyolca ve Rumcaya çevrilmiş bir *Pantateukhos*³⁵³ yayınlaması yeni neslin Rumca öğrenmesine katkı sağlamıştır.

Romanyotların geleneksel ibadetlerini sürdürebilmelerinin ardındaki bir diğer önemli sebep ise sürgün statüsünde olmalarıdır. Hareket özgürlüklerine getirilen kısıtlamalar sebebiyle başka mahallelere taşınamamaları ve oralardaki Yahudi cemaatlere katılamamaları asimile olma ihtimallerini düşürmüş, kimliklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Sürgün statüleri nedeniyle diğer toplumlarla etkileşime girmelerini zorlaştıran başka bir konu da evlilikti. Yeni gelen gruplar sürgün statüsünün getirdiği kısıtlamalar yüzünden onlarla evlenmekten kaçınmış, bu durum Romanyotların bir süre cemaat içi evlilik yapmalarına neden olmuştur.³⁵⁴

Bütün bu anlaşmazlık ve bölünmelere rağmen Romanyot ve Sefarad toplulukları arasında uzlaşmayı gerektiren meseleler de vardır. Bunlardan biri

³⁵² Schoenfeld, "Romaniote and Sephardic Jews in the Ottoman Era", s. 27-28.

³⁵³ İngilizce'de *pentateuch* olarak geçen bu kelime Tevrat'ın ilk beş kitabı anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Emil G. Hirsch, Joseph Jacobs, "Pentateuch", **Jewish Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/12011-pentateuch>, 21 Mart 2023.

³⁵⁴ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 88-89.

yönetimi altında yaşadıkları Osmanlı imparatorluğuna ödeyecekleri vergi miktarını belirleme konusuydu. Mali nitelikli bu meselenin yanı sıra tüm Yahudi cemaatlerini ilgilendiren ahlaki ve siyasi nitelikteki kararların, tüm topluluklar tarafından tanınmadıkları takdirde geçerliliği yoktu. Bu durum cemaatlerin önemli konularda ortak bir noktada buluşmasını gerektirmiştir. Benzer şekilde Yahudi cemaatini Yahudi olmayanlara karşı ekonomik olarak güçlendirmek için oluşturulan Yahudi nizamnameleri olan *hazakot*'tan kaynaklanan meseleler cemaatleri ortak hareket etmeye itmiş, bu gereklilik daimî bir cemaatler üstü yargıç kurulunun oluşturulması sonucunu doğurmuştur.³⁵⁵

Sonuç olarak çeşitli Yahudi grupları bünyesinde barındırmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda göçlerinin ardından kısa bir süre içinde Sefarad Yahudileri diğer cemaatlere karşı demografik ve kültürel üstünlük elde etmişlerdir. Bu üstünlük yüzyıllar sonra diğer cemaatlerin kendi geleneklerini bırakarak Sefarad kültürünü benimsemesiyle sonuçlansa da yerli cemaatler 16. yüzyılda varlıklarını ve geleneklerini sürdürebilmişlerdir. Gruplar arasındaki kültürel farklılıklar çeşitli konularda anlaşmazlıklara sebep olmakla beraber tüm cemaatler belirli konularda ortak bir paydada birleşerek hareket etmişlerdir.

3.5. Osmanlı Hukukunda Yahudiler ve Cemaat Organizasyonları

Osmanlı bir İslam imparatorluğuymuş ve İslam hukuku olan şeriat temelinde yönetilmekteydi. İslam hukuku tek tanrılı dinlere inanan ve İslam'da ehl-i kitap olarak kabul edilen gayrimüslimlere belirli şartları yerine getirmeleri kaydıyla zimmi statüsü vermiş ve bu statünün getirdiği bazı özgürlükler tanımıştır. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi zimmiler Osmanlı İmparatorluğu'nda da belirli haklara sahip olmuşlar ve *millet sistemi* ile yönetilmişlerdir.³⁵⁶

³⁵⁵ A.g.e., s. 84-85, Benbassa, Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar)*, s. 106.

³⁵⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale, İstanbul, 1990, s. 17-23.

Millet sistemi Osmanlı tebaasını dinlerine ya da mezheplerine göre sınıflandıran bir hukuki statü ve teşkilatlanma biçimi olarak tanımlanabilir.³⁵⁷ Gayrimüslimlerin idari yapılanmasını düzenleyen bu uygulamanın Fatih Sultan Mehmed döneminde sistemleştiğini söylemek mümkündür.³⁵⁸ O dönemden itibaren gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudiler olmak üzere üç temel grup üzerinden sınıflandırılmışlardır.³⁵⁹ Bu üç grubun dışında kalan diğer alt gruplar ya da mezhepler ise bu grupların içinde yer almışlardır.³⁶⁰

Osmanlı imparatorluğu millet sistemi uygulamasıyla gayrimüslim tebaasını dini ve siyasi anlamda kolay idare edebilmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda *millet başı* olarak da adlandırılan patrikler ve hahambaşı aracılığıyla azınlıkların yönetimini sağlamıştır. Onları üst düzey devlet memuru konumuna getirmiş, idari manada tek muhatap olarak görmüştür. Devletin gayrimüslim toplumlara ulaşmasında kilit rol oynayan bu liderler hem kendi topluluklarını Osmanlı yönetimine hem de Osmanlı iktidarını kendi topluluklarına karşı temsil ederek iki taraflı bir temsil rolü üstlenmişlerdir. Bu temsilciler bürokratik anlamda Osmanlı'nın merkezden yerel birimlere ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Bahsedilen idari yapı Rum ve Ermeni patrikhanelerinde sistemleşmiş ancak Yahudiler özelinde farklı olmuştur. Yahudi cemaati bu tip merkezi bir hiyerarşiye sahip olmamış, farklı bölgelerdeki hahambaşlıklar kendi bölgelerinin yönetimini sağlamış ve vergilerini toplamışlardır.³⁶¹ Yahudiler Osmanlı topraklarında yaşadıkları her yerde

³⁵⁷ İlber Ortaylı, **Ottoman Studies**, Kronik, İstanbul, 2021, s. 27.

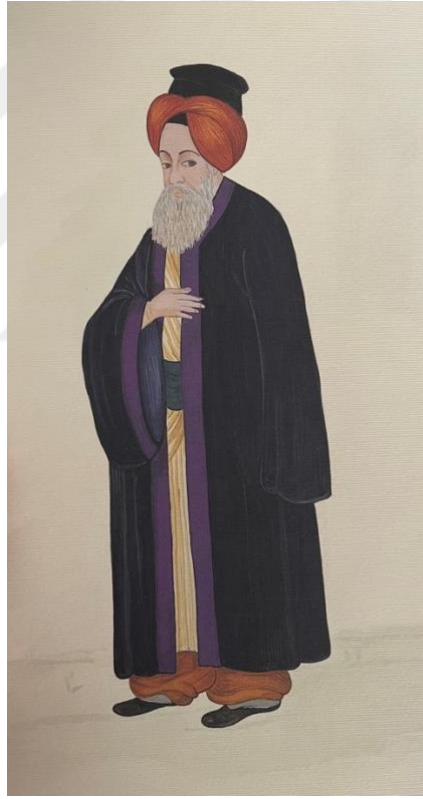
³⁵⁸ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2018, s. 27, Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, s. 26.

³⁵⁹ Benjamin Braude, "Foundation Myths of the *Millet* System", **Christians and Jews in the Ottoman Empire The Abridged Edition**, Ed. Benjamin Braude, Lynne Rienner, London, 2014, s. 65. Benjamin Braude makalesinde millet sisteminin kuruluşuna dair teorilerden bahsederek Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerini ayrı ayrı ele almaktadır. Bkz.: s. 71-80, Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, s. 27, Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 263.

³⁶⁰ Gülnihâl Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 9-10.

³⁶¹ Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 68-69, 75, Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, s. 34-35, Önder Kaya, **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, Kronik, İstanbul, 2020, s. 104.

*kehal*³⁶² olarak adlandırılan topluluklar şeklinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Her kehal kendi sinagogu ve hahamına sahip olmuştur. Cemaat hahamları din adamı görevlerinin ötesinde topluluğun eğitimsel, sosyal, hukuki ve idari meseleleriyle ilgilenen liderler konumundadırlar. Bunun yanı sıra her cemaat eğitim için bir öğretmen ve kurban törenleri için bir kasap çalıştırmış, cemaatin bütünlüğünü sağlayan sosyal konulara önem vermiştir. Bu durumun bir diğer örneği ise Romanyot, Aşkenaz veya Sefarad fark etmeksizin çoğu cemaatin hayır derneğine sahip olmasıdır. Bu dernekler aracılığıyla hasta ve muhtaçların bakımları sağlanmış, kutsal topraklardaki bilginlere destek için yardım toplanmıştır.³⁶³

Resim 13: Hahambaşı

³⁶² Gilles Veinstein, “El Imperio Otomano, Desde 1492 Hasta Finales Del Siglo XIX”, **Los Judíos de España Historia de una diáspora. 1492-1992**, Ed. Henry Mécboulán, Editorial Trotta, S.A., Madrid, 1993, s. 352. Kehal ya da kahal olarak bilinen bu kelime cemaat ya da mahalle anlamına gelmektedir.

³⁶³ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 77, Yaron Ben-Naeh, **Sultanlar Diyarında Yahudiler**, Goa Yayınları, İstanbul, 2009, s. 171, Kaya, **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, s. 106.

Kaynak: Kolektif, **Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2000.

Cemaatlerin Osmanlı yönetimiyle ilişkileri farklı yönetim birimlerindeki cemaat temsilcileri aracılığıyla sağlanmıştır. En küçük çaplı örgütlenme biçimi olan kehallerin bir araya gelmesiyle oluşan ve Yahudi cemaatleri birliği anlamına gelen *kehalim*³⁶⁴, örgütlenmelerinin bir üst kademesidir. Bu birlik hem Yahudi cemaatleri arasındaki ilişkilerin hem de Osmanlı yönetimiyle olan münasebetlerin organizasyonunda rol oynamıştır. Kehalim adı verilen organizasyonlar her şehirde ya da bölgede tek olmak zorunda değildi, birden çok görülebilmekteydi. Bu yapının üzerinde ise *kehila* olarak bilinen ve bir vilayetteki kehalimlerin tümünü temsil eden bir üst yapı bulunmaktaydı. Bahsedilen birimler farklı yöneticiler tarafından idare edilmekteydi. İstanbul'u göz önünde bulundurduğumuzda Osmanlı klasik döneminde Yahudilerin hem cemaatbaşı hem de hahambaşı sıfatlarıyla en yetkili iki kişiye sahip oldukları görülmektedir. İki yetkilinin vazifeleri birbirinden çok farklı değildir. Ortaya çıkan ikiliğin sebebi ise Yahudilerin iç yapılanmaları olarak gösterilebilir. Bu durum alt örgütlenmeler için de geçerlidir. Cemaatlerin sivil bir cemaatbaşı ve hem sivil hem dini işlerle ilgilenen hahamları olmuştur. Bu iki yöneticiye ek olarak *bet-din* olarak adlandırılan ve kendi aralarındaki davaları yürüten özel mahkemelere sahiptiler.³⁶⁵

Yahudi cemaatlerin şehirlerdeki coğrafi yerleşimleri üzerine bir değerlendirme yapıldığında Müslüman cemaatlerin camilere yakın yaşamaları gibi onların da sinagoglara yakın yerlerde yerleşim kurmuş olmaları dikkat çekmektedir. Ancak bir Yahudi gruptan cemaat olarak söz edildiğinde yalnızca aynı yerden gelmiş olanlar değil, aynı sinagogda ibadet eden ve aynı liderleri benimseyen bir grup insan kastedilmiştir. Bu insanların aynı coğrafi bölgede ikamet etmesi şart değildi.³⁶⁶ Osmanlı topraklarındaki Yahudiler üzerine önemli çalışmalar ortaya koymuş olan Yaron Ben-Nach, Yahudilerin Osmanlı topraklarındaki yerleşim organizasyonlarını üç temel şekilde sınıflandırmıştır. Bunlardan ilki cemaat üyelerinin geldikleri yerlere göre cemaat oluşturmalarıdır. 15. ve 16. yüzyıllarda görülen bu yerleşim tipi İstanbul ve

³⁶⁴ Bu kelime İbranicede kehal kelimesinin çoğuludur.

³⁶⁵ Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, s. 85-86, Kaya, **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, s. 106.

³⁶⁶ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 65.

Yahudi nüfusunun fazla olduğu diğer şehirlerdeki cemaatlerin isimlerinde kendini göstermiştir. 15. yüzyılın ortasında zorla İstanbul'a yerleştirilen Romanyotlarla başlayan bu yerleşim modeli 1492'den itibaren Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri tarafından da yoğun bir şekilde uygulanmıştır. İkinci yerleşim organizasyonu cemaat üyelerinin yaşadıkları bölge ya da mahallelere göre cemaatler kurmalarıdır. Bu tip örgütlenme özellikle İstanbul'da yaşadıkları yeri terk edip başka mahallelere taşınmak zorunda kalan Yahudilerin yeni cemaatler kurması ve 17. yüzyıldan itibaren İzmir'e yoğun bir göç dalgasının gerçekleşmesiyle yaygınlaşmıştır. Üçüncü organizasyon modeli ise toplumda ileri gelen kişilerin girişimiyle kurulan cemaatlerdir. Yeni cemaatlerin adları sinagog binasını cemaate sunan kişinin adıyla anılmış, bu durum 16. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkarak kısa süre içinde artış göstermiştir. Portekiz'den ayrılmak zorunda kalıp Osmanlı topraklarına gelen ve Yahudi toplumunun önde gelen isimlerinden olan Doña Gracia Mendes ve Josef Nasi tarafından kurulan cemaatler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³⁶⁷

Yahudilerin Osmanlı topraklarındaki idari yapılanması İber Yarımadası'ndaki yönetim organizasyonlarıyla benzerlik göstermektedir. Rum ve Ermenilerden farklı bir idari yapıya sahip olmalarına neden olan faktörlerden biri Osmanlı toplumunda farklı Yahudi gruplarının bulunması olabilir. Fatih döneminde Yahudiler içinde baskın grubun Romanyotlar olması sebebiyle Fatih Yahudi liderleri bu grup içinden seçmişti. Ancak göçlerin ardından Osmanlı topraklarına yerleşen Sefaradların demografik ve kültürel üstünlüğü ele geçirmesiyle zaman içinde Romanyot liderlerin otoritesi zayıflamış, Yahudi milletin tek elden yönetilmesi daha da zorlaşmıştır.

İmparatorluk bünyesinde farklı Yahudi grupların varlığı ve her birinin kendi içinde özel olarak örgütlenmesi Yahudi gruplar arasında idari farklılıklar ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Romanyot cemaatler *memunim*³⁶⁸ adı verilen seküler liderlere sahip olmuşlardır. Bunlar Türkçede *mahallebaşları* olarak bilinmektedir. Ayrıca cemaat üyelerinin hukuki meseleler için başvurdukları *dayanim* olarak bilinen hâkimlerin varlığı bilinmektedir. Hukuki işlerle bu hakimler ilgilenseler de belirli

³⁶⁷ Ben-Naeh, **Sultanlar Diyarında Yahudiler**, s. 172.

³⁶⁸ İbranice *memune* kelimesinin çoğulu olan bu kelime atanmışlar anlamına gelmektedir.

meselelerde zaman zaman memunime de başvurulmuştur. Bunlara ilaveten atanmış seküler liderler kendi cemaatlerinin çıkarlarını diğer cemaatlere, cemaatler üstü kurumlara ve Osmanlı otoritelerine karşı temsil etmişlerdir. Her cemaat *tovei ha-ir* ya da *ha-nikhsbadim* olarak adlandırılan ileri gelenler zümresine sahip olmuştur. Bu kişiler atanmış seküler yöneticilerin faaliyetlerini desteklemişlerdir. Tüm bu görevlilerin üstünde yetkileri cemaatin tümünü kapsayan iki otoritenin varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki hahambaşı, diğeri ise idari ve mali meselelerle ilgilenmekle görevli olan kâhyadır.³⁶⁹

Romanyot cemaatlerinde durum böyleyken göç sonrası Osmanlı topraklarına yerleşen Sefaradlar belirli noktalarda onlardan ayrılmaktadır. İstanbul'a ilk gelen Sefarad Yahudileri Geruş Sefarad cemaatini kurmuş ve başlangıçta tek bir sinagog altında örgütlenmişlerdir. Daha sonra Cordoba, Aragon, Messina, Sicilya ve Portekiz gibi farklı cemaatlere bölünerek Geruş Sefarad'dan ayrılmışlardır. Her cemaat kendi hakimlerine ve yüksek merci olarak gördükleri bir rabinik otoriteye³⁷⁰ sahip olmuştur. Seküler meseleler *ma'amad* adı verilen temel liderlik kurumu tarafından yürütülmüştür. Kökeni İber Yarımadası'na dayanan bu kurumun üyeleri *memunim*, *behirim* (atanmış veya seçilmişler), *nivrarim* (seçilmişler), *tovei ha-kahal* (cemaatin en iyileri) ya da *nikhsbadim* (ileri gelenler) olarak bilinmekteydi. Minna Rozen Sefarad cemaatlerin örgütlenmesine örnek olarak 1555 Mayor cemaati üyelerini gösterir. Bu cemaatte bir *parnas memune* (atanmış lider), önemli bir iş adamı ve saray mensubu olan Moshe de Segura ve bir *nikhsbadim* grubu bulunmaktaydı.³⁷¹ Yaron Ben-Nach ise *ma'amad* üyelerinin işlevlerinden bazılarını *haskama*³⁷²'ları yasalaştırmak, cemaat mülklerinin bakımını üstlenmek, vergi işleriyle ilgilenmek, görevlilerin işe alımı ve maaşlarının ödenmesi ve davaları yürütmek olarak ifade etmiştir.³⁷³

³⁶⁹ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 65-66.

³⁷⁰ Bunlar *hakham ha-qahal* olarak adlandırılan cemaat hahamlarıdır.

³⁷¹ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 77-78.

³⁷² 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaatlerinin yaşamına yön veren temel kurallar olarak tanımlanabilir. Orta Çağ'da İber Yarımadası'nda kullanılan terim sürgünlerin ardından Sefarad diasporasıyla taşınmıştır. Yaron Ben-Nach, "Haskama", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, Ed. By. Norman A. Stillman, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/haskama-SIM_0009420, 19 Nisan 2023.

³⁷³ Ben-Nach, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, s. 203-204.

İki grubun örgütlenme modelinde heyet üyeleri isimsel farklılıklara sahip olsalar da işlevleri bakımından birbirlerine büyük ölçüde benzemektedirler. Aralarındaki en temel fark İber Yahudi cemaatlerinin tüm hahamlar üzerinde yetkili bir ruhani lidere sahip olmamasıdır. Romanyot cemaatlerinde ise bu lider önce Moshe Kapsali, ardından Eliyahu Mizrahi olmuştur. Bu isimler Rum ve Ermeni patrikler gibi tüm Yahudi cemaatleri üzerinde mutlak yetkiye sahip olmasalar da padişahıtan aldıkları berat sayesinde bir temsil görevi üstlenmişlerdir. Cemaatler aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek ve vergi ödeme gibi konularda iş birliği yapmak için bu liderlere başvurmuşlardır.

Yahudi cemaatler iç meselelerinde sahip oldukları özgürlüklere karşılık Osmanlı yönetimine çeşitli vergiler ödemişlerdir. Bunların en temeli zimmilerin ödediği baş vergisi olarak bilinen cizyedir. Cizyeye ilaveten Yahudi cemaatinin *ispence*³⁷⁴, *avârız*³⁷⁵ ve *rav akçesi*³⁷⁶ olarak bilinen üç düzenli vergi ve çok sayıda münferit vergi ödemesi beklenmiştir. Osmanlı yönetimi Yahudi milletinden alınacak vergi miktarını belirlemekte ve cemaat temsilcilerine iletmekteydi. Yahudi liderler bu miktarı cemaatler arasında paylaştırarak iş akışını sağlamışlardır. Bu rolü başlangıçta hahambaşı Moshe Kapsali, daha sonra topluluğun kahyası ve ardından memunimi üstlenmiştir. Cemaatlere paylaştırılan vergiler her cemaat tarafından kendi içinde görüşülmüş ve üyeler arasında bölüştürülmüştür.³⁷⁷

Osmanlı imparatorluğu, bünyesindeki gayrimüslimlerden temel beklentiler içinde olmuş, bunlara uyulduğu takdirde cemaatlerin iç yönetimine müdahale

³⁷⁴ Gayrimüslimlerden alınan bu vergi ortaya çıkış itibarıyla Rumeli'ye özel bir vergi türüdür. Ancak daha sonra özellikle 16. yüzyılda özellikle Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesinin ardından oradaki Hristiyan halka da uygulanmıştır. Halil İnalcık, "İspence", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2001, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ispence>, 27 Mart 2023.

³⁷⁵ Olağanüstü hallerde özellikle savaş sebebiyle tahsil edilen vergidir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 112.

³⁷⁶ Cizye-i rav olarak da bilinen rav akçesi Yahudilerin özerkliğinin ve kendi hahamlarını ve yargıçlarını seçme hakkının resmen tanınması karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi topluluklarından toplanan yıllık bir vergidir. Avigdor Levy, "Rav Akçesi (Rabbi's Tax)", **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Ed. by. Norman A. Stillman, 2010, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0018240, 27 Mart 2023.

³⁷⁷ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)**, s. 26-27. Yaron Ben-Naeh 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudi toplumunu anlattığı Sultanlar Diyarında Yahudiler adlı kitabında Minna Rozen'in bahsettiği vergi çeşitlerini çeşitlendirmiş ve daha detaylı şekilde aktarmıştır. Bkz.: Ben-Naeh, **Sultanlar Diyarında Yahudiler**, s. 159-165.

etmemiştir.³⁷⁸ Osmanlıların beklentileri İslam hukukunun ön gördüğü kurallar dışında cemaatlerin sadakati, asayişin bozulmaması ve vergilendirme gibi konulardır.³⁷⁹ Bu beklentilerin karşılığında yukarıda bahsedildiği gibi cemaatlere iç meselelerinde özgürlük tanınmış, kendi yargılamalarına müdahale edilmemiş, dini ritüellerini ve ibadetlerini sürdürmelerine müsaade edilmiş, sosyal ve eğitimsel faaliyetlerine izin verilmiştir. Hatta belirli durumlarda Osmanlıların İslam hukuku kurallarını esnettikleri bilinmektedir. Bu duruma Yahudilere yönelik uygulamalar üzerinden pek çok örnek verilebilir. Örneğin İslam hukukunda yeni sinagogların inşa edilmesi yasak olmasına rağmen bu kural göz ardı edilmiş, bu uygulama yalnızca II. Bayezid döneminde dikkate alınmıştır. Bir diğer örnek bina inşaları üzerinden verilebilir. İslam hukukuna göre gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha yüksek yapılar inşa etmeleri yasaktır. Ancak Osmanlı topraklarında yaşamış Moshe Hamon ve Josef Nasi gibi nüfuzlu Yahudilerin çok katlı evlere sahip olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Müslümanlar ve zimmiler arasındaki toplumsal farkı gösteren giyim konusu da Osmanlılar tarafından çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Gayrimüslimlerin statüleri gereği pahalı kıyafetler giymelerinin yasak olmasına rağmen İstanbul’da yaşayan zimmilerin pahalı yün ve kumaştan kıyafet ve ayakkabı giyebildikleri bilinmektedir. Ata binmeleri yasak olmasına rağmen binebildikleri, İslam hukukuna ters olmasına rağmen iltizam uygulamasında Yahudi mültezimlerin Müslümanlar üzerinde yetki sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Verilen örnekler daha çok çeşitlendirilebilir ancak aktarılan uygulamalar Osmanlıların tüm kuralları katı bir şekilde uygulamadıklarının göstermek için yeterli olabilir. Kuralları uygulama hususunda pragmatik davranan Osmanlılar düzen bozulmadığı sürece duruma müdahale etmemiştir.³⁸⁰

3.6. Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu’na Katkıları

³⁷⁸ Çetin Yetkin, *Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 61-62.

³⁷⁹ Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, s. 35.

³⁸⁰ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)*, s. 20-25, Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, s. 17-18, Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey*, s. 50. Kıyafet kısıtlaması konusunda daha fazla bilgi için bkz.: Nejla Doğan, “Limits of Tolerance: Legal Relations Between Early Ottoman Jews and Central Authorities (15th – 18th Centuries)”, *Middle Eastern Studies*, No: 13/3, 2021, s. 451-454.

Yahudiler ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerin İber Yarımadası sürgünlerinin öncesine dayandığı *Kovulma Fermanlarından Önce Osmanlı Topraklarında Yahudiler* isimli bölümde aktarılmıştı. Sefarad Yahudilerinden önce Osmanlı topraklarında yerleşmiş olan diğer cemaatlerin Osmanlı İmparatorluğu'na siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda katkıda bulundukları ifade edilmişti. 1492 ve 1496 yıllarından itibaren Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri de yerli cemaatler gibi imparatorluğa katkı sağlamış, yenilikler getirmiştir. Orta Çağ'da İber Yarımadası'nda parlak bir dönem yaşayarak Müslüman ve Hristiyan yöneticiler için çalışan Yahudiler oradan getirdikleri bilgi, birikim ve yetenekleriyle Osmanlılara hizmet etmişlerdir.³⁸¹

Yahudiler sundukları hizmetlerle imparatorluğa katkı sağlarken Osmanlı sultanları onları korumuş, özgür bir yaşam sunmuş ve inançlarına müdahale etmemişlerdir. Ortaya çıkan karşılıklı memnuniyet iki tarafın yüzyıllar boyunca iş birliği yapmasıyla sonuçlanmıştır. Halil İnalcık bu iş birliğinin gelişiminde bazı faktörlerin etkisine vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki ortak düşman olgusudur. Orta Çağ'dan beri Hristiyanlar ve Müslümanlar, yani *haç ve hilal arasında* süregelen bir mücadele vardır. Bu mücadele Reconquista döneminde ve Osmanlı'nın batıya doğru yayılma sürecinde de aktif olarak görülmüştür. Müslüman ve Hristiyanların ilişkileri bu şekilde seyrederken Yahudi-Hristiyan ilişkilerinin de kötü olduğunu söylemek mümkündür.³⁸² Antik dönemlerden beri Hristiyanların dini sebeplerden dolayı Yahudilere duydukları nefret, Orta Çağ'da siyasi ve ekonomik faktörlerin de eklenmesiyle iyice artmıştır. Hristiyanların iki grubun da ortak düşmanı olması ve Osmanlıların İber Yarımadası'ndan kovulan Müslüman ve Yahudilere eziyet edildiğini bilmesinin iki grubu yakınlaştırdığı söylenebilir. Osmanlılar ile Yahudileri yakınlaştıran bir diğer olay ise İstanbul'un fethidir. Fethin ardından Fatih'in İstanbul'daki ticari yaşamı yeniden canlandırmak istemesi, Yahudileri şehre

³⁸¹ Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, s. 25-29.

³⁸² José Alberto Rodrigues da Silva Tavim de ortak düşman faktöründen bahsetmiş ve Hristiyanların Yahudi ve Türklerin iş birliğinden çekindiğini ifade etmiştir. Hatta bu durumun Avrupa edebiyatına yansımaları örneklerle açıklamıştır. Bkz.: José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "Oriental Times in the West: The Power of the Sultans and the Jews in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Paths to Modernity A Tribute to Yosef Kaplan*, Ed. Avriel Bar-Levav, Claude B. Stuczynski, Michael Heyd, The Zalman Shazar Center, Jerusalem, 2018, s. 206-208.

yerleştirmesi ve onlara imtiyazlar tanınmasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul'a yerleşen Yahudiler önemli ayrıcalıklar elde etmiş, imparatorlukta daha etkin hale gelmişlerdir. İnalcık'ın Osmanlı-Yahudi ilişkilerinin gelişmesinde önemli olarak gördüğü bir diğerk faktör ise İşlam hukuku ve Türk devlet geleneğinin buna imkân vermesidir. Devlet yönetiminin temelini oluşturan bu gelenekleri dikkate alan padişahların Yahudiler konusunda önlerine bir engel çıkmaması durumu kolaylaştırmıştır.³⁸³

Kovulma fermanlarının ardından Osmanlı topraklarına göç eden Sefarad Yahudileri servetlerini geride bırakmış olsalar da geldikleri andan itibaren bilgi, birikim ve tecrübeleriyle imparatorluğa hizmet etmişlerdir. Teknik işlerden anlamaları ve meslek erbabı olmaları sebebiyle belirli alanlarda imparatorluğun eleman ihtiyacını karşılamışlardır. Savaş sanayisi bu alanlara örnek olarak gösterilebilir. Ateşli silahların kullanımı konusunda uzman olmaları o sıralar yeni silahlarla donanmaya başlamış olan Osmanlı ordusuna avantaj sağlamış, ordunun önemli bir ihtiyacını karşılamıştır.³⁸⁴ Yahudilerin Osmanlı ateşli silahlarını modernleştirmelerinin Yavuz Sultan Selim döneminde Memlûklara ve Safevilere karşı mücadelelerde avantaj sağladığına ve padişahın onlara müteşekkir olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.³⁸⁵ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına gönderilen bir elçilik heyetinde bulunan Fransız Nicolas de Nicolay Yahudiler arasında çok sayıda usta ve zanaatkar olduğunu, bunların Hristiyanların zarar görmesi amacıyla Türklere silah ve savaş tekniklerini öğrettiklerini yazmıştır. İşpanya'da da yaygın olan bu görüşe 1557-1558 yıllarında yazılmış *Pedro'nun Türkiye Seyahati* isimli eserinde de rastlamak mümkündür. Eserde Mata ve Pedro isimli karakterler arasındaki diyalog dikkat çekicidir. Mata Pedro'ya Osmanlı ordusunun ateşli silahlar yönünden ne derece donanımlı olduğunu sormaktadır. Pedro ise soruyu ordunun eskiden donanımlı olmadığını ancak İşpanya'dan kovulan Yahudilerin Türklere tüfekle ateş etmeyi, kale

³⁸³ İnalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 3-7.

³⁸⁴ Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 41.

³⁸⁵ José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "Batıda Oryantal Zamanlar: Padişahların ve Yahudilerin Gücü (16. Ve 17. Yüzyıllar)", **Harp ve Sulh; Avrupa ve Osmanlılar**, Ed. Dejanirah Couto, Çev. şirin Tekeli, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 150.

yapmayı, siper kazmayı ve diğer savaş araçlarını ve tekniklerini öğrettiğini söyleyerek cevaplamıştır.³⁸⁶

Yahudilerin mesleki bilgi ve birikime sahip oldukları bir başka alan hekimliktir. İber Yarımadası'nda özellikle Müslüman yönetimi altındayken sıklıkla yapmakta oldukları hekimlik mesleğini Osmanlı topraklarında sürdürerek saray erkanına yakın olmuş, padişahlarla iletişime geçebilmişlerdir. Bu durumun sağladığı avantaj hekimlik yapan birçok Yahudi'ye padişahların belirli kararlarına etki etme şansı vermiştir.³⁸⁷ Kuşaklarca hekimlik mesleğini yürütmüş olan Hamon ailesi imparatorlukta nüfuz kazanmış en önemli Yahudi ailelerdendir. Aile fertlerinden biri olan Isaac Hamon 15. yüzyılın ortalarına doğru Granada'nın Müslüman hükümdarı Abdullah'a özel hekimlik yapmıştır. Hekimliği bir gelenek haline getiren aile İspanya'dan kovulduktan sonra Osmanlı topraklarına göç etmiştir.³⁸⁸ Göçün hemen ardından ailenin bir diğer ferdi Josef Hamon önce Sultan II. Bayezid'e, daha sonra Yavuz Sultan Selim'e hekimlik yapmıştır. Yavuz Sultan Selim'in doğu seferine katılmış ve 1517 yılında Filistin bölgesinin Osmanlı topraklarına katılmasına şahit olmuştur. Ölümü üzerine oğlu Moshe Hamon hekimbaşı olmuş, Yavuz için çalışmaya devam etmiştir.³⁸⁹ Yavuz'un ölümünün ardından Kanuni Sultan Süleyman döneminde görevini sürdürmüştür. Osmanlı'nın en parlak dönemlerinden birinde yaşayan Moshe ailenin en etkin bireylerinden biri haline gelmiş, padişahın güvenini kazanmış ve karar

³⁸⁶ Cristóbal de Villalón, **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, Çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 127. Yahudilerin Osmanlı ordusunun modernleşmesine etkileri konusunda tartışmalar vardır. Kimi yazarlar bu konuda Yahudilere çok fazla önem atfederken, kimileri ise onların düşünüldüğü kadar fayda sağlamadıklarını savunmaktadır. José Alberto Rodrigues da Silva Tavim bu konuyu farklı kaynakları değerlendirerek yorumlamıştır. Bkz.: Tavim, "Batıda Oryantal Zamanlar: Padişahların ve Yahudilerin Gücü (16. Ve 17. Yüzyıllar)", **Harp ve Sulh; Avrupa ve Osmanlılar**, s. 150-152, José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "The Grão-Turco and the Jews: translation to the West of two Oriental 'powers' (XVI-XVII centuries)", **Mediterranean Historical Review**, No: 28:2, 2013, s. 176-179.

³⁸⁷ Yahudilerin Osmanlı sarayında hekimlik yapması Sefarad Yahudileri ile başlamamıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde daha sonra ihtida eden Yakub'un saraydaki önemli figürlerden biri olduğu bilinmektedir. Uriel Heyd, "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", **Oriens**, No: 16, Aralık 1963, s. 154.

³⁸⁸ Cengiz Şişman, "Hamon Family", **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Ed. Normal A. Stillman, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0009170, 21 Nisan 2023.

³⁸⁹ Heyd, "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", s. 155.

alımında etkili olmuştur. Yaşadığı dönem Amasya’da meydana gelen bir *kan iftirası*³⁹⁰ vakasının tekrar meydana gelmesini önlemek amacıyla sultandan ferman almayı başarmıştır.³⁹¹ Bunun da ötesinde dış politikada aktif olmuş, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin gelişmesinde rol oynamıştır.³⁹²

Resim 14: Yahudi hekim (soldaki) ve Yahudi tüccar (sağdaki)

³⁹⁰ Kan iftirası kelimesi bir ritüel cinayet suçlamasıdır. Yahudilerin kutsal bayramlarının arifesinde Hristiyanları kaçırıp eziyet ederek öldürdükleri, kanlarını akıtıp ekmeklerinin yapımında kullandıklarını iddia eden ifadeler için kullanılmaktadır. Seda Özmen, “Batıda Yahudilere Yönelik Kan İftiraları”, **Türk & İslam Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 13, Eylül 2017, s. 154.

³⁹¹ Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 42-43, Şişman, “Hamon Family”, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**.

³⁹² Heyd, “Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent”, s. 159, Weiker, **Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey**, s. 77-78.

Kaynak: Kolektif, **Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2000.

Hekimlere benzer şekilde Osmanlı sarayında nüfuz sahibi olan Yahudi kadınların varlığı da bilinmektedir. Bunlar haremle yakın ilişkiler içinde olmuş, Valide sultanlara ve padişahın gözdelerine süs eşyaları, mücevherler ve kumaşlar getirmişlerdir. Haremle kurdukları bağlantılar sayesinde saraya kolayca erişebilmişlerdir. Kira olarak bilinen bu kadınların tıp alanında bilgi sahibi olmaları da onları saray erkanına yaklaştırmıştır.³⁹³ Bu kadınların en bilinenlerinden Ester Kira ebelik mesleğindeki uzmanlığı sayesinde Kanuni döneminde hareme kabul edilmiştir. Kısa süre içinde haremde kişisel ilişkilerini geliştiren Ester, Venedik asıllı Safiye Sultan ile yakın bir ilişki kurmuştur. Özellikle kadınların yönetimdeki etkisinin arttığı III. Murad döneminde nüfuz kazanmış, bağlantıları sayesinde devletin dış ilişkilerinde etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın Venedik ve İtalyan Krallıklarıyla ilişkilerinde aracılık yapan Ester, Fransız kralının annesi Catherine de Medicis'in Eflak bölgesiyle ilgili bir meselesinin çözümüyle ilgilenmiştir.³⁹⁴

Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'na mesleki ve teknik meselelerin yanı sıra ekonomik ve siyasi açıdan da katkı sağlamışlardır. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Osmanlı yöneticilerine danışmanlık yapmış, iltizam usulüyle vergi toplamış ve mali işlerde görev almışlardır.³⁹⁵ Arşiv belgelerine ek olarak dönemin rabbinik responsaları ve seyyahların ifadeleri bahsedilen işlerin yanı sıra Yahudilerin ithalat-ihracat, seyyar satıcılık, pazarcılık, fuarcılık ve esnafılık gibi sektörlerde faaliyette bulunduklarını aktarmışlardır. Ekonomik hayatta aktif rol oynayan bu grup şehir ticaretinde etkin olmanın ötesinde bölgeler arası hatta dış ticarete yön vermiştir.³⁹⁶ Sürgünlerden sonra Osmanlı topraklarına yerleşen Sefaradların Selanik, Safed ve İstanbul'da yün üretimi,

³⁹³ Salomon Ben Natan Eskenazi'nin eşi Bula Eksati'nin I. Ahmed'in şehzadelik döneminde çiçek hastalığını tedavi etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bkz.: Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 52-53.

³⁹⁴ Gülerüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 78-79, Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 53, Weiker, **Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey**, s. 79.

³⁹⁵ İncalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 3.

³⁹⁶ Gülerüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 93-94.

Bursa da ise ipek ve baharat ticareti yaptıkları bilinmektedir. Belirli ürünlerle öne çıkan bu şehirlerin yanı sıra Edirne, Halep, Kahire ve İskenderiye önemli ticaret merkezleri olmuş, tekstil, tekstil boya maddeleri, giyim, deri, inci, mücevherat, maden, metaller, hafif hırdavat ticareti ve gıda maddeleri alım satımı ise öne çıkan diğer ticari faaliyetlerdir.³⁹⁷ Bunların üretim ve ticaretinin yanı sıra iltizam sözleşmeleriyle büyük kazanç elde etmişlerdir. İltizam usulü vergi toplama yoluyla elde ettikleri kazanç onların devlet işlerindeki etkilerinin artmasına sebep olmuştur. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, nüfuzunu arttıran mültezimlere ek olarak bankerler Osmanlı sarayında önemli yer edinmişlerdir. Sarayda etkili olan bu Yahudiler içinde akla gelen ilk isim Mendes ailesidir. 1552 yılında Avrupa'dan kaçarak İstanbul'a yerleşen Portekiz kökenli marrano aile, dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a finansal ve diplomatik hizmet sunmuşlardır. Ailenin en önemli fertleri Yahudi toplumunun önde gelen isimlerinden olan Dona Gracia Mendes ve yeğeni Don Josef Nasi'dir. Ailenin padişahlarla yakın ilişkisi Kanuni'den sonra da devam etmiş, hatta daha ileriye gitmiştir. 1566 yılında tahta çıkan II. Selim Josef Nasi'yi Nakşa Dükası ilan etmiş ve Ege'de şarap üretimi yapılan bir grup adayı ona bahşetmiştir. Nasi'nin padişahla yakınlığı onu devlet içinde etkin bir kişi yapmış, Osmanlı dış siyasetinde etkili olmasına imkân vermiştir. Osmanlı-Venedik ilişkilerinde etkili bir figür olan Nasi'nin Kıbrıs'ın fethinde etkisinin olduğu da iddia edilmektedir. Benzer şekilde İspanya Kralı II. Felipe'ye karşı başkaldırmak isteyen Orange'lı William Antwerp'te banka binası olan Nasi aracılığıyla Osmanlı'nın desteğini istemiştir. Halil İnalcık'ın da altını çizdiği gibi 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yerleşen marranoların Avrupa'nın kapitalist tekniklerini, bankacılığı ve hatta merkantilist devlet ekonomisi konseptini Osmanlı'ya getirdiklerini söylemek mümkündür. Marranolar geniş bağlantıları sayesinde Osmanlı-Avrupa ticaretinin büyük bir kısmını yönetmişlerdir. Dona Gracia'nın yönetimindeki Yahudi bankası Osmanlı maliyesinde ve Avrupa pazarlarına sermaye yatırımlarında varlık göstermiştir. Josef Nasi'nin ise Avrupa

³⁹⁷ Halil İnalcık, "Jews in the Ottoman Economy and Finances, 1450-1500", **The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis**, The Darwin Press, Princeton, 1989, s. 521-524. Güler, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 93-94. Yahudilerin Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Haim Gerber, **Crossing Borders Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society**, The Isis Press, İstanbul, 2008, Aryeh Shmuelevitz, **The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries**, Brill, Leiden, 1984.

krallarına büyük krediler verdiği ve bu sayede Avrupa ticaretinin önemli aktörlerinden biri olduğu bilinmektedir. Polonya kralına verdiği büyük borçlar sayesinde çeşitli ticari imtiyazlar elde etmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Padişahın onu korumasının da verdiği güçle Polonya'dan yapılan balmumu ihracatında tekel elde etmiştir.³⁹⁸

Yahudilerin imparatorluğa siyasi ve diplomatik hizmetleri Mendes ailesinin faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Avrupa ile bağlantısı olan diğer Yahudiler de Osmanlıların Avrupa ile ilişkilerinde aracılık yapmış, Osmanlı dış politikasının bir parçası haline gelmişlerdir. Salomon ibn Yaish bu isimlerden bir diğeridir. 1520 yılında Portekiz'de marrano bir ailenin çocuğu olarak Alvaro Mendes ismiyle doğmuş, çocukluk döneminde bir kuyumcunun yanında çalışmıştır. Burada bir süre çalışıp değerli taşlar hakkında bilgi sahibi olduktan sonra 1545 yılında ailesinin iş bağlantıları sebebiyle Hindistan'a gitmiştir. Orada elmas madeni işleterek kısa sürede servet edinmiş ve Portekiz'e dönmüştür. Portekiz'de dönemin Kralı III. João tarafından ödüllendirilerek şövalye unvanı almıştır. Kralın ölümü üzerine Madrid, Floransa ve Paris gibi Avrupa şehirlerinde yaşamıştır. Portekiz Krallığı'na bağlılığı ve İspanya karşıtlığı sebebiyle Kuzey Avrupa'daki krallar ve devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmaya çaba göstermiştir. Bu noktada özellikle İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth, Fransa Kralı II. Henri ve annesi Catherine de Medicis ile olan ilişkileri dikkat çekmektedir. 1585 yılında Selanik'e gelerek Osmanlı topraklarına yerleşen Alvaro Mendes burada Yahudiliğe tekrar dönerek³⁹⁹ Salomon ibn Yaish ismini almış, daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Kısa süre içinde zenginliği ve siyasi ilişkileriyle dikkat çekmiş ve Sultan III. Murad'ın güvenini kazanmıştır. II. Selim'in Josef Nasi'yi Nakşa

³⁹⁸ İnalcık, "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", s. 8-11, Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 44-49, Güler, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 62-71 Weiker, **Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey**, s. 76-77. Josef Nasi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Cecil Roth, "Joseph Nasi, The Duke of Naxos, and the Counts of Savoy", **The Jewish Quarterly Review**, No: 57, 1967, s. 460-472.

³⁹⁹ João Micas ismiyle Hristiyan olarak doğup Osmanlı topraklarında atalarının dinine geri dönen Josef Nasi gibi Salomon ibn Yaish de Yahudiliği tekrar benimsemiştir. Osmanlı topraklarına göç eden marranolar zorla benimsemiş oldukları Hristiyanlık inancını terk etmişlerdir. Bu durum Osmanlı'nın sunduğu dinsel özgürlüğün bir göstergesidir. Konuya dair iki makale incelenebilir. Bkz.: Alisa Meyuhas Ginio, "Returning to Judaism: The Reconversion of 'New Christians' to Their Ancestral Jewish Faith in the Ottoman Empire during the Sixteenth Century", **The Medieval History Journal**, No: 12,2, 2009, s. 383-404, José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "Portuguese New Christians in the Turkish 'Carrefour' Between the Mediterranean and the Indian Ocean in the Sixteenth Century: Decentralization and Conversion", **Journal of Early Modern History**, No: 17, 2013, s. 561-584.

Dükaşı ilan ettiği gibi III. Murad da Salomon ibn Yaish'e Midilli düklüğü ve has olarak Filistin'in Taberiye şehriyle civar köyleri vermiştir. Salomon, İspanya Kralı II. Felipe'ye karşı bir İngiliz-Osmanlı ittifakının kurulması için çaba sarf etmiş ve bu doğrultuda bir haber alma ağı kurmuştur. Osmanlı'nın dış siyasetinde, özellikle de İngiltere'yle olan ilişkilerin yürütülmesinde faydalanılan isimlerden biri olmuştur.⁴⁰⁰ Osmanlı-Avrupa arasındaki siyasi ilişkilerde aracılık yapan Yahudi isimlere verilen örnekler çoğaltılabilir.⁴⁰¹

Salomon Aben Yaeş'e benzer şekilde Halil Paşa olarak bilinen David Passi de İspanya'ya karşı bir İngiliz-Osmanlı ittifakı kurulması için çabalamıştır.⁴⁰² Sefarad Yahudisi olmamakla birlikte 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına gelen Alman asıllı Salomon Ben Natan Eskenazi de dış ilişkilerde etkin olan Yahudilere örnek olarak gösterilebilir. Hekimlik ve tercümanlık gibi görevlerde bulunan Eskenazi, 1964'te İstanbul'a yerleştikten sonra Venedik elçisinin hizmetine girmiştir. Diplomasideki pratik çözümleri dikkat çekmiş, Osmanlı-Venedik anlaşmazlığında sorunları çözme konusunda üstün başarı göstermiştir.⁴⁰³ Bu çabaları sonucu Sokollu Mehmed Paşa'nın güvenini kazanmış, paşa tarafından Venedik ile barış görüşmelerini yürütmekle görevlendirmiştir. Venedik ile olan ilişkilerde etkili olmasının yanı sıra Polonya Kralı II. Sigismund'un ölümünün ardından boşalan tahta Fransa'nın dul kraliçesi Catherine de Medicis'in oğlu Henri'nin geçmesini istemiş ve Osmanlı'yı Fransa'nın tarafına çekmek için çabalamıştır. Bu doğrultuda Catherine de Medicis ile Sokollu Mehmed Paşa arasındaki görüşmelere aracılık ederek sadrazamı Henri'yi desteklemeye ikna etmiştir. Yahudi diplomat bu dönemde Fransa ve Osmanlı

⁴⁰⁰ José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "Elizabethan Orientalia. 'Jews' in Late Tudor England and the Ottoman Jews", **European Judaism: A Journal for the New Europe**, No: 2, 2018, s. 17.

⁴⁰¹ Yolanda Moreno Koch, "İbn Yaîş", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-yais-salomon>, 22 Nisan 2023, Gülerüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 75-78, Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 54-57.

⁴⁰² Benjamin Arbel, "Passi, David", **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0017370, 22 Nisan 2023, Gülerüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 81, Weiker, **Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey**, s. 79.

⁴⁰³ Osmanlı-Venedik görüşmelerinin yürütülmesinde Yahudilerin aracı oldukları bilinmektedir. Venedikliler ve Yahudilerin ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Benjamin Arbel, **Trading Nations. Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean**, Brill, Leiden, 1995.

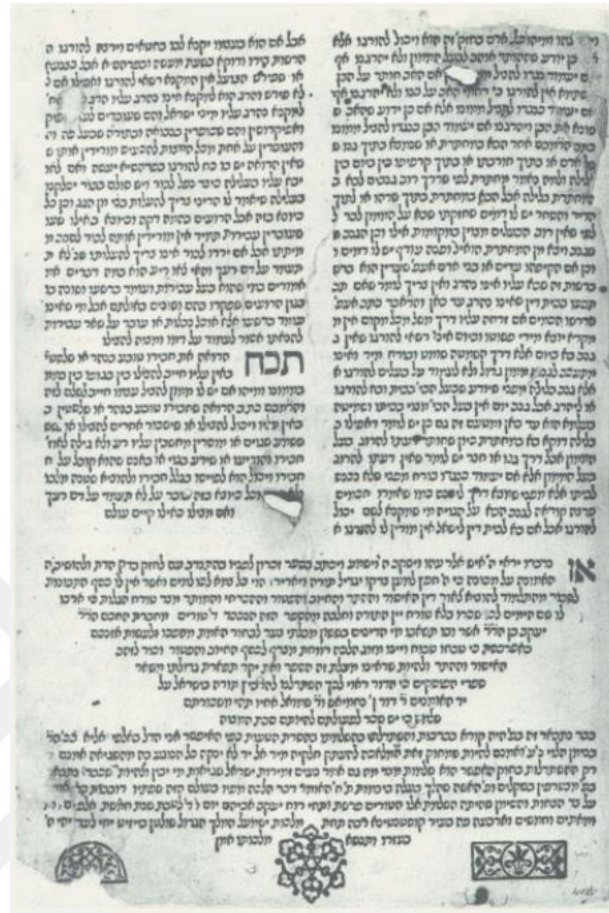
arasındaki ilişkilerin onarılmasında da rol oynamıştır. Eskenazi etkisini Sokollu'nun ölümünden sonra da devam etmeyi başarmıştır.⁴⁰⁴

Yahudilerin önceki satırlarda aktarılan mesleki, ekonomik ve siyasi katkılarına ek olarak düşünce dünyasına ve imparatorluktaki entelektüel yaşama da büyük katkıları olmuştur. 1492'de sınır dışı edilmelerinin hemen ardından Osmanlı topraklarında matbaacılık faaliyetlerini başlatmışlardır. İlk matbaa David ve Samuel ibn Nahmias tarafından 1493 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Burada ilk kitap olarak Jacob ben Asher'in önemli eseri *Arba'ah Turim*⁴⁰⁵ basılmıştır. İlk kitaptan sonra yayıncılık kesintiye uğrayarak on iki yıl durağanlaşsa da 1505 yılında kitap yayıncılığı yeniden başlamıştır. Basılan kitaplar çoğunlukla Yahudi dini metinleri ve inanç esaslarına yönelik olmuştur. Nahmias ailesinin ardından İtalya'nın kuzeyinden gelen Soncino ailesi bu işi sürdürmüştür. Gershom Soncino liderliğindeki aile önce Selanik'e, ardından İstanbul'a yerleşerek matbaacılık faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde 1547 yılına kadar kırka yakın kitap basılmış ve ilk dönemin aksine kitaplar sadece dinî nitelikte değil, ilmî de olmuştur. 1493 yılında başlayan matbaacılık faaliyetleri yüzyıllar boyunca devam etmiş ve İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Selanik, Edirne ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren İzmir de Yahudilerin Osmanlı topraklarında matbaacılık yaptığı önemli şehirlerdendir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Güleriyüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 81, Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 50-52. Anlaşılacağı üzerine Yahudiler Osmanlı'nın Avrupa ile ilişkilerinde aracılık rolü üstlenmişlerdir. Bu konuda daha detaylı bilgi ve aracılık rolüne yönelik bir tartışma için bkz.: José Alberto Rodrigues da Silva Tavim, "Sephardic Intermediaries in the Ottoman Empire", **Oriente Moderno**, No: 93, 2013, s. 454-476.

⁴⁰⁵ Kitap hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Adri K. Offenber, "The First Printed Book Produced at Constantinople: (Jacob ben Aser's 'Arba'ah Turim, December 13, 1493), **Studia Rosenthaliana**, No: 1, 1969, s. 96-112.

⁴⁰⁶ Joseph Hacker, "Authors, Readers and Printers of Sixteenth Century Hebrew Books in the Ottoman Empire", **Perspectives on the Hebraic Book: the Myron M. Weinstein Memorial Lectures at the Library of Congress**, Ed. Peggy K. Pearlstein, Library of Congress, Washington, 2012, s. 22-28, Yaron Ben-Nach, "Hebrew Printing Press in the Ottoman Empire", **Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Ed. Gad Nassi, The Isis Press, İstanbul, 2001, s. 79-93, Nil Pektaş, "The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern Istanbul", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, No: 16/2, 2015, s. 13-15, Yasin Meral, "Osmanlı İstanbulu'nda Yahudi Matbaası ve Basılan Bazı Önemli Eserler", **Osmanlı İstanbulu II**, İstanbul, 2014, s. 456-462.

Resim 15: Arba'ah Turim'in Künyesi (İstanbul, 13 Aralık 1493)

Kaynak: Adri K. Offenber, "The Printing history of the Constantinople Hebrew incunable of 1493: A Mediterranean voyage of discovery", *The British Library Journal*, No: 22, 1996, s. 222.

Yahudilerin başlattığı matbaacılık faaliyetleri Osmanlı topraklarında entelektüel hayata katkı sağlamıştır ancak Yahudilerin entelektüel faaliyetleri matbaacılıktan ibaret değildi. Moshe Sevilla-Sharon'un ifadesiyle Yahudiler İber Yarımadası'ndan ayrıldıktan sonra Yahudi dünyasının kültür merkezi Osmanlı topraklarına taşınmıştır. Tevrat eğitiminde Cordoba, Barcelona ve Toledo gibi şehirlerin yerini 16. yüzyılda İstanbul, Selanik, Safed ve Kudüs gibi Osmanlı şehirleri almıştır. Dini eğitim veren kurumlarda büyük Talmud uzmanları yetişmiş ve eğitim vermiştir. İstanbul, Selanik ve Edirne gibi şehirlerdeki akademiler imparatorluğun

içinde ve dışında tanınır olmuş, dünyanın her yanından öğrenciler buradaki okullara gelerek eğitim almıştır.⁴⁰⁷

Dini eğitim ve felsefe söz konusu olduğunda Safed şehrinin önemini vurgulamak gerekmektedir. 1517 yılında Osmanlı topraklarına dahil olan şehir o tarihten itibaren Yahudi göçü almaya başlamıştır. Yahudiler kısa süre içinde nüfuslarını artırarak 16. yüzyılın ikinci yarısında demografik üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Osmanlı yönetiminin sağladığı rahat ortamda büyük bilginler, edebiyatçılar ve din yorumcuları yetişmiştir. Safed Yahudi mistisizmi ve Kabala'nın merkezi haline gelmiştir. Burada önemli Kabalistler yetişmiş ve birçok Yahudi'nin şehri ziyaret etmesine vesile olmuşlardır. Moshe Cordovero, Isaac Luria, Hayyim Vital, Joseph Caro, Salomon ben Moses ha-Levi, Yaakov Beirav, Yacob ben David Tam ibn Yahya gibi isimler önemli kabalistlere örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰⁸

Sonuç olarak Osmanlı'nın kuruluşundan beri Türklerle temas halinde olan Yahudiler mali işlerden iyi anlamaları, üstün hekimlik meziyetleri ve zanaatkarlıklarıyla imparatorluğa hizmet etmişlerdir. 1492'de başlayan göç dalgalarının ardından Sefarad Yahudileri de yerli cemaatlere eklenmiş ve İber Yarımadası'ndan getirdikleri teknik ve mesleki birikim, yabancı dil bilgisi ve geniş bağlantıları sayesinde padişahların dikkatini çekmişlerdir. Bunun sonucu olarak hizmetleriyle Osmanlı ekonomisine katkı sağlamış, Osmanlı diplomasinde aktif rol oynamış ve imparatorluktaki entelektüel faaliyetlerin bir parçası olmuşlardır.

⁴⁰⁷ Sharon, **Türkiye Yahudileri**, s. 104.

⁴⁰⁸ **A.g.e.**, s. 58-61, Güleriyüz, **Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, s. 83-88. Safed şehri ve 16. yüzyılda bu şehirdeki düşünsel faaliyetler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Solomon Schechter, "Safed in the Sixteenth Century. A City of Legists and Mystics", **Studies in Judaism: New Introduction by Ismar Schorsch**, Gorgias Press, Piscataway, 2003, Raphael Jehudah Zwi Werblowsky, **Mystical and Magical Contemplation: The Kabbalists in Sixteenth-century Safed**, University of Chicago Press, Chicago, 1961.

SONUÇ

Yahudiler antik dönemlerden beri İber Yarımadası ile ekonomik, kültürel ve sosyal temas içinde olmuş, M.S 70 yılında ikinci mabedin yıkılışının ardından bölgede düzenli yerleşimler kurmaya başlamış ve zaman içinde buradaki nüfuslarını artırmışlardır. Bin yılı aşkın zaman dilimi boyunca yaşadıkları bu topraklarda bir devlet kurma girişiminde bulunmamış, Romalılar, Vizigotlar, Müslümanlar ve İber Yarımadası'ndaki farklı Hristiyan krallıklarının yönetimi altında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu yönetimler altında farklı dönemlerde farklı muamelelere maruz kalmışlardır. Roma hakimiyeti altındayken onların yaşam şartlarını değiştiren gelişme devletin Hristiyanlığı kabulüyle olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Pagan inancını benimsediği dönemde çok tanrılı dinlerin Hristiyanlığa kıyasla diğer dinlere karşı daha toleranslı olması sebebiyle görece rahat bir yaşam sürdürmüşlerdir. Kuşkusuz Pagan Roma döneminde de Yahudiler aleyhine vakalar meydana gelmiş ancak bu durum dinî sebeplerden değil, dönemin siyasi atmosferinden kaynaklanmıştır. Yahudilerin çıkardığı isyanlar ve Yahudi-Roma savaşları bu tür vakalara sebep olmuştur. Siyasi sebeplerin yanı sıra Yahudilere olumsuz bakış kültürel sebeplerden de kaynaklanmıştır. Paula Fredriksen'in ifade ettiği gibi Paganlar Yahudilerin yeme alışkanlıklarını, Şabat ibadetlerini ve sünnet geleneğini tuhaf bulmaktaydılar. Bu sebeple onlara karşı olumsuz bir bakış açısı beslemiş olmaları mümkündür. Ancak günümüz terimleriyle ifade etmek gerekirse Pagan Roma döneminde Yahudilere yönelik olumsuz tutum *antisemitizm*'den değil *zenofobi*'den dolayıdır. Yahudilerin zikredilen siyasi olaylar nedeniyle dini özgürlüklerinin kısıtlandığı kısa dönemler dışında iyi bir sosyal statüde yaşadıkları ve dinî geleneklerini sürdürdükleri söylenebilir. İmparator I. Konstantin'in Hristiyanlığı benimsemesinin ardından ise Yahudi karşıtlığı kademeli olarak artış göstermiş, bu durum hukuki metinlere ve yasalara yansımıştır. Karşıtlığın başlıca sebebi teolojik nitelikli olsa da çeşitli siyasi ve ekonomik sebepler de etkili olmuştur.

Yahudiler aleyhine bu tür gelişmeler yaşanırken Roma İmparatorluğu İber Yarımadası'ndaki hakimiyetini kaybetmiş, bölgede Vizigot egemenliği başlamıştır. Yarımada'nın egemenliğini ele aldıklarında Ariusçuluğu benimsemiş olan krallar

döneminde Yahudiler Roma İmparatorluğu'nun Pagan döneminde olduğu gibi inançlarını ve geleneklerini sürdürebilmişlerdir. Ancak 586 yılında 3. Toledo Konsili'nde Kral Recaredo'nun devletin Katolikliğe geçtiğini ilan etmesiyle Yahudiler için zor bir dönem başlamıştır. Bu tarihten itibaren Yahudiler kısıtlamalara ve yasaklara maruz kalmış, zorla vaftiz edilmiş ve bir dönem ebedi köleliğe indirgenmişlerdir. Bu noktada Yahudilerin Roma ve Vizigot idaresi altındaki durumları birbirleriyle ilişkilendirilebilir. Roma'nın Pagan dönemiyle Vizigotların Ariusçu dönemi, Roma'nın Hristiyanlığı kabul ettiği dönem ve Vizigotların Katolikliğe geçtiği dönem Yahudilerin hayat şartlarındaki bozulma anlamında benzerlik göstermektedir.

Vizigot yönetiminin ardından İber Yarımadası'nın siyasi durumunda değişiklik meydana gelmiş, İslam'ın ortaya çıkışından itibaren hızlıca ilerleyen Müslümanlar 711 yılında İber Yarımadası'na ulaşmışlardır. Baskıcı yönetim ve olumsuz ekonomik koşullardan dolayı yerel halk Müslümanların fetihlerine karşı durmamıştır. Müslümanların yarımada da egemenlik kurmasıyla Yahudilerin durumunda büyük bir değişim meydana gelmiştir. Vizigot yönetimindeki durumun aksine İslami hukuk çerçevesinde idare edilen Yahudiler vergi vermeleri, belirli sınırlamalara maruz kalmaları ve İslam egemenliğini kabul etmeleri kaydıyla zimmi statüsü kazanarak din ve geleneklerini sürdürebilmiş, kendi iç meselelerinde bağımsız olmuş ve Müslüman yöneticiler tarafından korunmuşlardır. İslamiyet, Hristiyanlığın aksine Yahudilik inancını teolojik bir rakip olarak görmemiş, onu eksik kalmış ve tahrif edilmiş olarak yorumlamıştır. Bu sebepten dolayı Yahudiliğe karşı Hristiyanlıktan farklı bir bakış açısına sahip olmuş ve Yahudileri ehl-i kitap olarak kabul etmiştir. Müslüman yönetimi altında belirli dönemlerde radikal hareketlere rastlansa da Endülüs Emevileri döneminde Yahudilerin en parlak dönemlerinden birini yaşadıkları ifade edilir.

Müslüman hakimiyeti boyunca Hristiyanlar yarımada yı geri alma idealleriyle mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Reconquista olarak bilinen bu mücadele yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Bunun bir sonucu olarak 1139 yılında Fransa'dan gelen şövalyelerin yardımıyla Portekiz Krallığı kurulmuştur. Yahudiler kuruluş yıllarından itibaren Yahudiler varlık göstermiş, zamanla nüfuslarını artırarak pek çok bölgede yerleşim kurmuşlardır. Bunun ötesinde krallarla yakın ilişkiler kurarak çeşitli

ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Yahya ibn Yaish başta olmak üzere birçok Yahudi krallığın mali işlerini yönetmiş, kralları danışmanlık yapmıştır. Önemli mevkieer elde eden Yahudilerin yalnızca parasal işler ve ticaretle meşgul olduklarına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. Çalışmamızda da ortaya konduğu üzere bu görüş çok genel bir kanıdır ve Yahudiler tarım, zanaatkarlık ve hekimlik gibi çeşitli alanlarda da faaliyet göstermişlerdir. Krallarla yakın ilişkilerinin sağladığı avantaj onların diğer Avrupa ülkelerindeki dindaşlarından daha iyi bir yaşam sürdürmelerini sağlamıştır. Bir diğer yaygın kanı Yahudilerin Orta Çağ'da hiçbir Avrupa ülkesinde toprak sahibi olamadıklarıdır. Oysa birçok Avrupa ülkesinin aksine Portekiz'de toprak sahibi olabilmişler, özellikle kurucu hanedan Burgonyalılar döneminde iyi koşullarda yaşamışlardır. Yahudi cemaatleri iç meselelerinde bağımsız olmuş, kendi yargıç ve yöneticileriyle idare edilmiş ve krallar tarafından korunmuşlardır. Portekiz krallarının Yahudilere karşı tutumu Orta Çağ Avrupa'sının dinî kaygılarından uzak olmuş, pragmatizm çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bu pragmatik tutum 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudiler aleyhine seyretmeye başlamıştır. 1492 yılında İspanya'yı terk eden Yahudileri yüksek meblağda vergi ödemeleri karşılığında kabul eden Kral II. João Kilise ve din adamlarının baskısıyla bir grup Yahudi çocuğu São Tomé Adası'na sürmüştür. Halefi Dom Manuel ise saltanatının ilk yıllarında Yahudileri özgürleştirse de ilerleyen yıllarda siyasi çıkarları onu 1496 yılında kovulma fermanını çıkarmaya itmiştir. İber Yarımadası'nı birleştirme politikası güden Katolik kralların kızıyla evlenerek bir ittifak kurmak için bu kararı almıştır. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Portekiz krallarının Yahudilere karşı tutumu dinî saiklerle değil siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda yön bulmuştur.

1492 ve 1496 yıllarından itibaren Akdeniz havzası başta olmak üzere çeşitli bölgelere göç eden Yahudilerin en önemli yerleşim yerlerinden biri de Osmanlı toprakları olmuştur. 1492 yılında başlayan göç dalgaları 16. yüzyıl boyunca devam etmiştir. İber Yarımadası'ndan doğrudan Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler olduğu gibi başta İtalya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde belirli bir süre kalıp imparatorluğa yerleşen grupların varlığı da bilinmektedir. Dönemin padişahı II. Bayezid onları kabul etmiş ve yöneticilerine onların korunmasını emretmiştir. Bayezid'in bu tutumunda İslamiyet'in hoşgörüsü, Yahudilerin devlete sağlayacağı

katkılar ve devlet tarafından bir tehlike olarak görülmemeleri gibi faktörler etkili olmuştur. Padişahın pozitif yaklaşımının yanı sıra imparatorlukta yaşayan diğer Yahudi cemaatleri de sürgün edilen dindaşlarına yerleşim kurma noktasında yardım etmişlerdir. Göç eden Yahudiler Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde yerleşim kurmuşlardır. Nüfus verileri Sefaradların ağırlıklı olarak Balkan coğrafyasına yerleştiklerini göstermektedir. İlk olarak bu bölgedeki liman kentlerine yerleşmişler, zaman içinde farklı bölgelere yayılmışlardır. Avlonya, Balyabadra, Niğbolu, Yenişehir ve Tırhala gibi şehirlerdeki nüfus değişimleri dikkat çekmekle beraber göçlerin ardından Selanik, İstanbul ve Edirne imparatorlukta Yahudi nüfusunun en fazla olduğu şehirler haline gelmişlerdir. Buralarda kısa zaman içinde kalabalıklaşarak demografik üstünlüğü ele geçiren Sefaradlar kültürel anlamda da diğer Yahudi cemaatlerine göre baskın çıkmışlardır. Kendi kültür ve geleneklerini korumuş, Portekiz'deki gibi bir cemaat organizasyonuna sahip olmuş, geldikleri yerlere göre örgütlenmiş ve bu durum soyadlarına yansımıştır. Kendi örf ve adetlerini diğer cemaatlere de kabul ettiren Sefarad Yahudileri Portekiz Krallığı'nda olduğu gibi önemli mevkiler elde etmiş, padişaha yakın olmuşlardır. İber Yarımadası'ndan getirdikleri bilgi, birikim ve tecrübeleriyle imparatorluğa çeşitli alanlarda hizmet etmişlerdir. Kuşaklar boyunca sürdürdükleri hekimlik mesleği saraya kolayca erişebilmelerini sağlamış, yabancı dil bilgileri ve geniş bağlantıları sayesinde Osmanlı'nın Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde aracı görevi görmüşlerdir. Bu hizmetlerine ek olarak göçün hemen ardından Osmanlı topraklarında matbaa kurarak entelektüel hayatı canlandırmış, harp teknikleri ve silah teknolojileri konularındaki bilgileriyle Osmanlı ordusuna katkı sağlamış, üretim ve ticarete etkin rol oynamış, zanaatkarlık konusundaki ustalıkları ve ödedikleri vergilerle imparatorluğa hizmet etmişlerdir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **Tapu Tahrir Defterleri (TT.d)**, No: 34, 36, 64, 77, 80, 87, 99, 105, 148, 149, 166, 167, 187, 195, 232, 267, 289, 308, 367, 370, 390, 403, 416, 494, 998, 1007, 1015.

KAYNAK ESERLER

- Benjamin Tudela'lı, Petachia **Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, Çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Cohen, Martin A.: **Samuel Usque's Consolation for the Tribulations of Israel**, Varda Books, Skokie, 2002.
- Dale, Alfred William Winterslow: **The Synod of Elvira and Christian Life in the Fourth Century: A Historical Essay**, London, Macmillian, 1882.
- Gerlach, Stephan: **Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.cilt**, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.

Goodblatt, Morris S.:

Jewish Life in Turkey in the XVIth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel de Medina, New York, The Jewish Theological Seminary of America, 1952.

Kritovulos

Kritovulos Tarihi, Çev. Ari Çokona, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2013.

Linder, Amnon:

The Jews in Roman Imperial Legislation, Detroit, Wayne State University Press, 1987.

Lopes, Fernão:

Chronica de El-Rei D. Pedro I, Lisboa, Escritorio, 1895.

Lubenau, Reinhold:

Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1573-1589 1.cilt, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

Nicolay, Nicolas de:

Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul Kitap Yayınevi, 2014.

Pina, Rui de:

Chronica D'el-Rei D. Duarte, Escritorio, Lisboa, 1901.

Crónica de D. João II, Publicações Alfa, Lisboa, 1989.

Schroeder, Henry Joseph:

Disciplinary Decrees of the General Councils, Text, Translation, and Commentary, St Louis, B. Herder Book Co., 1937.

Schweigger, Salomon:

Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581, Çev. S. Türkiş Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

Villalón, Cristóbal de:

Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, Çev. Fuad Carım, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2002.

Ziya Paşa:

Endülüs Tarihi, Ed. Yasemin Çiçek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Adıgüzel, Adnan:

“Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, No: 3 (25), Aralık 2019, s. 1173-1199.

Afonso, A. Martins:

Breve História de Portugal, Porto, Porto Editora, 1965.

Akbaş, Mehmet:

“Hz. Ömer Dönemi Fetihleri”, **Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu 1.Cilt**, Ed. Ali Aksu, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

- Alkan, Hakan: **500 Yıllık Serüven Belgelerle Türkiye Yahudileri 1**, Ankara, Günce Yayıncılık, 2000.
- Anderson, James M.: **The History of Portugal**, London, Greenwood Press, 2000.
- Apak, Adem: “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 9 (9), 2000, s. 437-446.
- Arbel, Benjamin: **Trading Nations. Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean**, Leiden, Brill, 1995.
- Arslantaş, Nuh: **Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali’nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013.
- Atkinson, William C.: **A History of Spain and Portugal**, United Kingdom, Penguin Books, 1960.
- Attali, Jacques: **Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**, Çev. Berna Günen, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.
- Ayoun, Richard: **Los Djudeo-Espanyoles Los kaminos de una comunidad**, Çev. Haïm Vidal-

Sephiha, Thessaloniki, Jewish Museum of Thessaloniki, 2003.

Azevedo, J. Lúcio de:

História Dos Cristãos-Novos Portugueses, Porto, Clássica Editora, 1989.

Azevedo Mea, Elvira Cunha de

Jewish Porto, Rio Tinto, Evoluta Edições, 2020.

Barkan, Ömer Lütfi:

“Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l’Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, No: 1/1, August 1957, s. 9-36.

Beinart, Haim:

“Vuelta de judíos a España después de la expulsión.” **Judíos, Sefarditas, Conversos: La expulsión de 1492 y sus consecuencias**, Ed. Ángel Alcalá, Valladolid, Ambito, 1995.

Beirão, Caetano:

A Short History of Portugal, Lisboa, Edições Panorama, 1960.

Benbassa Ester, Rodrigue Aron:

Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14. -20 yüzyıllar), Çev. Ayşe Atasoy, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Ben-Naeh, Yaron:

Sultanlar Diyarında Yahudiler, İstanbul, Goa Yayınları, 2009.

-
- Besalel, Yusuf: “Hebrew Printing Press in the Ottoman Empire”, **Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Ed. Gad Nassi, İstanbul, The Isis Press, 2001, s. 79-93.
-
- Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt I)**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.
-
- Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt II)**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.
-
- Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt III)**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.
- Birmingham, David: **A Concise History of Portugal**, Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
- Black, Jeremy: **Kısa İspanya Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Say Yayınları, 2020.
- Kısa Portekiz Tarihi**, Çev. Berna Asuman Uzun, İstanbul, Say Yayınları, 2021.
- Bowman, Steven: “Welcoming Immigrants and Refugees: Aspects of the Balkan Jewish Experience from Byzantine to Post-Ottoman Times”, **Studies on Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed. David F.

Altabé, Erhan Atay, Israel J. Katz, New York, Sepher-Hermon Press, 1996.

Bozkurt, Gülnihâl:

Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Bradburry, Scott:

“The Jews of Spain, c. 235-638”, **The Cambridge History of Judaism Volume Four The Late Roman-Rabbinic Period**, Ed. Steven T. Katz, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Braude, Benjamin:

“Foundation Myths of the *Millet* System”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire The Abridged Edition**, Ed. Benjamin Braude, London, Lynne Rienner, 2014.

Bravo, María Antonia Bel:

Sefarad Los Judíos De España, Madrid, Sílex, 2001.

Clot, André:

Müslüman İspanya 8-15. Yüzyıllar, Çev. Güllü Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021.

Cohen, Mark R.:

Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Köprü Kitapları, 2013.

- Church, Alfred John: **Kudüs'ün Yıkılışı**, Çev. Elif Bulanalp, İstanbul, Ark Kitapları, 2018.
- Dam, Raymond Van: **Remembering Constantine at the Milvian Bridge**, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- Disney, A. R.: **A History of Portugal and the Portuguese Empire**, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Doğan, Nejla: "Limits of Tolerance: Legal Relations Between Early Ottoman Jews and Central Authorities (15th – 18th Centuries)", **Middle Eastern Studies**, No: 13/3, 2021, s. 447-463.
- Ed. Myers, David N., Kaye, Alexander: **The Faith of Fallen Jews Yosef Haim Yerushalmi and The Writing of Jewish History**, Waltham-Massachusetts, Brandeis University Press, 2014.
- Ephraïm, Herrera: "Le massacre Grenade L'âge d'or andalou assassiné par l'islam orthodoxe", **Pardès**, No: 67, 2020/2 s. 61-75.
- Epstein, Mark Alan: **The Ottoman, Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1980.

Erkoçoğlu, Fatih:

“Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Eroğlu, Ahmet Hikmet:

Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX Yüzyılın Sonuna Kadar), Ankara, Berikan Yayınevi, 2013.

Eryılmaz, Bilal:

Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi, İstanbul, Risale, 1990.

Flick, Alexander Clarence:

The Rise of the Medieval Church and Its Influence on the Civilization of Western Europe from the First to the Thirteenth Century, Perlego, 2013.

Franco, M.:

Essai Sur L’Histoire Des Israelites De L’Empire Ottoman Depuis Les Origenes Jusqu’a Nos Jours, Paris, Librairie A. Durlacher, 1897.

Gager, John G.:

The Origins of Anti-Semitism: Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity, New York, Oxford University Press, 1985.

Galanti, Avram:

Yahudiler ve Türkler: Tarihi, Siyasi Tetkik, İstanbul, Tan Matbaası, 1947.

Gerber, Haim:

Crossing Borders Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society, İstanbul, The Isis Press, 2008.

Ginio, Alisa Meyuhas:

Between Sepharad and Jerusalem: history, identity and memory of the Sephardim, Leiden, Brill, 2015.

“Returning to Judaism: The Reconversion of ‘New Christians’ to Their Ancestral Jewish Faith in the Ottoman Empire during the Sixteenth Century”, **The Medieval History Journal**, No: 12/2, 2009, s. 383-404.

Gunn, Geoffrey C.:

"Note on Weights and Currencies", ***World Trade Systems of the East and West***, Leiden, Brill, 2017.

Güleryüz, Naim A.:

Bizans’tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2012.

Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri Cilt I-İstanbul, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2018.

Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri Cilt II-Trakya ve Anadolu, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2018.

Güllü, Ramazan Erhan:

Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2018.

Hacker, Joseph:

“The *Sürgün* System and Jewish Society in the Ottoman Empire During the Fifteenth to the Seventeenth Centuries”, **Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership**, Ed. Aron Rodrigue, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

“Authors, Readers and Printers of Sixteenth Century Hebrew Books in the Ottoman Empire”, **Perspectives on the Hebraic Book: the Myron M. Weinstein Memorial Lectures at the Library of Congress**, Ed. Peggy K. Pearlstein, Washington, Library of Congress, 2012.

Heyd, Uriel:

“The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century”, **Oriens**, No: 2, 1953, s. 299-314.

“Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent”, **Oriens**, No: 16, Aralık 1963, s. 152-170.

Hodgson, Marshall G. S.:

İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih 1: İslâm’ın Klasik Çağı, Çev. Ercüment Karataş, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.

Işık, Gül:

İspanya Bir Başka Avrupa, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

İnalcık, Halil:

“Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation”, **Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth through the Twentieth Century**, Ed. Avigdor Levy, Syracuse N.Y, Syracuse University Press, 2002.

From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History, Piscataway, NJ, Gorgias Press, 2010.

“The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, **Dumbarton Oaks Papers**, No: 23/24, 1969-1970, s. 229-249.

“Jews in the Ottoman Economy and Finances, 1450-1500”, **The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis**, Princeton, The Darwin Press, 1989.

Jaspert, Nikolas:

Reconquista İber Yarımadası'nda Hristiyanlar ve Müslümanlar (711-1492), Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Runik Kitap, 2023.

- Juster, Jean: “The Legal Condition of the Jews Under the Vizigothic Kings: Part I”, **Israel Law Review**, No:11/2, Nisan 1976, s. 259-287.
- Kaç, Şeyma: “Patristik Dönemde Adversus Judaeos Geleneği: Tertullian’ın Adversus Judaeos’u Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- Kaya, Önder: **İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar**, İstanbul, Kronik, 2020.
- Kayserling, Meyer: **História Dos Judeus em Portugal**, Lisboa, Coleção Perspectivas, 1867.
- Kennedy, Hugh: **Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz’in Siyasi Tarihi**, Çev. Ayşenur Demir, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2020.
- Kiernan, Philip: "Imperial Representation Under Diolektion and The Tetrarchy (A.D. 284-305)", Yüksek Lisans Tezi, University of Cincinnati, 2004.
- Kolektif: **Osmanlı’da Yahudi Kıyafetleri**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2000.
- Kurt, Ali Osman: **Erken Dönem Yahudi Tarihi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Lacave, José Luis:

“Judíos en España”, **La Vida Judía En Sefarad**, Ed. Elena Romero, Madrid, Ministerio de Cultura Dirección General de Bellas Artes y Archivos, Centro Nacional de Exposiciones, 1991.

Levy, Avigdor:

The Sephardim in the Ottoman Empire, Princeton, The Darwin Press, 1992.

Lewis, Bernard:

Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Profil Kitap, 2020.

İslam Dünyasında Yahudiler, Çev. Belgin Çınar, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2018.

Livermore, H. V.:

A New History of Portugal, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.

A Short History Portugal, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1973.

Lowry, Heath W.:

Defterology Revisited: Studies on 15th and 16th Century Ottoman Society, Piscataway, Gorgias Press, 2010.

Martins, J. P. Oliveira:

História de Portugal, Lisboa, Livraria Bertrand, 1882.

Mazower, Mark:

Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa, 2020.

Melammed, Renée Levine:

A Question of Identity Iberian Conversos in Historical Perspective, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Meral, Yasin:

“Osmanlı İstanbulu’nda Yahudi Matbaası ve Basılan Bazı Önemli Eserler”, İstanbul, **Osmanlı İstanbulu II**, 2014, s. 455-469.

Noy, David:

Jewish Inscriptions of Western Europe, Lampeter, University of Wales, 2005.

O’Callaghan, Joseph F.:

Reconquest and Crusade in Medieval Spain, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003.

Offenberg, Adri K.:

“The First Printed Book Produced at Constantinople: (Jacob ben Aser’s ‘Arba’ah Tûrîm, December 13, 1493), **Studia Rosenthaliana**, No: 1, 1969, s. 96-112.

“The Printing history of the Constantinople Hebrew incunable of 1493: A Mediterranean voyage of discovery”, **The British Library Journal**, No: 22, 1996, s. 221-235.

Opoku, Francis:

“Constantin and Christianity: The Formation of Church/ State Relations in the Roman Empire.”, **Ilorin Journal of Religious Studies (IJOURELS)**, Vol: 5, No: 5, 2015, s. 17-34.

Ortaylı, İlber:

Ottoman Studies, İstanbul, Kronik, 2021.

Özdemir, Mehmet:

Endülüs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Özmen, Seda:

“Batıda Yahudilere Yönelik Kan İftiraları”, **Türk & İslam Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 13, Eylül 2017, s. 154-163.

Öztürk, Nagihan:

Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Yahudiler ve Yahudilik, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Pakalın, Mehmet Zeki:

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Pektaş, Nil:

“The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern Istanbul”,

Osmanlı Bilimi Araştırmaları, No: 16/2,
2015, s. 3-32.

Pérez, Joseph:

Historia de una tragedia La expulsión de los judíos de España, Barcelona, Crítica, 1993.

Los judíos en España, Madrid, Marcial Pons Historia, 2005.

Pharr, Clyde v.d.:

The Theodosian Code and Novels: and the Sirmondian Constitutions a Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography, y.y., Greenwood Press, 1969.

Phillips, William D., Phillips, Jr. Carla Rahn

İspanya'nın Kısa Tarihi, Çev. Tuna Erkmen, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018.

Rabello, Alfredo Mordechai:

“The Legal Status of Spanish Jews During the Visigothic Catholic Era: From Reccared (586) to Reccesswinth (672)”, **Israel Law Review**, Vol: 33, No: 4, 1979, s. 756-786.

Ramos, Rui (coordenador), v.d.:

História de Portugal, Lisboa, A Esfera dos Livros, 2009.

Remedios, J. Mendes dos:

Os Judeus em Portugal, Coimbra, F. França Amado, 1895.

- Roth, Cecil: “Joseph Nasi, The Duke of Naxos, and the Counts of Savoy”, **The Jewish Quarterly Review**, No: 57, 1967, s. 460-472.
- Rozen, Minna: **İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)**, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
-
- Facing the Sea: The Jews of Salonika in the Ottoman Era (1430-1912)**, Afula, y.y., 2011.
- Quiros, Felipe Torroba Bernaldo de: **Los Judíos Españoles**, Madrid, Rivadeneyra, 1967.
- Saraiva, José Hermano: **Breve História de Portugal**, Fribourg – Génève, Bertrand Editora, 1979.
- Portugal: A Companion History**, y.y., Carcanet, 1997
- Schechter, Solomon: Safed in the Sixteenth Century. A City of Legists and Mystics”, **Studies in Judaism: New Introduction by Ismar Schorsch**, Piscataway, Gorgias Press, 2003.
- Schoenfeld, Andrew J.: “Romaniote and Sephardic Jews in the Ottoman Era”, **Journal of Modern Hellenism**, No:23-24, 2006-2007, s. 13-45.

Sharon, Moshe-Sevilla:

İsrail Ulusu'nun Tarihi, Yeruslayim, Yahudi Cemaatleri Dairesi, 1981.

Türkiye Yahudileri, İstanbul, İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993.

Shaw, Stanford:

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Çev. Meriç Sobutay, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008.

Shmuelevitz, Aryeh:

The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries, Leiden, Brill, 1984.

Sivrioğlu, Ulaş Töre:

Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji, İstanbul, Doruk, 2023.

“Vizigot İspanya'sında Yahudiler: Antisemitizm'in Erken Bir Örneği”, **İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, No: 4, Yaz 2019, s. 4-28.

Soyer, François:

“King João II of Portugal “O Príncipe Perfeito” and the Jews (1481-1495)”, **Sefarad**, No: 69:1, 2009, s. 75-99.

Şeyban, Lütfi:

Endülüs, İstanbul, alBaraka, 2014.

Endülüs Âlimleri Bilginin Toplumsal Rolü, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.

Mudejares & Sefarades Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.

Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

“Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-I”, **Doğu Araştırmaları**, No: 12, 2013/2, s. 45-94.

Tansel, Selahattin:

Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Taşkın, Ünal:

Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Tavares, Maria José Ferro:

Os Judeus Na Época Dos Descobrimentos, Lisboa, Edição ELO, 1995.

Os Judeus em Portugal no Século XIV, Viseu, Guimarães Editores, 2000.

Os Judeus em Portugal no Século XV, Lisboa, Universidade Nova de Lisboa, 1982.

Tavim, José Alberto Rodrigues da Silva:

“Oriental Times in the West: The Power of the Sultans and the Jews in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Paths to Modernity A Tribute to Yosef Kaplan**, Ed. Avriel Bar-Levav, Claude B.

Stuczynski, Michael Heyd, Jerusalem, The Zalman Shazar Center, 2018.

“Batıda Oryantal Zamanlar: Padişahların ve Yahudilerin Gücü (16. Ve 17. Yüzyıllar)”, **Harp ve Sulh; Avrupa ve Osmanlılar**, Ed. Dejanirah Couto, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010.

“The Grão-Turco and the Jews: translation to the West of two Oriental ‘powers’ (XVI-XVII centuries)”, **Mediterranean Historical Review**, No: 28:2, 2013, s. 167-190.

“Portuguese New Christians in the Turkish “Carrefour” Between the Mediterranean and the Indian Ocean in the Sixteenth Century: Decentralization and Conversion”, **Journal of Early Modern History**, No: 17, 2013, s. 561-584.

“Elizabethan Orientalia. ‘Jews’ in Late Tudor England and the Ottoman Jews”, **European Judaism: A Journal for the New Europe**, No: 2, 2018, s. 13-21.

“Sephardic Intermediaries in the Ottoman Empire”, **Oriente Moderno**, No: 93, 2013, s. 454-476.

Timur, Taner:

Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

Turan, Namık Sinan:

Hilafet Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasisinin İzinde, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Veinstein, Gilles:

“El Imperio Otomano, Desde 1492 Hasta Finales Del Siglo XIX”, **Los Judíos de España Historia de una diáspora. 1492-1992**, Ed. Henry Mécboulán, Madrid, Editorial Trotta, S.A., 1993.

Vernet, Juan:

Endülüs Mirası Avrupa İslam'a Neler Borçlu?, Çev. Nesrin Karavar, İstanbul, Say Yayınları, 2019.

Watt, Montgomery, Cachia, Pierre:

Endülüs Tarihi, Çev. Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov, İstanbul, Küre Yayınları, 2018.

Weiker, Walter F.:

Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey, Lanham, University Press of America/ Jerusalem Center for Public Affairs, 1992.

Werblowsky, Raphael Jehudah Zwi:

Mystical and Magical Contemplation: The Kabbalists in Sixteenth-century Safed, Chicago, University of Chicago Press, 1961.

- Wilke, Carsten: **História Dos Judeus Portugueses**, Lisboa, Edições 70, 2021.
- Williams, R. D.: “The Logic of Arianism”, **The Journal of Theological Studies**, Vol: 34, No: 1, April 1983, s. 56-81.
- Yaldız, Fırat: “Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:18, Bahar 2013, s. 289-318.
- Yerasimos, Stéphane: “La Communauté Juive d’Istanbul a la fin du XVIe Siècle”, **Turcica**, No : 27, 1995, s. 101-130.
- Yetkin, Çetin: **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1992.
- Yovel, Yirmiyahu: **The Other Within: The Marranos: Split Identity and Emerging Modernity**, Princeton, Princeton University Press, 2009.

KUTSAL KİTAPLAR

Eski Ahit xii. 25, xiv. 36.

Talmud, Shevuot 39a: 22.

ONLINE ANSİKLOPEDİLER

TDV İslâm Ansiklopedisi

İnalcık, Halil: “İspence”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2001, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ispence>, 27 Mart 2023.

Kapar, Mehmet: “Muaviye b. Yezîd”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-yezid>, 3 Mayıs 2023.

Kaya, Eyyüp Said, Hacak, Hasan: “Zimmet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmet>, 4 Mayıs 2023.

Koch, Yolanda Moreno: “İbn Yaîş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-yais-salomon>, 22 Nisan 2023.

Koyuncu, Mevlüt: “Velîd I”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/velid-i>, 3 Mayıs 2023.

Özaydın, Abdülkerim: “Asr-ı Saâdet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/asr-i-saadet>, 3 Mayıs 2023.

Türcan, Talip: “Sürgün”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2010, (Çevrimiçi)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/surgun>, 1 Mart 2023.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Abdülmelik b. Mervân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan>, 3 Mayıs 2023.

Encyclopedia of Jews in the Islamic World

Arbel, Benjamin: “Passi, David”, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0017370, 22 Nisan 2023.

Ben-Nach, Yaron: “Haskama”, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Ed. By. Norman A. Stillman, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/haskama-SIM_0009420, 19 Nisan 2023.

Erbahar, Aksel: “Capsali, Moses ben Elijah, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Executive Editor Norman A. Stillman, 2010, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0004960, 04 Mart 2023.

Levy, Avigdor: “Rav Akçesi (Rabbi’s Tax)”, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Ed. by. Norman A. Stillman, 2010, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0018240, 27 Mart 2023.

Şişman, Cengiz: “Hamon Family”, **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Ed. Normal A. Stillman, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org.ezproxy.haifa.ac.il/10.1163/1878-9781_ejiw_SIM_0009170, 21 Nisan 2023.

Encyclopaedia Judaica

Ben-Sasson, Haim Hillel: “Galut”, **Encyclopaedia Judaica**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/galut>, 4 Mayıs 2023.

Hirsch, Emil G., Jacobs, Joseph: “Pentateuch”, **Jewish Encyclopedia**, (Çevrimiçi) <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/12011-pentateuch>, 21 Mart 2023.

Roth, Cecil, Slutsky, Yehuda: “Judaizers”, **Encyclopaedia Judaica**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/philosophy-and-religion/bible/biblical-proper-names/judaizers#2587510450>, 14 Şubat 2023.

Encyclopedia Britannica

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Rabbinic Judaism", **Encyclopedia Britannica**, September 10, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/Rabbinic-Judaism>, 27 Şubat 2023.

ONLINE SÖZLÜKLER

“Diaspora”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, 4 Mayıs 2023

GÖRSELLER

Alfredo Roque Gameiro, “The Banishment of the Jews”, Quadros da História de Portugal, 1917.

Antonio Munoz Degrain, La Conversion de Recaredo, Senate of Spain, Palace of the Senate. (Çevrimiçi) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reccared_I_Conversión,_by_Muñoz_Degrain,_Senate_Palace,_Madrid.jpg#/media/File:Reccared_I_Conversión,_by_Muñoz_Degrain,_Senate_Palace,_Madrid.jpg, 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/Iberian-Peninsula-topographic-map.htm>, 24 Nisan 2023.

(Çevrimiçi) http://eda-bea.es/pub/record_card_2.php?page=2&rec=41, 24 Nisan 2023.

(Çevrimiçi) <https://www.worldhistory.biz/modern-history/81609-visigoths-visigothi-wisigoths-west-goths-tervingians-tervingi.html>, 4 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Social_and_cultural_exchange_in_al-Andalus#/media/File:Al-andalus_229.png, 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://www.wikiwand.com/en/County_of_Portugal#/Media/File:Condado_portucalense_carte-1070-fr.png

(Çevrimiçi) [https://en.wikipedia.org/wiki/Alfama#/media/File:Chafariz_d'El-Rey,_c._1570-80_\(Coleção_Berardo\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/Alfama#/media/File:Chafariz_d'El-Rey,_c._1570-80_(Coleção_Berardo).png), 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tomar_-_Synagogue.JPG, 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Alhambra_Decree#/media/File:Alhambra_Decree.jpg, 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Alhambra_Decree#/media/File:Expulsion_judios-en.svg, 5 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi) https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4f/Homenagem_aos_Judeus_-_Massacre_de_Lisboa_de_1506.jpg, 5 Mayıs 2023.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Levni._Portrait_of_Bayezid_II._1703-30_Topkapi_Saray_museum.jpg, 3 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Göke_\(1495\)_the_flagship_of_Kemal_Reis.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Göke_(1495)_the_flagship_of_Kemal_Reis.jpg), 3 Mayıs 2023.

(Çevrimiçi)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Constantinople_\(1422\)_by_Florentine_cartographer_Cristoforo_Buondelmonte.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Constantinople_(1422)_by_Florentine_cartographer_Cristoforo_Buondelmonte.jpg), 3 Mayıs 2023.